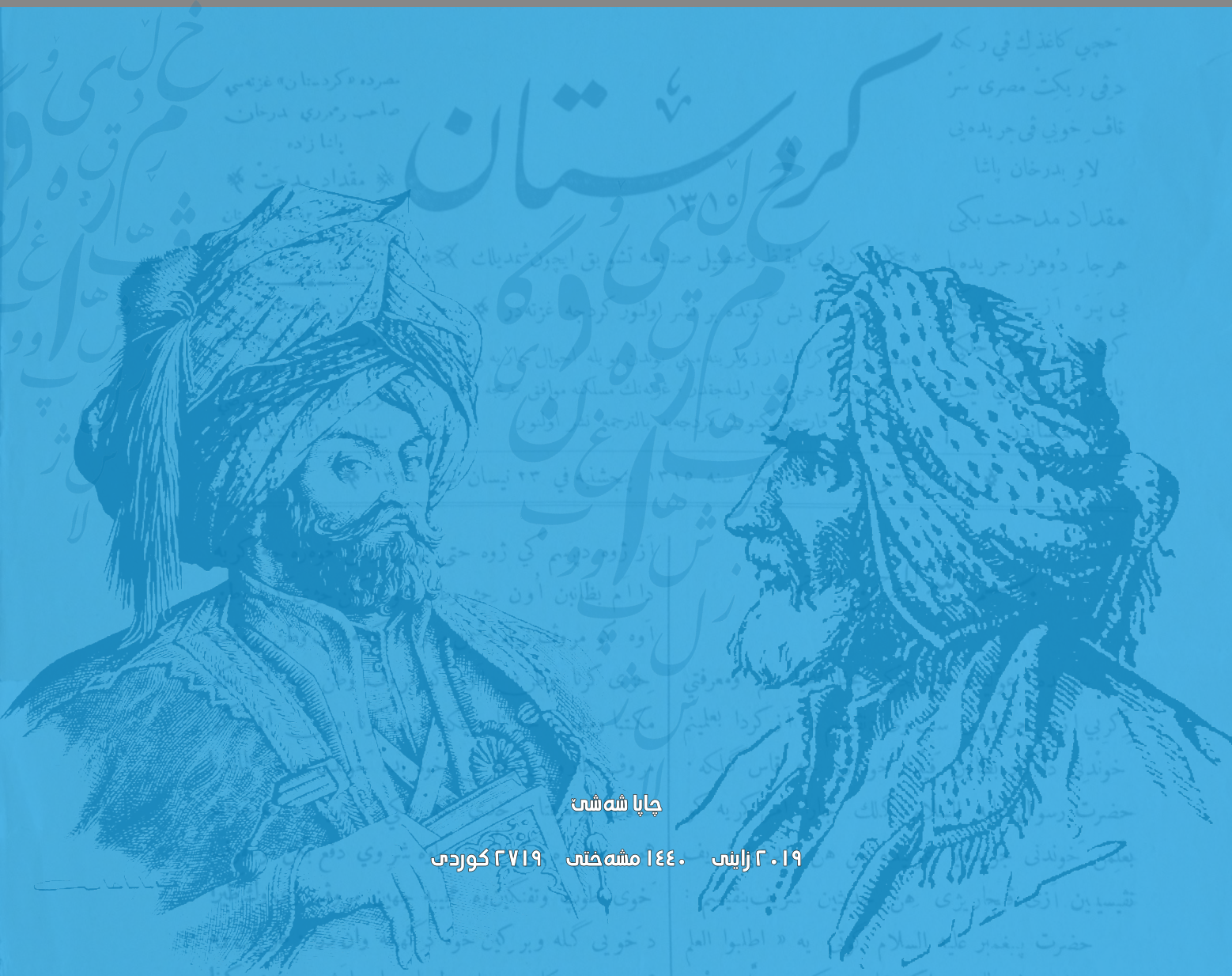
حکومەتا هەرێما کوردستانی
وەزارەتا پەروەردێ
رێڤەبەریا گشتی یا پرۆگرام و چاپەمەنییا

زمان و ئەدەبێ کوردی

پۆلا دوازدێ ئامادەیی

چاپا شەشێ

٢٠١٩ زایینی ١٤٤٠ مشەختی ٢٧١٩ کوردی

دانان

عبـــدالله شـــالّی	د.عزالـــدين مصطـفی	د.اميـــــن علـــي
نورى علي امـــين	فريـــدون علـــي امـــين	علاءالدين سجادي

پێداچوونا دووێ یا زانستی

محسن علي حسين	فاروق نورالدين ئاغۆك	عمر أحمد خـــدر
نەمام جـلال رشـيد	ئەختەر صـديق حسين	صادق احمد عثمان

هاتیيە كرمانجیكرن ژلایێ

طه ياسين طه	محمد حسن سعيد	احمد قسيم احمد
	عجيب عبدالله محێ	

سەرپەرشتێ زانستی یێ چاپێ: صـــادق احمـــد عثمـان
نـــەمام جـلال رشـــيد
سەرپەرشتێ هونەری یێ چاپێ: عوسمان پيرداود كواز
سعد محمد شريف صالح
نەخشەسازیا بەرگ و ناڤـــەرۆک: ئاری محسن احمد
تايپ: ازاد شفيق بدل- ژيان محمد فندو- ژيمان محمد فندو- ريتا كريم گورگيس
جێبەجێكرنا كاری هونەری: سعد محمد شريف صالح

پێشەکی

مامۆستایێن بەڕێز، پەرتووکا زمان و ئەدەبێ کوردی یا پۆلا یا پۆلا دوازدێ ئامادەیی، دانانا وێ دڤەگەڕێتەڤە بۆ پتر ژ چل سالان بەری نهۆ، ژ چوار بەشێن (ڕێزمان، ئەدەب، ڕەوانبیژی و خواندن) پێکهاتییە، تنێ جارەکی چاپا کرمانجییا خوارێ ژ لایێ لیژنەیەکا بسپۆر ل سالا (٢٠٠٧)ز هاتییە بژارەکرن و پێداچوونا زانستی بۆ هاتییەکرن، و هاتییە دەولەمەندکرن.

بێگۆمان پرۆگرامێ خواندنێ پێدڤی ب گەشەپێدانێ و پێداچوونەکا بەردەوام هەیە، چنکو سیستەمێ خواندنا زمانی و ئەزموونان و وانەگوتنێ هاتییە گوهۆڕین، ژبەر ڤێ مەرەم و ڕەوانگە و بۆچوونێ و ب مەرەما گونجاندن و ئاسانکاریێ، لیژنەیەکا بسپۆر ژلایێ وەزارەتا پەروەردێ بۆ ڤێ مەرەمێ هاتییە ڕاسپاردن.

ل پشکا ڕێزمانی چەندین گوڕانکاری هاتینەکرن، ڕاهێنانێن هەلبژاردنا بۆ هەمی بابەتان هاتینە زێدەکرن، پشکا ئەدەبی ژی هاتینە کورتکرن و پوختەکرن، ل پشکا ڕەوانبیژیێ پێناسە ب زمانەکێ ساناهیتر هاتینە دارێژتن و نمونەیێن ڕونتر و جوانتر ل جهێ نمونەیێن ئالۆز هاتینە دانان، ل پشکا خواندنێ مە ب فەرزانی بابەتان کێم بکەین و هەولدایە هەمی پشکێن کتێبێ ژ لایێ زمانی و ڕێنڤیسڤە ژ شاشییان پاقژ بکەین. هەروەسا دیزاینەکا جوان و بەرگەکێ قەشەنگ بخەملینین. داخوازێ ژ سەرجەم بسپۆرێن زمانێ کوردی و ژ مامۆستا و سەرپەرشتیاران دکەین هەر تێبینی و ڕەخنە و پێشنیارەکا هەبیت مە ئاگەهداربکەن، بۆ هندێ داکو دچاپێن داهاتیدا ل بەرچاڤ وەربگرین.

لیژنا پێداچوونێ
٢٠١٩/٨/٢٠

پێرست

پشکا ڕێزمانێ ٧

وەرزێ ئێکێ:

- کار ژلایێ ناڤەڕۆکێڤە چوار شێواز هەنە:
  - شێوازێ ڕێزەیا ڕاگەهاندنێ ٨
  - شێوازێ ڕێزەیا دانانی ١٣
  - شێوازێ ڕێزەیا داخوازی ١٩
  - شێوازێ مەرجێ (ڕستەیا ئاوێتەیا مەرجێ) ٢٤
- کارێ چاوگێ (بوون) ٢٩
- ئەرکێ (٥) دڕێزمانا کوردیدا ٣٥
- ئەرکێ جهناڤێن کەسی یێن لکاو: ٣٩
  - ئـــێك: وەك بکەر ٣٩
  - دوو: وەك بەرکار ٤٥
  - سێ: وەك تەمامکەرێ بەیاڤدە ٥١

وەرزێ دووێ:

- هەڤاڵناڤ ژلایێ پێکهاتنێڤە ٥٧
- جۆرێن هەڤاڵکاری ژلایێ پێکهاتنێڤە ٦٦
- ڕادە ٧٠
- دیارکەرێن ناڤی
  - یێ ئێکێ: ئەرکێ ناڤی دڕستەیێدا وەك دیارکەرێ ناڤی ٧٤
  - یێ دووێ: ئەرکێ هەڤاڵناڤی دڕستەیێدا وەك دیارکەرێ ناڤی ٧٩
  - یێ سێیێ: ئەرکێ جهناڤێ کەسی یێ جودا دڕستەیێدا وەك دیارکەرێ ناڤی ٨٥
  - یێ چوارێ: ئەرکێ جهناڤێ کەسی یێ لکاو دڕستەیێدا وەك دیارکەرێ ناڤی ٨٩

پشکا ئەدەبێ

وەرزێ ئێکێ

- پێڕەوا هۆزانا کوردی ل سالا (١٩٣٩ – ١٩٩١)ز
  - قۆناغا ئێکێ، سالا (١٩٣٩ – ١٩٥٨)ز ٩٦
  - قۆناغا دووێ: سالا (١٩٥٨ – ١٩٧٠)ز ١٠٤
  - قۆناغا سێیێ: سالا (١٩٧٠ – ١٩٩١)ز ١٠٧
- تایبەتمەندییا هۆزانا کوردی دڤێ قۆناغێدا ١٠٨
- ناڤەرۆکا هۆزانا کوردی دناڤبەرا سالێن (١٩٧٠ – ١٩٧٥)ز ١٠٨
- ڕوخسار و تەکنیکا هۆزانا کوردی دناڤبەرا سالێن (١٩٧٠ – ١٩٧٥)ز ١١٠
- هۆزانا کوردی دناڤبەرا سالێن (١٩٧٥ – ١٩٩١)ز ١١٢
- ڕەخنەیا ئەدەبێ ١١٨
  - ڕەخنە و تێگەهێ ڕەخنەیێ ١١٨
  - میژوویا ڕەخنەیا جیهانی ١١٨
  - ئێك : ڕەخنەیا ڕۆژئاڤایی ١١٩
  - دوو: ڕەخنەیا ڕۆژهەلات ١٢١
  - ڕەخنەیا ئەدەبێ کوردی ١٢١
  - ڕەخنەیا ئەدەبێ کوردی ل پشتی شەڕێ ئێکێ یێ جیهانی ١٢٦
- پەخشان ١٣٠
- گوتار ١٣١
  - قۆناغا ئێکێ، سالێن (١٩٣٩-١٩٥٨) ز ١٣١
  - قۆناغا دووێ، سالێن (١٩٥٨-١٩٧٠)ز ١٣٣
  - قۆناغا سێیێ، سالێن (١٩٧٠ ١٩٩١)ز ١٣٤

وەرزێ دووێ

- چیرۆکا کوردی ژ شەڕێ دووێ یێ جیهانیڤە ١٣٧
  - قۆناغا ئێکێ : چیرۆکا هونەری یا کوردی ل سالێن (١٩٣٩ – ١٩٥٨)ز ١٣٧
  - قۆناغا دووێ : چیرۆکا هونەری یا کوردی ل سالێن (١٩٥٨ – ١٩٧٠)ز ١٤٠
  - قۆناغا سێیێ : چیرۆکا هونەری یا کوردی ل سالێن (١٩٧٠ – ١٩٩١)ز ١٤٢
- ڕۆمان دئەدەبێ کوردیدا ١٤٦

پشکا رەوانبێژیێ ١٥١

وەرزێ ئێکێ

- ڕەگەز دۆزی (هەڤڕەگەز) ١٥٢
- لێکچواندن ١٥٦
- خواستن ١٦٠

وەرزێ دووێ

- دژی ئێك (هەڤدژ) ١٦٣
- جوانیی بایسی ١٦٦
- تێهەڵکێش ١٦٨

پشکا خواندنێ ١٧٣

وەرزێ ئێکێ

- شێخ سەعیدێ پیران ١٧٤
- میر شەرەفخانێ بەتلیسی ١٧٦

وەرزێ دووێ

- مەلا محەمەدێ کۆیە ١٧٨
- قەلای دمدم (کەلها دمدم) ١٨٨
- ژێدەر

پشکا ریزمانێ

کارژلایێ ناڤەڕۆکێڤە چوار شێواز* هەنە

١- شێوازێ ڕێژەیا ڕاگەهاندنێ

١- مەکارێ تە پاش ئێخست.
٢- ئالانی قەلەم بەخشیە.
هاوکار قەڵەمەکەی بەخشیوە.
٣- هەمی بۆ دیتنا پیشانگەهێ هاتبوون.
٤- کو ئەو هاتنە مالامە، برایێ من دەرگەهـ بۆیاغ دکر.
کە ئەوان هاتن بۆ مالێ ئێمە، براکەم دەرگایەکەی بۆیە دەکرد.
٥- قوتابیان دێ ئاهەنگەکێ بەرهەڤ کەن.
قوتابیان ئاهەنگەکێ بەرهەڤ دکەن.
قوتابیان ئاهەنگێك ئامادە دەکەن.
٦- خانیێ هەوە نەهاتە فرۆشتن.
خانووەکەتان نەفرۆشرا.
٧- ڕاسپاردە ب ئەوان ناهێتە بجهئینان.
ڕاسپاردەکە بە ئەوان جێبەجێ ناکرێت.

دئەڤان ڕستەیێن سەریدا (پاش ئێخست، بەخشیە، بەخشیوە، هاتبوون، بۆیاغ دکر، بۆیە دەکرد، دێ بەرهەڤ کەن، بەرهەڤ دکەن، ئامادە دەکەن، نەهاتنە فرۆشتن، نەفرۆشرا، ناهێتە بجهئینان، جێبەجێ ناکرێت) هەمی کارن، ڕامانا وان هەوالّەکی ڕادگەهینن وددەمەکیدا دەردئێخن، دئەڤان هەمی ڕێژەیاندا گومان تێدا نینە، کو ڕامانا کاری گەهشتییە ئەنجامی، ئانکو ڕویداینە یان دێ ڕویدەن یان ڕوینادەن، ئەڤ جۆرێ ڕێژەیان کو بۆ تێگەهێ گەهاندنا هەوالّەکی دهێنە بکارئینان دبێژنێ ڕێژەیێن شێوازێ کارێ ڕاگەهاندنێ.
ئەو ڕێژەیێن کاری کو دشێوازێ ڕاگەهاندنێدا بکاردهێن ئەڤەنە:

ئێك ڕێژەیا بوریێ نێزیکێ ڕاگەهاندنێ:

ئەڤ ڕێژەیە ب لادانا پیتا (ن) یا چاوگی دهێتە دروستکرن، کو دبێژینێ (قەدێ چاوگی)، وەکو کارێ (پاش ئێخست) درستەیا ئێکێدا.

دوو ڕێژەیا بوریێ تەمامێ ڕاگەهاندنێ:

قەدێ چاوگی دگەل نیشانەیا بوریێ تەمامێ ڕاگەهاندنێ (یە، ییە)، ودکرمانجییا خواریدا (وە، ووە)* وەکو کارێن (بەخشییە، بەخشیوە). درستەیێن سەریدا.

(*) شێواز / أسلوب
(**) دڕێژەیا تەمامێ ڕاگەهاندنا نیشانەیێن (یە) ودکرمانجییا خواریدا (وە) دهێنە بکارئینان ئەگەر دوماهییا قەدی پیتەکا بزوێن بیت. ونیشانەیێن (ییە) و دکرمانجییا خواریدا (ووە) ئەگەر دوماهییا قەدی پیتەکا نەبزوێن بیت. وەکو: هێنایە ← هێناوە چاندییە ← چاندووە

سێ ڕێژەیا بوریێ دووڕێ ڕاگەهاندنێ:

(بوو) نیشـانەیا بوریێ دووڕێ ڕاگەهاندنییە ، ب سـەر بوریێ نێزیکێ ڕاگەهاندنێ ئانکو قەدێ چاوگی دهێتە بەردان. وەکو کارێ (هاتبوو) د ڕستەیا سـێییدا.

چوار ڕێژەیا بوریێ بەردەوامێ ڕاگەهاندنێ:

(د) نیشـانەیا بوریـێ بەردەوامێ ڕاگەهاندنییـە، ودکرمانجییا خوارێدا (ده)یـە، دکەڤیتە بەری (قـەدێ چـاوگ)ی. وەکـو درستەیا چواریـدا دیار، وئەگـەر کارێ نـە سـادە ژی بیت هەر دێ سـەرەدەریێ دگـەل (قـەد)ی کەیـن، وەکـو کارێ (بۆیاغ دکـر - بۆیە دەکرد)، وپێشـگر وپەیڤێـن دەسـتپێکێ وەک خـۆ دهێنە خوار.

پێنج ڕێژەیا نەبوریێ ڕاگەهاندنێ:

نیشـانەیا نەبوریـێ ڕاگەهاندنـێ (دێ، د، ده)* دێ هێتـە دانـان ل بـەری ڕەگـێ کاری ئەگـەر سـادە یـان نەسـادە بیـت، وپاشـی جهناڤەکـێ کەسـییێ لـکاو دێ ب سـەرڤە هێتـە بـەردان ئـەوژی ئەڤەنـە :

{م ، ین ، ی ، ن ،ت / یت ، ن}. و دکرمانجییا خوارێدا { م ، ین، یت، ن، یّت/ات، ن}

وەکو:

(دێ نڤیسم ، دنڤیسم ، کاردکەم ، ئامادە دەکەن).

هەژی ئاماژە پێ کرنێیە کو دشێوازێ ڕێژەیا ڕاگەهاندنێدا:-

١- کارێ بکەر نەدیار ژی بکاردهێت. وەکو:-

(هاتە فرۆشتن ، دێ هێتە فرۆشتن) (فرۆشرا، دەفرۆشرێ).

٢- دکرمانجییـا خوارێـدا ئەگـەر چاوگـی پاشـگرێ (ەوە) پێڤەبـوو، دەمـێ ڕێژەیـا بوریـێ تەمامـێ ڕاگەهانـدن دروسـت دکەیـن، دێ پێدڤـی ناڤبەندێ (ت) بیـن، دا هـەردوو بزوێنان ژێکڤەبکـەت. وەکو:-

- خوێندنەوە ⟵ خوێند + ووە + ت + ەوە
- دۆزینەوە ⟵ دۆزیـ + وە + ت + ەوە

*د کرمانجییا سەریدا (د) بۆ نهۆیە، و (دێ) بۆ داهاتییە.

د + چم ⟵ دچم ، دێ + چم ⟵ دێ چم

٣- نەرێ کرنا کاری دشێوازێ ڕاگەهاندنێدا ب ڤی رەنگییە:

ئـ- هەمی ڕێژەییێن بوریێ یێن ڕاگەهاندنێ ب کاریێن بکەر دیار و بکەر نەدیار ب ئامرازێ (نە) دهێنە نەرێ کرن، وەکو:

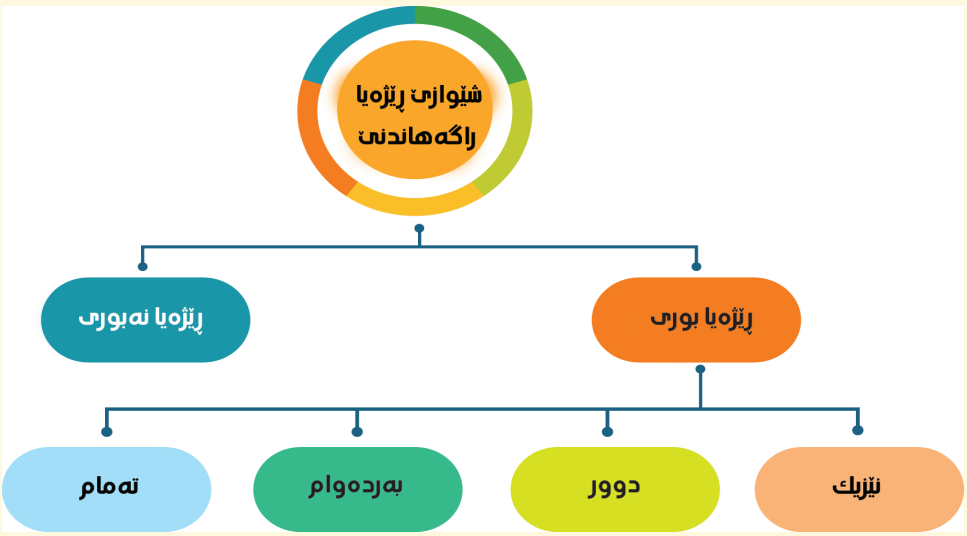
- بوو ⟵ نەبوو
- فرۆشرا ⟵ نەفرۆشرا ، هاتە فرۆشتن ⟵ نەهاتەفرۆشتن
- وەرگرت ⟵ وەرنەگرت

ب- ڕێژەیا نەبوریێ ڕاگەهاندنێ ب کارێ بکەر دیار و بکەر نەدیار ب ئامرازێ (نا) دهێتە نەرێ کرن، و دکەڤیتە جهێ نیشانەیان (د، دێ، دە)، ئانکو لبەری ڕەگێ کاری. وەکو:

دەبێت	نابێت
ئاوەدان دەکەنەوە	ئاوەدان ناکەنەوە
دەنووسرێ	نانووسرێ

دەستور

هندەک ڕێژەییێن کاری بۆ خەبەردانەکا راستەوخۆ ژکارەکی یان ژ دۆخێ کەسەکی یان تشتەکی دهێنە بکارئینان و گومان تێدانینە کو کار یێ گەهشتییە ئەنجامی یان نەگەهشتییە، یان دێ گەهیت یان ناگەهیت، ودبێژنە ئەڤان ڕێژەیان (شێوازێ ڕاگەهاندنێ).

ڕاهێنان - ١

ژ ئەڤان چاوگان ڕێژەییێن بوریێ تەمام وبوریێ بەردەوام ییێن شێوازێ ڕاگەهاندنێ دروست بکە:

(ڕامالّین، پەڕینەوە، ئازادکردن)

ڕاهێنان - ٢

ئەڤان ڕستەییێن ل خوارێ شرۆڤە بکە:

١- شڤان ل بن کەپرێ نقستییە.

٢- شاناز ڕایەخەکەی چنی.

٣- گوند دێ هێنە ئاڤاکرن.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا ڕاست هەلبژێرە:

١- (ئەو لە تاقیکردنەوەکەدا سەردەکەوت). کارێ (سەردەکەوت) د ڕێژەیا:

ئ- بوریێ دووڕێ ڕاگەهاندن.　　ب- بوریێ نێزیکێ ڕاگەهاندن.

پ- نەبوریێ ڕاگەهاندن.　　ت- بوریێ بەردەوامێ ڕاگەهاندن.

٢- (کار دێ هێتە بجهئینان) کارێ ڕستەیێ دهێتە نەرێ کرن ب ئامرازێ:

ئ- نی　　ب- نە　　پ- نا　　ت- مە

٣- کیژ ئەڤان کاران بوریێ تەمامێ ڕاگەهاندنە ژ چاوگێ (خولانەوە)؟

ئ- خولاوەتەوە　　ب- خولایتەوە　　پ- دەخولایەوە　　ت- خولایەوە

٤- ڕێژەیا بوریێ بەردەوامێ ڕاگەهاندنێ دهێتە دروستکرن ب دەستورێ

ئ- دە + ڕەگ　　ب- قەد + بوو　　پ- د + قەد　　ت- قەد + یە

٥-ژ چاوگێ (شوشتن) نەبوریێ ڕاگەهاندن دێ بیتە:

ئ- دەشوات　　ب- دەی شوشت　　پ- نەی دەشوشت　　ت- دەیان شوشت

ڕاهێنان - ٤

درستەیا (هۆنراوەکانیان لەبەرکرد، ئینجا چوون بۆ قوتابخانە).

١- هەردوو کار د چ ڕێژەدانە؟

٢- ژ کارێ (لەبەرکرد) ڕێژەیا بوریێ تەمامێ ڕاگەهاندنێ دروست بکە و درستەیەکا دیدا بکاربینە.

٣- ژهەردوو کاران ڕێژەیا بوریێ بەردەوامێ ڕاگەهاندنێ دروست بکە و ڕستەیێ بنڤیسە ڤە.

٤- ژهەردوو کاران نەبوریێ ڕاگەهاندنێ دروست بکە و ڕستەیێ بنڤیسەڤە.

٥- پەیڤا (هۆنراوەکان) شرۆڤەبکە.

٢- شێوازێ ڕێژەیا دانانی

ئ-

١- خۆزی چووباینە ئاهەنگێ.

٢- ڕەنگە ئەو د ژوورێڤە نەشتبیت.

٣- کاشکی چووبووبام و گلەییم نەهێنابایە سەرخۆم.

ب-

١- بڕیا نانەکەت خواردبا.

٢- چێدبیت ئەوان خانی کڕیبیت.

٣- دڤیا هەوە بار ئامادەکربا پاشی هوین چووبانە هەڤلێرێ.

٤- خۆزگە کەپرەکەی دروستکردبووبا.

٥- خۆزی من چیرۆکەك نڤیسیبا.

پ-

١- دڤێت ئەم زارۆکان جوان پەروەردە بکەین.

٢- پێدڤییە دئەزموونداندا سەربکەڤیت.

ئەگەر سەحکەینە ئەوان کارێن درستەیێن سەریدا هاتین، دێ بینین ڕێژەیێن ئەڤان کاران وەکی ڕێژەیێن کارێ ڕاگەهاندنێ ئێکسەر ئەنجامێ هەوالّەکی کو کەفتییە پالّ کەسەکی یان تشتەکی نادەنە دەستی، بەلکو دشێوەیێ (گومان ، مەبەست ، خۆزی ، ئارەزوو ، هیڤی و ئاوات، ...)دانە.

دگەل ڕێژەیێن شێوازێ دانانیدا هندەک پەیڤێن هاریکار یان کارێن هاریکار بکاردهێن. وەکی: (خۆزی ، ڕەنگە ، کاشکی ، بریا ، چێدبیت ، دبیت، دەبوو، پێدڤییە، . . .) بۆ دیارکرنا مەبەستێ نە، کو ئەو هەوالّێ ددەنە دەستی گومان دئەنجام دانا کاریدا هەیە، دەمێ ڕستەیا دانانی (ئینشائی) دگوهۆڕین بۆ ڕستەیا (ڕاگەهاندنێ) یان (داخوازیێ) دێ ئەڤان پەیڤێن هاریکار لادەین، وبەروڤاژی ژی دروستە.

تێبینی - ١ -

کارێ بکەر نەدیار:

شـێوازێ ڕێژەیـا دانانـی کارێـن (بکـەر نەدیـار) ژی ژێ دهێنـه دروسـتکرن. بۆنمونـه:

- خۆزگه نامەکه نووسرابا. (بۆریێ نێزیکێ دانانی ← ڕەگێ کاری + را+ با)
  خۆزی نامه هاتبا نڤیسین. (هاتبا + نڤیسین)
- ڕەنگه نامەکه بنووسرێت. (نەبوریێ دانانی ← ب + ڕەگێ کاری + رێ)
  ڕەنگه نامه بهێته نڤیسین. (بهێته+چاوگ)

تێبینی - ٢ -

کـــارێن هاریکار:

(دڤێت، دەبێت، دەبوو، دەبوایه): بۆ پێدڤیاتیێ بکاردهێن.

(دەمەوێت): بۆ ویستنێ بکاردهێت.

(دەتوانم، دشێم): بۆ شیانێ بکاردهێن.

(دبیت ، چێدبیت) : بۆ گومانێ بکاردهێن.

تێبینی - ٣ -

پەیڤێن هاریکار:

خۆزگه – خۆزی، بریا، کاشکی : بۆ ئاوات و ئارەزوو و هیڤیێ بکاردهێن.

ڕەنگه، لەوانەیه، بەلکی : بۆ گومانێ بکاردهێن.

خوایه : بۆ نزا و پاڕانەوه و دوعایێ بکاردهێن.

دروستکرنا ڕێژەیێن شێوازێ دانانی ب ئەقی ڕەنگێ خوارێنە:

أ ڕێژەیا بوریێ نێزیکێ دانانی

قـەدێ چـاوگی + بـا

کەفتبا – ئینابا – وەرگرتبا – ئامادەکربا

ب ڕێژەیا بوریێ تەمامێ دانانی

قـەدێ چـاوگی+ بیت و دکرمانجییا خوارێدا
قـەدێ چـاوگی + بێت

کەفت + بیت = کەفتبیت.

هێنا + بێت = هێنابێت.

وەرگرت + بێت = وەرگرتبێت.

ئامادەکر + بیت = ئامادەکربیت.

پ ڕێژەیا بوریێ دووڕێ دانانی

قـەدێ چـاوگی + بوو+ با

کەفتبووبا – ئینابوویا – وەرگرتبووبا – ئامادەکربووبا...

ت ڕێژەیا نەبوریێ دانانی

بـ + ڕەگێ کاری + جهناڤێ کەسییێ لکاو

بنڤیسم ، بچیت ، بخوێن ، پەروەردەبکەین ، سەربکەڤیت*.

هـەژی ئاماژە پێ کرنێیە کو (بـا، بووبـا، بێت، بـ) نیشانەیێن شێوازێ دانانینە، ونیشانەیا نـەرێ کرنـێ ژی (نـە) یـە، کو دکەڤیتـە بـەری کاریـن بـوری.

(*) دکاریـ نەسـادە دا نیشـانا (بـ) دێ کەڤیتە بـەر ڕەگێ کاری وچ پەیوەندی ب پارچەیێن دەسـپێکێ نینە، وڕەنگە بۆ سڤککرنێ دەرنەکەڤیت.

لـێ ئەگـەر کار نەبوریـێ دانانـی بیـت، ئامـرازێ (نە) ل جهـێ نیشـانەیا (بـ) دهێتـە دانان.

وەکو:

هاتبا ⟵ نەهاتبا

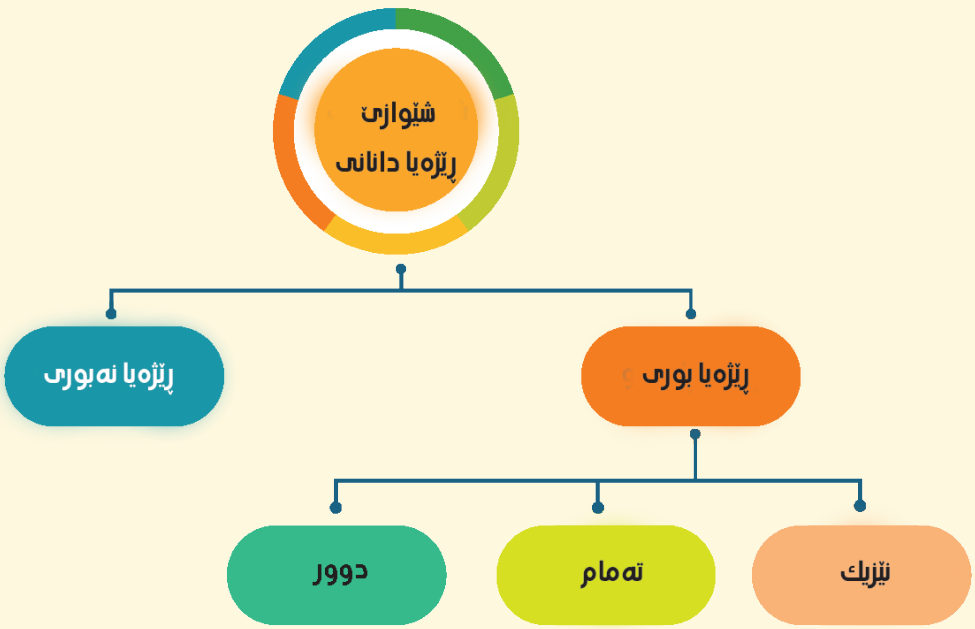
وەرگرتبووبا ⟵ وەرنەگرتبووبا

هێنابێت ⟵ نەهێنابێت

بنڤیسم ⟵ نەنڤیسم

دەستور

ئەو ڕێژەیا کار ئێکسەر ئەنجامی نەدەتە دەست، بەلکو ب شێوەیێ گومان، ئارەزوو، هیڤی و ئاوات، خۆزی . . . بیت دبێژنێ شێوازێ دانانی.

ڕاهێنان - ١

ڕێڕە و شێوازێ کارێن ئەڤان ڕستەیان دیاربکە :

١- سا خوایە هەڵبکەی کزەی شەماڵێ
هەرای زەنگی غەم لە دڵ بماڵـــێ.
٢-خۆزی کوردستان پتر پێشکەفتبا.
٣- رەنگە زوو هاتبێت، و زوو ڕۆریشتبێت.
٤- دڤێت وانەیێ باشتر بخوینم.

ڕاهێنان - ٢

د ڕستەیا (دەبێت ژینگە بپارێزین).

١- (دەبێت) چ جۆرێ کارییە؟ چ دگەهینیت؟
٢- (بپارێزین) چ ڕێڕەیە؟ وچەوا هاتییە دروستکرن؟
٣-ژ کارێ (بپارێزین) ڕێڕەیا بوریێ نێزیکێ دانانی دروست بکە؟
٤- کارێ (بپارێزین) بدە پاڵ جهناڤێ کەسیێ لکاو بۆ کەسێ دووێ تاک وسێیێ کۆ.
٥- شێوازێ ڕستەیێ بگوهۆڕە بۆ شێوازێ ڕاگەهاندنێ.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا راست هەلبژێرە:

١- ڕێڕەیا بوریێ تەمامێ دانانی ب کیژ دەستوری دروست دبیت؟

ئ- قەدێ چاوگی + ووە.
ب- قەدێ چاوگی+ با .
پ- قەدێ چاوگی+بیت.
ت - ب+ڕەگێ کاری +جهناڤ.

٢- (وان خانی کڕییە) ئەگەر ئەڤێ ڕستەیێ بگوهۆڕین بۆ شێوازێ دانانی، دێ بیتە:

ئ- وان خانی کڕ یبیت.
ب- وان خانی کڕیبا.
پ-خۆزی وان خانی کڕیبیت.
ت- خۆزی وان خانی کڕیبا.

٣- ریژەیا نەبوریێ دانانی دهێتە نەرێ کرن ب ئامرازێ:

(ئـ نا　　بـ مە　　پـ نی　　تـ نە

٤- د ڕستەیا (خۆزگە چووبا بۆ گەشت). پەیڤا (خۆزگە) بۆ چ مەبەستەک بکارهاتییە.

ئـ ئاوات　　بـ گومان　　پـ پێدڤییاتی　　تـ پاڕانەوە

٥- د ڕستەیا (دەمەوێت لە تاقیکردنەوە سەربکەون) کارێ (سەربکەون) د چ ریژە دایە؟

ئـ نەبوریێ دانانی　　بـ داخوزی

پـ نەبوریێ راگەهاندن　　تـ نەبوریێ دانانی و داخوزی

ڕاهێنان - ٤

ئەڤان ڕستەیان شڕۆڤەبکە:

١- خۆزی باران باریبا.

٢- دەبێت چیرۆکەکە بخوێنیتەوە.

٣- شێوازێ ڕێژەیا داخوازی

١/

(ئ)	(ب)
ڤەکۆلینێ بنڤیسە.	ڤەکۆلینێ نەنڤیسە
پەرتووکەکە هەل بگرە.	پەرتووکەکە هەل مەگرە.
دگەل فرۆشیارێ ڕێك بکەڤە.	دگەل فرۆشیارێ ڕێك نەکەڤە.

٢/

گۆڤارێ بکڕن.	گۆڤارێ نەکڕن.
لەژوورەوە دابنیشن.	لەژوورەوە دامەنیشن.
شانۆگەریێ پێشکێش بکەن.	شانۆگەریێ پێشکێش نەکەن.

٣/

نانی بخۆ.	نانی نەخۆ.
پێنووسەکە دابنێ.	پێنووسەکە دامەنێ.
گازی زارۆکی بکە.	گازی زارۆکی نەکە.

ڕێژەیا داخوازی، فەرمان وداخوازو هشیارکرنە بۆ بجهئینانا کارەکی یان بجهـ نەئینانا وی، ژلایێ کەسێ دووێ تاک یان دووێ کۆ ڤە.

ئەڤێ ڕێژەیێ نیشانە و پێکهاتا تایبەت ب خۆڤە هەیە، کەرەستێن وێ ژ ڕەگێ کاری ونیشانەیا (ب) ل پێشیاوی پێکهاتینە، وجهناڤێ کەسیێ لکاو ل پاشیا وی، جهناڤ ژی (٥) بۆ دووێ تاک، و (ن) بۆ دووێ کۆ.

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕێژەیێن وان کاریـن ل هژمارا (١) پشکا (ئ) هاتین (بنڤیسە – هەل بگرە – ڕێک بکەڤە) دێ بینین داخواز ژکەسێ دووێ تاک دهێتە کرن کو کارەکی ب ئەنجام بگەهینیت، لێ درستەیێن پشکا (ب)دا (نەنڤیسە– هەل مەگرە– ڕێک نەکەڤە) داخواز ژ کەسێ دووێ تاک دهێتە کرن کو کارەکی ئەنجام نەدەت، ئەوژی ب هاریکاریا نیشانەیا (نە – مە) کو نیشانەیێن نەرێ کرنێنە.

هەردیسان ئەگەر سەرنج بدەینە ڕێژەییێن وان کاریێن ل هژمارا (٢) پشکا (ئـ) هاتین (بکـرن، دابنیشـن، پێشـکێش بکـەن) دێ بینین داخواز ژ کەسێ دووێ کۆ دهێتە کرن کو کارەکی ب ئەنجام بگەهینن، لێ دڕستەییێن پشکا (ب)دا (نەکرن، دامەنیشـن، پێشـکێش نەکـەن) داخـواز ژ کەسـێ دووێ کـۆ دهێتـە کرن کـو کارەکی ئەنجـام نـەدەن، ئەوژی ب هاریکاریـا نیشـانەیا نـەرێ کرنێ (نـە - مە).

ئەگـەر دوماهییـا ڕەگـێ کاری پیتـەکا (نەبزوێـن) بیـت جهناڤێـن کەسـی (ه) ، (ن) دێ وەرگریـت وەکـی د ڕستەییێن (١ ،٢)دا هاتینـە نیشـاندان. لـێ ئەگەر دوماهییـا ڕەگێ کاری پیتـەکا بزوێـن بیـت هینگێ جهناڤێ کەسـیێ لـکاو (ه) دەرناکەڤیـت ودێ هێتـە لادان، چنکو دزمانـێ کوردیـدا نابیـت دوو پیتێن بزوێـن لدویف ئێک بهێـن. بەلێ جهناڤێ لکاوێ کەسـێ دووێ کـۆ دێ دەرکەڤیـت وەکـو دیـار دنموونەییێن هژمار (٣)یـدا ددۆخێ(ئـەرێ ونەرێدا) هاتینە نیشـاندان.

هـەژی گوتنێیـە ئەگـەر کار ژلایێ پێکهاتنێڤە (نەسـادە) بیت ددەمـێ ئاخڤتنێدا زۆر جاران نیشـانەیا (بـ) دەرناکەڤیت، لێ باشـتر ئەوە دنڤیسـینێدا هەبیت. وەکو:-

وەربگرە ـ وەرگرە

سەربخە ـ سەرخە

فڕیابکەوە ـ فڕیاکەوە

* چاوگێ (هاتن، چوون) سەرەدەریەکا تایبەت دگەل دهێتەکرن د دۆخێ ئەرێدا، دبنە (وەرە ◄ وەرن، هەڕە ◄ هەڕن) هەرچەندە ڕەگێ چاوگێ (هاتن)ێ (هێ)یە، بو سـڤککرنێ دبیتە (ێ) و کارێ داخوازی ژی دبیتە (بێ-بێن)، لێ ئەڤە زۆر کێم بکاردهێت، چاوگێ (چوون) ڕێژەیا داخوازی بۆ کەسـی دووێ تاک ژ دەسـتوری دهێتە لادان دبیتە (بچۆ).

دەسـتور

ڕێژەیـا داخـوازی: ئەو ڕێژەیە کو ئاخڤتنکـەر ب ڕەنگێ داخـوازو فەرمانێ داخوازێ ژ کەسـێ دووێ تـاک یـان دووێ کۆ دکەت بۆ بجهـ ئینانا کارەکی یـان بجهـ نەئینانا وی.

بـۆ داڕشـتنا کارێ داخوازی، نیشـانەیا (بـ) دکەڤیتە بەراهیـا ڕەگێ کاری وجهناڤێ کەسـیێ لـکاو (ه) بۆ دووێ تـاک و (ن) بۆ دووێ کۆ ب سـەرڤە دهێتە بەردان*.

چاوگ	ڕەگ	ڕێژەیا داخوازی
فرۆشتن	فرۆش	بفرۆشە ، بفرۆشن
داگرتن	داگر	دابگرە ، دابگرن

(*) جهناڤێـن لـکاو (ه ، ن) دگـەل کارێ داخوازیـێ (تێپـەڕ وتێنەپەڕ) ێ (سـادە، نەسـادە) دبنە بکەر و هـەردەم دچنە پشـتی ڕەگێ کاری.

ڕاهێنان - ١

ژئەڤان ڕستەیێن خوارێ ئەو کارێن سەر ب شێوازێ داخوازیڤە بینە دەرێ:

١- پەخشانێ بخوینەڤە.

٢- ڕاستی بلێ .

٣- پەرلەمانێ کوردستانێ بپارێزن.

٤- دیمانەکە پەخشبکە.

٥- وێنەی تێک نەدە.

ڕاهێنان - ٢

ئەڤان ڕستەیان شروڤەبکە:

١- گوڤاران چاپ بکەن.

٢- پەخشانەکە بلاوبکەوە.

٣- ب خۆشی بژی.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا راست هەلبژێرە:

١-(زاروکی جوان پەروەردەبکە.) دڤێ رستەییدا چ دەرنەکەفتییە؟

ئ- جهناڤێ لکاو (ن) ب- جهناڤێ لکاو (ە) پ- نیشانەیا کاری ت- بەرکار

٢- ل کیژ ئەڤان کارێن داخوازی، جهناڤێ لکاو (ە) دەرنەکەفتییە؟

ئ- بنوو ب- لادە پ- بکە ت- دهەمیاندا

٣- کیژان کارێ داخوازییە و ژ چاوگێ (بوون) هاتییە دروستکرن؟

ئ- ببەن ب- ببن پ- بێ ت- بێن

٤- ل کیژ ئەڤان کارێن داخوازی دگونجیت نیشانەیا کاری بهێتە لادان؟

ئ- بهێنە ب- بخوێنەوە پ- دابنیشەوە ت- بهۆنەوە.

٥- (بەئازادی بژی). ئەگەر کارێ ڕستەیێ بکەیە دانانی دێ بیتە:

ئ- بژییت ب- بژییێت پ- بژیت ت- بژیین

ڕاهێنان - ٤

دڕستەیا (پرۆژەکە تەواو بکە).

١- کانێ بکەرێ ڕستەیێ؟

٢- ئەرێ ئەم دشێین نیشانەیا (بـ) لابدەین؟ بۆچی؟

٣- پەیڤا (پرۆژەکە) شرۆڤەبکە.

٤- شێوازێ ڕستەیێ بگوهۆڕە بۆ نەبوریێ دانانی.

٤- شێوازێ مەرجی
(ڕستەیا ئاوێتە یا مەرجی)

١- ئەگەر ئێك بگرین، دێ سەرکەڤین.

٢- ئەگەر باشتر بخوێنم، بەیەکەم دەردەچم.

٣- کە ڕاپەڕین بەرپابوو، بە ئامانج گەیشتین.

٤- کەنگی گرنگی ب پیشەسازیێ بهێتە دان، وەلّات دێ پێش کەڤیت.

٥- ئەگەر نەوروّز هات، ئەم دێ چینە سەیرانێ.

٦- گوّڤارەکێ بوّمن بکرە، ئەگەر تو چوویە بازاڕی.

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەیێن ل سەری وبەرێ خوّ بدەینە وان کاریّن تێدا بکارهاتین، دێ بینین کو ژ شێوازێن (ڕاگەهاندن و دانانی و داخوازی) نە، لێ مەبەستا بکارئینانا وان دئەڤان ڕستەیاندا هاتییە گوهوڕین، ئانکو بوّ مەبەستێن خوّ یێن بنجی (ڕاگەیاندن، دانانی، داخوازی) بکارنەهاتینە، بەلکو بوّ مەبەستا مەرجی بکارهاتینە.

ئەڤجا ئەگەر ڕستەیێن سەری بخوینین دێ بینین. د ڕستەیا ئێکێدا کارێ (ئێک بگرین) ڕێژەیا نەبوریێ دانانییە، کارێ (دێ سەرکەڤین) ڕێژەیا نەبوریێ ڕاگەهاندنێیە، ئەڤە ژلایێ ڕێژەیانڤە، لێ ژلایێ ناڤەرۆکێڤە هەردوو بوّ مەبەستا مەرجی بکارهاتینە. ئانکو ڕویدان و ئەنجام گەهشتنا کارێ (ئێک بگرین) مەرجە بوّ ڕویدان و ئەنجام گەهشتنا کارێ (دێ سەرکەڤین).

دڕستەیا دووێدا کارێ (بخوێنم) ڕێژەیا نەبوریێ دانانییە، کارێ (دەردەچم) ڕێژەیا نەبوریێ ڕاگەهاندنێیە، ئەڤە ژلایێ ڕێژەیانڤە، لێ ژلایێ ناڤەرۆکێڤە هەردوو بوّ مەبەستا مەرجی بکارهاتینە. ئانکو ڕویدان وئەنجام گەهشتنا کارێ (بخوێنم) مەرجە بوّ ڕویدان وئەنجام گەهشتنا (دەردەچم).

دڕستەیا سێیێدا کارێ (بەرپابوو) ڕێژەیا بوریێ نێزیکێ ڕاگەهاندنێیە وکارێ (گەیشتین) دیسان ڕێژەیا بوریێ نێزیکێ ڕاگەهاندنێیە، ئەڤە ژلایێ ڕێژەیانڤە، لێ ژلایێ ناڤەرۆکێڤە هەردوو بوّ مەبەستا مەرجی بکارهاتینە، ئانکو ڕویدان وئەنجام گەهشتنا کارێ (بەرپابوو) مەرجە بوّ ڕویدان وئەنجام گەهشتنا کارێ (گەیشتین).

دڕسـتەیا چواریـدا کارێ (بهێتـە دان) ڕێژەیـا نەبوریـێ دانانییـە وکارێ بکەرنەدیـارە، وکارێ (دێ پێشـکەڤیت) ڕێژەیـا نەبوریـێ ڕاگەهاندنێیـە، ئەڤـە ژلایـێ ڕێژەیانڤـە، لـێ ژلایـێ ناڤەڕۆکێڤـە هـەردوو بـۆ مەبەسـتا مەرجـی بکارهاتینـە. ئانکو ڕوویـدان و ئەنجام گەهشـتنا کارێ (بهێتە دان) مەرجە بۆ ڕویدان وئەنجام گەهشـتنا کارێ (دێ پێشـکەڤیت).

دڕسـتەیا پێنجێـدا کارێ (هـات) ڕێژەیـا بوریـێ نێزیکـێ ڕاگەهاندنێیـە، وکارێ (دێ چیـن) ڕێژەیـا نەبوریـێ ڕاگەهاندنێیـە، ئەڤـە ژلایـێ ڕێژەیانڤـە، لـێ ژلایـێ ناڤەڕۆکێڤـە هـەردوو بـۆ مەبەسـتا مەرجـی بکارهاتینـە. ئانکـو ڕوویـدان وئەنجـام گەهشـتنا کارێ (هـات) مەرجـە بـۆ ڕوویـدان وئەنجـام گەهشـتنا کارێ (دێ چیـن).

دڕسـتەیا شەشـێدا کارێ (چـوو) ڕێژەیـا بۆریـێ نێزیکـێ ڕاگەهاندنێیـە، وکارێ (بکـرە) ڕێژەیـا داخوازییـە، ئەڤـە ژلایـێ ڕێژەیانڤـە، لـێ ژلایـێ ناڤەڕۆکێڤـە هـەردوو بـۆ مەبەسـتا مەرجـی بکارهاتینـە. ئانکـو ڕوویـدان وئەنجـام گەهشـتنا کارێ (چـوو) مەرجـە بـۆ ڕوویـدان وئەنجامدانـا کارێ (بکـرە).

ئـەو ڕسـتەیێن مـە شـرۆڤەکرین، ئاوێتەیێـن مەرجینـە، ئەگـەر و ئەنجـام تێدانـە، وڕوویـدان و ئەنجـام گەهشـتنا کارێـن وان پێکڤـە دگرێدانـە وەک هـۆکارو وەلام، وژبـەر هنـدێ دبێژنـە ڤـی شـێوازی (شـێوازێ مەرجـی).

هەردیسان دوان ڕستەیاندا ئەڤە بۆ مە دیاردبیت کو

١- ڕستەیا ئاوێتە یا مەرجی، هەردەم ژدوو ڕستەیان پێک دهێت.

ئ- ڕستەیا کارێ مەرجی ئانکو (پاڕستە).

ب-ڕستەیا وەلاما مەرجی ئانکو(شارستە)،کو ڕستەیەکا سەرەکییە ومەبەست تێدا دەردکەڤیت.

٢- دڕسـتەیا شـێوازێ مەرجیـدا، ڕێژەییـن تایبـەت ب خۆڤـە نینـن، بەلکـو هـەر ژ شـێوازێن دینـە (ڕاگەهانـدن، دانانـی، داخـوازی)، لـێ دڤێـرەدا بـۆ مەبەسـتێن خۆیـین بنجـی بکارناهێـن، بەلکـو بـۆ مەبەسـتا مەرجـی دهێنـە بکارئینـان.

٣- دڕستەیا کارێ مەرجیدا ئانکو (پاڕستە)یێ ڕێژەیا کاری هەردەم (ڕاگەهاندن یان دانانی)یە، و دڕستەیا وەلاما مەرجیدا ئانکو (شارستە) ڕێژەیا کاری هەردەم (ڕاگەهاندن یان داخوازی) یە.

٤- دڕستەیا ئاوێتە یا مەرجیدا، پتریا جاران ڕستەیا کارێ مەرجی ئانکو (پاڕستە) ل دەستپێکێ دهێت، لێ ئەڤە مەرج نینە. وەکو:

گۆڤارەکێ بۆ من بکڕە ، ئەگەر تو چوویە بازارێ.

کانیا وەکان دەبوژێنەوە، ئەگەر باران ببارێت .

٥- دڕستەیا ئاوێتە یا مەرجیدا، ئامرازەکێ لێکدەرێ مەرج هەیە، وەکو:

(تا ، هەتا ، کو ، کەی ، کەنگی ، هەکە ، ئەگەر، . .) .

دەستور

ئ- دەمێ دڕستەیەکا ئاوێتە دا دوو کار، هۆکار و ئەنجام وڕویدانا ئێک ژوان مەرج بیت بۆ ڕویدانا یێ دی دبێژنە وێ ڕستەیی (ڕستەیا ئاوێتە یا مەرجی)، ودبێژنە وی شیوازی (شێوازێ مەرج).

ب- ڕستەیا ئاوێتە یا مەرجی ژ دوو ڕستەیان پێک دهێت:

ڕستەیا کارێ مەرجی: ڕویدان وب ئەنجام گەهشتنا کارێ ڤێ ڕستەیێ مەرجە بۆ ڕویدانا کارێ ڕستەیا وەلاما مەرجی.

ڕستەیا وەلاما مەرجی: ڕستەیەکا سەرەکییە، ڕویدان وب ئەنجام گەهشتنا کارێ ڤێ ڕستەیێ یێ گرێدایە ب ڕویدانا کارێ ڕستەیا کارێ مەرجی.

ڕاهێنان - ١

دڕستەیا ئاوێتە یا مەرجیدا چەند جۆرە کار هەنە؟ دچ ڕێژەیەکدانە؟ و بۆ چ مەبەست دهێنە بکارئینان؟ ب نمونەڤە ڕوونبکە.

ڕاهێنان - ٢

دڕستەیا (زوو برۆ، کارەکە ئەنجام بدە).

١- هەردوو کار دچ ڕێژەدانە؟

٢- کانێ بکەرێ هەردوو ڕستەیان؟

٣- ژکارێ (بـرۆ) ڕێژەیـا بوریـێ نێزیکـێ دانانی دروسـت بکـە، وژکارێ (ئەنجام بدە) ڕێژەیـا بوریـێ بەردەوامـێ ڕاگەهاندنـێ دروسـت بکە، پاشـان ڕسـتەیێ ب شـێوەیێ ڕسـتەیا ئاوێتەیـا مەرج بنڤیسـەڤە.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا راست هەلبژێرە:

١- دشێوازێ مەرجیدا کار ب چەند شێوازان دەردکەڤیت؟

ئـ- ئێک ب- دوو پ- سێ ت- چوار.

٢- دشێوازێ مەرجیدا کارێ مەرج د چ ڕێژەدایە:

ئـ- ڕاگەهاندن و داخوازی. ب- ڕاگەهاندن و دانانی.

پ- ڕاگەهاندن. ت- دانانی و داخوازی.

٣- کەی بایەخ بە پیشەسازی بدرێت، ولات پێشدەکەوێت. ئەگەر کارێ مەرج بکەینە نەرێ، دێ بێتە:-

ئـ- نادرێ ب- نەکەوێت پ- نەدرێ ت- ناکەوێت

٤- ئەگەر یارمەتیمان دابان، کارەکەیان تەواودەکرد.

کارێ وەلاما مەج د چ ڕێژەدایە؟

ئـ- بوریێ نێزیکی دانانی. ب- بوریێ بەردەوامێ ڕاگەهاندن.

پ- نەبوریێ ڕاگەهاندن. ت- مەرجی.

٥- دڕستەیا (هەتا وانەیان نەخوینن، نمرەییێن باش وەرناگرن).

کارێ وەلاما مەرج د چ ریژەدایە؟

ئ- نەبوریێ دانانی. ب- داخوازی.

پ- نەبوریێ ڕاگەهاندن. ت- بوریێ بەردەوام.

ڕاهێنان - ٤

دڕستەیا (کەنگی نەورۆز هات، دێ ئاگرێ خۆشییێ هەل کەین).

١- جۆرێ ئەڤێ ڕستەیێ بنڤیسە.

٢- پەیڤا (کەنگی) شرۆڤەبکە.

٣- پەیڤێن (هات ، دێ هەل کەین) شرۆڤەبکە.

٤- ئەڤ ڕستەیە ژ چەند ڕستەیان پێکهاتییە؟ ب هەر ئێک ژ وان چ دهێتە گوتن؟

ئەرێ ئەم دشێین جهێن وان بگوهۆڕین؟

ڕاهێنان - ٥

نموونەیەک ژ شرۆڤەکرنێ. (ئەگەر ئەوان هاتبان ، کارەکەیان ئەنجام دەدا) .

ئەگەر ئەوان هاتبان ، ڕستەیا کارێ مەرجییە.

ئەگەر: ئامرازێ لێکدەرێ مەرجییە.

ئەوان: جهناڤێ کەسییێ جودایە، بۆ کەسی سێیێ کۆ، بکەرە.

هاتبا: کارێ بوریێ نێزیکێ دانانییە، کارێ مەرجە، تێنەپەڕە، سادەیە.

ن: جهناڤێ کەسییێ لکاوە، بۆ کەسێ سێیێ کۆ، بۆ بکەری دزڤڕیت.

کارەکەیان ئەنجام دەدا: ڕستەیا وەلاما مەرجییە.

کارەکە: ناڤە ، تاکە ، ناسیارە ، بەرکارە.

یان: جهناڤێ کەسییێ لکاوە، بۆ کەسێ سێیێ کۆ ، بکەرە.

ئەنجام دەدا: کارێ بوریێ بەردەوامێ ڕاگەهاندنێیە،وەلاما مەرجییە، تێپەڕە، لێکدایە.

تو ژی ئەڤان ڕستەییێن ل خوارێ شرۆڤە بکە:-

ئ- کەس بوویت بە ئەندازیار، گوندەکان ئاوەدان بکەوە.

ب- ئەگەر وانەیێ باش بخوینی ، دێ سەرکەڤی.

کارێ چاوگێ (بوون)

(ئ)
کارێ تەمامێ تێپەڕ

١- ب ڕامانا خودانێ:

من پارە هەبوو.　　من پارە هەیە.　　من دێ پارە هەبیت.

من هەبوو.　　من هەیە.　　من دێ هەبیت.

٢- ب ڕامانا زاڕۆکبوونێ:

نازەنینێ زاڕۆکەك بوو.　　نازەنینێ دێ زاڕۆکەك بیت.

(ب)
کارێ تەمامێ تێنەپەڕ

١- ب شێوەیێ نەسادە: (داڕێژتی، لێکدایی):

١- چرا هەلبوو.　　دێ هەلبیت

٢- ئازاد ژ خەو ڕابوو.　　دێ ڕابیت

٣- کار تەمام بوو.　　دێ تەمام بیت

٤- کاوە سوڕبوو لەسەر برِیارەکەی.　　سوڕدەبێت

٢- ب ڕامانا بوونێ (وجود):

ئەز هەبووم.　　میللەتێ کوردهەیە.　　ئەم دێ هەبین.

(پ)
کارێ نەتەمام

- تەمامکەرێ ڕاستەخۆ:

١- کاوە مامۆستایە.

٢- هیڤیا مە پێشکەفتنە.

٣- ئەو ئەزبووم، ل بەردەرگەهی.

٤- ئاهەنگ ب شەڤ بوو.

٥- هاڤینگەها شەڤلاوە فێنکە.

- تەمامکەرێ بەیارێدە:

١- ڕەنگە ئاڤ ببیتە بەفر.

٢- دەبێت ئەوان هاتبان.

٣- خامەیێ تە بۆ من بوو.

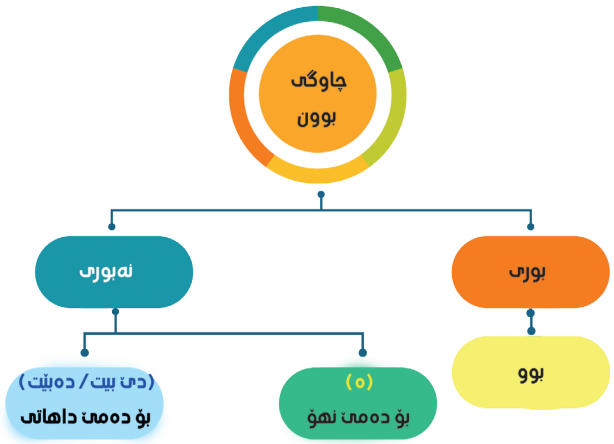
(ت)
کارێ هاریکار

١- دەبوو لە گەڵیان چووبام.

٢- دەبێت ئەوان هاتبان.

٣- دبیت ئەڤ سالە دەربچم.

چاوگێ (بوون) وەک هەمی چاوگێن دی، ژێدەرە بۆ دروستبوونا دەمێن کارێ (بوری، نەبوری) کو پێکهاتینە ژ:

ژ چاوگێ بوون (هەبوون)، چوار جۆرێن کاران دروست دبن:

یێ ئێکێ کارێ تەمامێ تێپەڕ

ئەو کارێن ژ چاوگێ (بوون) پەیدادبن، وەک کارێ تەمامێ تێپەڕ دڕستەییدا دەردکەڤن، ددەمەکیدا ئەگەر بۆ خودانیێ (تملک) یان بۆ زارۆک بوونێ بکارهات، ل وی دەمی دێ بنە کارێ تەمامێ تێپەڕ ب رێکا بەرکارێن وان، ئەرکێن خۆ بجهـ دئینن، ئەڤ کارە دبنیاتدا ژ چاوگێ (بوون - هەبوون) هاتینە وەرگرتن، لێ پێشگرێ (هە) دهندەک دۆخێن ڕستەییدا دەرناکەڤیت، یان ناهێتە گوتن، لێ دڕستەییێن پشکا (ئـ)دا دەردکەڤن.

- من پارە هەبوو . من پارە هەیە. من دێ پارە هەبیت.
- من هەبوو. من هەیە. من دێ هەبیت.
- نازەنینێ زارۆکەک بوو نازەنینێ دێ زارۆکەک بیت دێ زارۆک بیت

دڕستەیا (من پارە هەبوو)، (بوو) کارێ تەمامێ تێپەڕە، بەرکارێ وی پەیڤا (پارە)یە، جهناڤێ کەسیێ جودا (من) بوویە بکەرێ ڕستەیێ.

دڕستەیا (من هەبوو)، پێشگرێ (هە) دگەل کارێ بوری (بوو) و نەبوری (ە) بۆ دەمێ نوکە دەرکەفتییە، لێ دنەبوریدا بۆ دەمێ داهاتی ب شێوەیێ (دێ هەبیت) کەفتییە بەرچاڤ.

دڕستەیا (نازەنینێ زارۆکەک بوو)، (بوو) کارێ تەمامێ تێپەڕە، بەرکارێ وێ پەیڤا (زارۆکەک)ە، بکەر ژی (نازەنین)ە.

یێ دووێ کارێ تەمامێ تێنەپەڕ

ئەگەر سەحکەینە کارێ ڕستەییێن پشکا (ب) دێ بینین:

کار وەکی کارێ تەمامێ تێنەپەڕن، دڕستەیاندا دەرکەفتینە کو تنێ ئەرکێ بکەرێ خۆ بجهـ ئینانە و ڕامانا ڕستەییێن خۆ تەمامکرینە.

دڕستەیا (١-٢)دا ب ئەگەرێ پێشگرێ (هـەل - ڕا) کارێ داریژتیێ تەمامێ تێنەپەڕ پێک ئینایە، کو تنێ ئەرکێ بکەرێن خۆ بجهـ ئینایە، ڕامانا ڕستەییێن خۆ تەمامکرینە، لێ دڕستەیا (٣،٤)دا هەر ئێک ژکاران دگەل هەردوو پەیڤێن (تەمام - سوڕ) کارەکێ لێکدایێ تێنەپەڕ پێک ئینانە، ئەرکێ بکەرێن خۆ بجهـ ئینانە وڕامانا ڕستەییێن خۆ تەمامکرینە.

ئەگەر ب ڕامانا بوون (وجود) هات، ل وی دەمی دێ بیتە کارێ تەمامێ تێنەپەڕ.

ئەز هەبووم. میللەتێ کورد هەیە. ئەم دێ هەبین.

یێ سێیێ کارێ نەتەمام:

دهنـدەک دۆخێـن ڕسـتەییدا کارێن (بـوو – ە – دێ بیت) نەشـێن ئەرکێ نیهادێـن خۆ بجهـ بینـن، یـان ڕامانـا ڕسـتەیان تەمام بکـەن، بەلکی بـۆ وێ مەرەمـێ پێدڤـی ب پەیڤەکێ یان پشـکەکا دی هەبیـت، بـۆ وێ چەنـدێ دا وی ئەرکـی تەمام بکـەن. ل وی دەمـی دێ بێژینە وان کاران، کارێ (نەتەمـام)، ئـەو پەیـڤ وپشـک ژی، کو دبنە پاڵپشـت بـۆ وێ تەمامکرنێ دبێژنـێ (تمامکـەرێ کارێ نەتەمـام). کـو پێکهاتینـە ژ(ناڤ ، جهنـاڤ، هەڤاڵنـاڤ، هاڤاڵکار، چاوگ(ژێـدەر))، ل ڤێـرە دابزانیـن کا ئـەڤ تەمامکرنـە چـەوا وب چ شـێوەیەک بکارئینان، ئەگـەر سـەحکەینە ڕسـتەیێن پشـکا (پ) دێ بینین:

دڕسـتەیا (١)دا ناڤـێ مامۆسـتا*، کـو ناڤەکێ گشـتییە، تەمامکـەرێ کارێ (ە) یـێ نەتەمامە، هەکـە ئـەڤ ناڤە نەبایـە، کارێ (ە) دگـەل نیهادێ خۆ نەدشـیا ڕامانا ڕسـتەیێ تەمام بکەت.

دڕسـتەیا (٢)دا، هـەر ب وی شـێوەی، چاوگـێ (پێشـکەفتن)، کـو وەک ناڤەکـی ڕامانـا وی دڕسـتەییدا دەردکەڤیـت، ئەرکـێ تەمامکرنـا کارێ (ە) یـێ نەتەمـام وەرگرتییـە، هەکە ئەڤ ناڤـە نەبایـە، کارێ نەتەمـام (ە) دگـەل نیهـادێ خۆ نەدشـیا ڕامانا ڕسـتەیێ تەمـام بکەت.

دڕسـتەیا (٣)دا، جهناڤـێ کەسـێ جودا (ئـەز) تەمامکـەرێ کارێ (بوو) یـێ نەتەمامە، هەکە ئـەڤ جهناڤـە نەبایـە، کارێ (بـوو) یێ نەتەمـام دگەل نیهادێ خۆ، نەدشـیا ڕامانا ڕسـتەیێ تەمـام بکەت.

دڕسـتەیا (٤)دا، هەڤالـکارێ دەمی (ب شـەڤ) ئەرکـێ تەمامکرنا کارێ نەتەمـام وەرگرتییە، ئەگـەر ئـەڤ هەڤالـکارە نەبایـە کارێ (بـوو) دگـەل نیهـادێ خۆ نەدشـیا ڕامانا ڕسـتەیێ تەمـام بکەت.

دڕسـتەیا (٥)دا، هەڤاڵناڤـێ چەوایـی (فێنـک) ئەرکێ تەمامکرنـا کارێ نەتەمـام وەرگرتییە، ئەگـەر ئـەڤ هەڤاڵناڤـە نەبایـە کارێ (ە) دگەل نیهـادێ خۆ نەدشـیا ڕامانا ڕسـتەیێ تەمام بکەت.

ئەگەر سەحکەینە ڕستەیێن کۆمەڵا دی، دێ بینین:

دڕسـتەیا (١)دا، ناڤـێ (بەفـر) تمامکـەرێ بەیارەدەیـێ کارێ نەتەمـام (ببیـت)ە، هەکە ئەڤ ناڤـە نەبایـە، کارێ نەتمـام (ببیت) دگەل نیهـادێ خۆ نەدشـیا ڕامانا ڕسـتەیێ تەمام بکەت، بـوون و وێ گۆڕانکاریـێ دەربێخیت کو ب سـەر ناڤیدا هاتییە.

* هەمی ناڤ (گشتی، واتایی، تایبەتی) دبنە تەمامکەر بۆ کارێ نەتەمام.

دڕستەیا (٢) دا، چاوگــێ (خواندن) کــو وەک ناڤەکێ واتایی، تەمامکــەرێ بەیاریدەیێ کارێ نەتەمــام (ە)یــە، هەکــە ئــەڤ ناڤــە نەبایــە، کارێ نەتەمــام (ە) دگــەل نیهــادێ خۆ، نەدشــیا ڕامانا ڕستەیێ تەمــام بکەت.*

دڕستەیا (٣)دا، جهناڤــێ کەســێ جــودا (مــن) تمامکــەرێ بەیاریدەیــێ کارێ (بــوو) یــێ نەتەمامــە، هەکــە ئەڤ جهناڤــە نەبایــە، کارێ (بوو) یێ نەتەمــام دگەل نیهادێ خۆ، نەدشــیا ڕامانــا ڕستەیێ تەمــام بکــەت و وێ گۆڕانکاریێ نیشــابدەت، کو ژ جهناڤێ (تــە) بۆ جهناڤێ (مــن) چوویە.

ل ڤێرە پێدڤییــە ئــەو بهێتــە زانیــن، کــو (هەڤاڵنــاڤ، هاڤاڵــکار)، ب شــێوەیێ تەمامکــەرێ راستەوخۆ، کارێ نەتەمــام تەمــام دکــەن.

یێ چوارێ کارێ هاریکار

هەر ئەڤ کارە دچەند دۆخەکێن دیدا وەک کارەکێ یاریدەر (هاریکار)، دگەل کارێن شــێوازێ دانانــی دەردکەڤــن، هەر وەک دڕســتەیێن پشــکا (ت)دا ب شــێوەیێ (دەبوو،دەبێت،دبیت)، کو هــەردەم دکەڤنە پێش کارێن ســەرەکی بۆ دەرئێخســتنا هنــدەک لایەنێن ڕێزمانــی بۆ کارێن سەرەکی.

نەرێ کرنا ئەڤان کاران:

ئ- دەمێ بوری:

ب دانانا نیشانەیا نەرێ (نە) ل پێشیا کاری.

من پارە هەبوو. ⟵ من پارە نەبوو.

ئاهەنگ ب شەڤ بوو ⟵ ئاهەنگ ب شەڤ نەبوو.

دبوو ⟵ نەدبوو

ب- دەمێ نهۆ:

ب دانانا نیشانەیا نەرێ (نی، نین) ل پێشیا کاری.

من پارە هەیە ⟵ من پارە نییە.

کاوە مامۆستایە ⟵ کاوە مامۆستا نییە.

* هەمی جهناڤێن جودا (کەسێ جودا، خۆیی، پرس، نەدیار، نیشانە) هەر وەسا جهناڤێ هەیی دگەل دیارکەرێ خۆ دبنە تەمامکەرێ کارێ نەتەمام.

پ- دەمێ نەبوری

ب گوهۆڕینا نیشانا (د ، دێ ، دە) ب نیشانا (نا)

من دێ پارە هەبن ⟵ من پارە نابن

ئاف دێ بیتە بەفر ⟵ ئاف نابیتە بەفر.

هەروەسا دڤێت ئاماژە ب وێ چەندێ ژی بکەین:

١- کارێ نەتەمام ژلایێ کاریگەرییڤە (تێنەپەڕ)ە.

٢- کارێن (بوو - ە - دێ بیت) دهەمی دۆخاندا نابنە کارێن بکەر نەدیار.

٣- کارێ نەتەمام (ە) بۆ دەمێ نهۆ دڕستەییدا دەرناکەڤیت، هەکە جهناڤێن کەسیێ لکاو د دیار وئاشکرابن (م، ی ، - ، ین، ن، ن) ئانکو کار بکەڤیتە دناڤبەرا (پەیڤێ)* و جهناڤێ کەسیێ لکاو.

ئەز کوردم	ئەم کوردین
تو کوردی	هوین کوردن
ئەو کورده	ئەو کوردن

دەستور

ئەو کارێن ژ چاوگێ (بوون) دهێنە وەرگرتن، هەکە بۆ خودانیێ (تملک) یان بۆ زارۆک بوونێ بکارهاتن، دێ بنە کارێ تەمامێ تێپەڕ.

ب شێوەیەکێ گشتی، پێشگر، دەمێ دچیتە سەر وان جۆرێن کاران، دێ کاری کەنە کارەکێ تەمامێ تێنەپەڕێ دارێژتی.

کارێ لێکدای، دەمێ ژ چاوگێ (بوون) دهێتە وەرگرتن، کو پەیڤا ڕامانارا وی دبیتە ڕامانەک بۆ کاری، ل وی دەمی دێ کاری کەتە کارەکێ تەمامێ لێکدایێ تێنەپەڕ. ئانکو دەمێ (بوون) دکەڤتە دکارەکێ دارێژتی یان لێکدایدا.

ئەگەر ب ڕامانا (بوون- وجود)ێ هات، دێ بیتە تەمامێ تێنەپەر.

ئەگەر کارێ (بوو - ە - دێ بیت) نەشیان ب تنێ ڕامانا ڕستەیێ تەمام بکەن، پێدڤی ب پەیڤەکێ یان پشکەکا دی هەبوو، ل وی دەمی ئەو کار دێ بنە کارێ نەتەمام. ئانکو دەمێ کارەکێ سەرەکی دڕستەییدا نەبیت.

ئەو بابەتێن ڕێزمانی کو کارێ نەتەمام تەمام دکەن، وەک تەمامکەرێ ڕاستەوخۆ و تەمامکەرێ بەیاریدە، پێکهاتینە ژ (ناڤ - جهناڤ - چاوگ).

ئەو کارێن هاریکار کو ژ چاوگێ (بوون) دهێنە وەرگرتن ئەڤنە:

(دبیت، دەبێت، دەبوو، دەبوایە) کو دگەل ڕستەیا شێوازێ دانانی بکاردهێن.

(*) مەرەم ژ پەیڤێ (ناڤ، چاوگ، جهناڤێ کەسیێ جودا، هەڤاڵناڤ، هاڤاڵکار)ە.

ئەرکێ (٥) درێژمانا کوردیدا

١ دبیته (کارێ نەتەمام) دڕستەیا سادەدا، ئەگەر کارێ سەرەکی دڕستەییدا نەبوو. بۆ نمونە:
بلندترین گوپیتك ژ چیایێن کوردستانێ ئارارات.

٢ دبیته (جهناڤێ لکاو بۆ کەسێ دووێ یێ تاک) دکارێ داخوازیدا، ئەرکێ بکەری دبینیت. بۆ نمونە:
ئەڤێ پەرتووکێ بکرە.

٣ دبیته (جهناڤێ لکاو بۆ کەسێ سێیێ تاک) د هندەک شێوەزاراندا. دگەل نەبوری دکرمانجییا سەریدا*. بۆ نمونە:
ئەو چیرۆکێ دنڤیسە.
ئەو دکەڤە.

٤ دبیته (پاشگر) دگەل هندەک قەدێن چاوگان بۆ دروستکرنا هەڤاڵناڤێ کراوێ داڕێژتی.

کرد ← کردە ، برد ← بردە

کوشت ← کوشتە.

٥ دبیته(پاشکر) دگەل ناڤی یان هەڤاڵناڤی یان ڕەگێ کاری بۆ دروستکرنا پەیڤەکا نوی.

١. ناڤ +پاشگر: دەست ← دەستە

٢. هەڤاڵناڤ+ پاشکر: چاك ← چاکە، سەوز ← سەوزە.

٣. ڕەگ+ پاشگر: پرس ← پرسە.

٦ دبیته (ئامرازێ پێناسینێ)، کو کورتکریا (ەکە) یا ناسیارییە. بۆ نمونە
ژنە هەژاربوو، بۆیە دەگریا.

٧ دبیته (ئامرازێ لێکدانێ) ، بۆ دروستکرنا پەیڤەکا لێکدای، بۆ نمونە:
ڕەشەبا ، گوڵەگەنم ، مانگەشەو ، پیرەمێرد ، کێوەڕەش

(*) ئەڤە ل هندەک دەڤەران، لێ ل دەڤەرێن دی دهێتە گوتن: ئەو دەرسێ دنڤیسیت.

٨ دبیتە (ئامرازێ پەیوەندی) ، ل پشتی کارێ بوری، نەبوری، داخوازی دهێت ، جهێ (بۆ) دگریت، و ل پشتی کارێ نەتەمام دهێت، جهێ (بە) دگریت.

- (٥ ⟵ بۆ)

کاوە هاتە لامان. کاوە هات بۆ لامان.

- (٥ ⟵ بۆ)

بڕۆنە مۆزەخانە. بڕۆن بۆ مۆزەخانە.

- (٥ ⟵ بە)

ئازاد دەبێتە ئەندازیار. ئازاد دەبێت بە ئەندازیار.

٩ دبیتە (ئامرازێ بانگکرنێ ، گازیکرنێ) ل پشتی ناڤی دهێت:

کوڕە بخوێنە ، کوڕدە ، هەولێدە.

١٠ دبیتە (ئامرازێ دانەپاڵ) و گرێیا ناڤی دروست دکەت، دناڤبەرا ناڤەکێ ناسیارێ دیارکری و هەڤالناڤێ چەوایی دهێت. بۆ نمونە:

مەڕە لاوازەکە ، هەنارە مزرەکە ، سێوە سوورەکان

ڕاهێنان - ١

دئەڤان ڕستەیێن ل خوارێ ئەو کارێن، کو ژ چاوگێ (بوون) هاتینە وەرگرتن بینەدەر؟ جوّرێن وان ژی دەست نیشان بکە؟

١- گەلی کورد سوڕبوو لەسەر بەدیهێنانی مافەکانی.

٢- دبیت شێروان نەهاتبیت.

٣- دایکا وان کو زارۆکەک بوو، زارۆک یێ نەخوّش بوو.

٤- کەنگی کێشەیا ئاوارەیێن کەرکوکێ پەیدابوو؟

٥- بابێ وان ژ خەو ڕابوو.

ڕاهێنان - ٢

ئەرکێ (٥) ژڤان ڕستەیێن ل خوارێ دەست نیشان بکە دگەل ڕوونکرنا پێدڤی؟

١- کورە، بەدانیشتن مالّت ویرانە.

٢- بخوینە، چنکو خواندن دەرمانێ برینێت تەیە.

٣- ڕەشەبایێ سلێمانیێ بهێزە.

٤- چیرۆکەکێ بنڤیسە.

٥- منداڵە گەمەی دەکردو دایکەش تەماشەی دەکرد.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا راست هەلبژێرە.

١- کارێ چاوگێ بوون ب ڕامانا بوون (وجود) بهێت، دێ بیتە:

ئ- کارێ هاریکار　　ب- کارێ نەتەمام

پ- کارێ تەمامێ تێپەڕ　　ت- کارێ تەمامێ تێنەپەڕ

٢- د کیژ ڕستەیێدا کار نەتەمامە؟

ئ- ئەندازیارەکە لێهاتوو بوو.　　ب- دەبوو تاقیکردنەکە کرابا.

پ- منداڵێکی بوو.　　ت- منداڵی هەبوو.

٣- دڕستەیا (ئەو ل ئاهەنگێ ئامادبوون) کارێ رستەیێ:

ئ- نەتەمامە ب- تەمامێ تێپەرە

پ- تەمامێ تێنەپەڕە ت- هاریکارە

٤- دڕستەیا (ئەز کوردم) پەیڤا (کورد) ئەرکێ وێ چییە؟

ئ- بکەرە. ب- نیهاد

پ- بەرکارە ت- تەمامکەرێ ڕاستەوخۆیێ کارێ نەتەمامە.

٥- د ڕستەیا (چیایێن کوردستانێ بلندن) چ دەرنەکەفتییە؟

ئ- ئامرازێ دانەپاڵ ب- کاری نەتەمام پ- نیهاد ت- بکەر

٦- (گوڵـە هێـرۆ جوانە.) ئەرکێ بزوێنـا (ە) دناڤبەرا هەردوو پەیڤێن (گـوڵ... هیرۆ) چییە؟

ئ- ئامرازێ دانەپاڵ ب- ئامرازێ لێکدان

پ- ئامرازێ بانگکرنێ ت- ئامرازێ پێناسین

٧- (هەنارە مزرەکە خۆش بوو)ئەرکێ بزوێنا (ە) دناڤبەرا هەردوو پەیڤێن(هەنار..مزرەکە) چییە؟

ئ- ئامرازێ دانەپاڵ ب- ئامرازێ لێکدان

پ- ئامرازێ بانگکرنێ ت- ئامرازێ پێناسین

٨- (کوڕە هەژارە.) ئەرکێ بزوێنا (ە) ل پشتی (کوڕ) چییە؟

ئ- ئامرازێ دانەپاڵ ب- ئامرازێ لێکدان

پ- ئامرازێ بانگکرنێ ت- ئامرازێ پێناسین

٩- (چاکە بەخەلک بکە.) ئەرکێ بزوێنا (ە) ل پشتی (چاک) چییە؟

ئ- ئامرازی لێکدان ب- کارێ نەتەمام

پ- پاشکر ت- ئامرازێ پێناسێن

١٠- (منداڵەکـە ناچێتـە قوتابخانە.) ئەرکێ بزوینا (ە) دناڤبـەرا (ناچێت) و (قوتابخانە) چییە؟

ئ- ئامرازێ دانەپاڵ ب- ئامرازێ پەیوەندی

پ- ئامرازێ بانگکرنێ ت- ئامرازێ پێناسین

ئەرکێ جهناڤێن کەسی یێن لکاو

ئێك: وەك بکەر

- ئ -

١- دوێنێ، گۆڤارێکم کڕی.
دوێنێ کڕیم.
٢- گۆڤارەکەم هەڵگرتبوو.
هەڵم گرتبوو.
٣- قوتابیەکەم بانگ دەکرد.
بانگم دەکرد.
٤- تاوانبارەکەم دەستنیشان کردووە.
دەستنیشانم کردووە.

- ب -

١- پێرێ چووم بۆ کەرکوك.
٢- لە تاقیکردنەوەکەدا بەیەکەم دەرچووم.
٣- لە ژوورەکەدا دادەنیشتین.
٤-لە ئەزموندا سەرکەوتوونە.

- پ -

١- وانەکە دەخوێنێت.
٢- گوندەکان ئاوەدان دەکەنەوە.
٣- دەبێت کارەکە باش ئەنجام بدات.

- ت -

١- نەمامەکە بڕوێنە.
٢- ناوی خوێندکارەکان تۆمار بکەن.

مەرەم ژ ئەرکێ جهناڤێن کەسی ییّن لکاو د دەورێ بکەریدا، هەر وەک چەوا ناڤ، یان جهناڤێن جودا ب هەمی جۆرێن خۆڤە د ڕستەییّدا دبنە بکەر، کو دقۆناغێن بوری ییّن خواندنێدا هاتینە ڕوونکرن و دیارکرن، هەر ب ڤی جۆری جهناڤێن لکاو ژی دبنە بکەر د ڕستەییّدا، ئەڤجا هەکە ب هویری ل ڕستەییّن بابەتی بنێرین، دێ بینین:

ئێک

د هەمی ڕستەییّن پشکا (ئـ)دا هەمی کار، کارێن بوریێ تێپەڕن، هەنە سادە، داڕێژتی یان لێکداینە ول ڤێرە دێ جهێ وان جهناڤێن کەسی ییّن لکاو نیشادەین ئەوێن دبنە بکەر.

أ هەکە کارێ ڕستەیێ بوریێ تێپەڕێ سادەبیت و بەرکار دڕستەییّدا هەبیت، جهناڤێ لکاوێ بکەر هەردەم دێ کەڤتە پشت بەرکاری، وەک دڕستەیا ئێکێدا پشکا (ئـ) دەرکەفتییە، دڤێ ڕستەییّدا پەیڤا (گۆڤارێک) بەرکارە وجهناڤێ کەسیێ لکاو (م) بکەرێ کارییە وکار ژی بوریێ نێزیکە، تێپەڕە، سادەیە، ئەگەر بەرکار دڕستەییّدا نەبیت، ئانکو نەهێتە بەحسکرن، جهناڤێ لکاو دێ چیتە دوماهیا کاری وەک (کڕیم).

ب هەکە کارێ ڕستەیێ بوریێ تێپەڕێ نەسادە بوو، بەرکار دڕستەییّدا هەبیت، دیسان جهناڤێ لکاوێ بکەر دێ کەڤتە پشت بەرکاری، وەک د هەردوو ڕستەییّن (٢-٣)دا پشکا (ئـ) دەرکەفتییە، لێ ئەگەر بەرکار د ڕستەییّدا نەبیت، ئانکو نەهاتبیتە بەحسکرن، جهناڤێ کەسیێ لکاوێ بکەر دێ چیتە دوماهیا پشکا ئێکێ یا کاری، وەک (هەڵم گرتبوو، بانگم دەکرد).

پ هەکە کارێ لێکدای ژ سێ پەیڤێن ڕاماندار یان پتر پێکهاتبیت، ئانکو پشکا ئێکێ یا کاری پەیڤەکا لێکدای بیت، جهناڤێ کەسیێ لکاوێ بکەر دێ کەڤیتە دوماهیا پەیڤا لێکدای کو پشکا ئێکێیە. دەمێ بەرکار دهێتە لادان، وەک د ڕستەیا (٤)دا پشکا (ئـ) دەرکەفتییە، هەکە سەحا جهناڤێن لکاو بکەین د ڕستەییّن پشکا (ئـ)دا دێ بینین، دهەمیاندا جهناڤێ کەسیێ لکاو (م)ە. ئەڤجا ئەم دشێین لپەی مەرەمێ ل جهێ ڤی جهناڤی، جهناڤێن (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان) ب ڕێز بکاربینین. ئەڤ جهناڤە تنێ د کرمانجییا خۆارێدا وەک بکەر دگەل کارێ بوریێ تێپەر دهێنە بکارئینان، لێ بەرانبەری ئەڤان جهناڤان، جهناڤێن کەسێ جودا (من، تە، وی-وێ/مە، هەوە، ئەوان) دکرمانجییا ژووریدا هەنە کە دگەل کارێ بوریێ تێپەڕ دهێنە بکارئینان.

دوو

ئەگـەر کاریّ ڕسـتەیێ، کارەکـێ بوریـێ تێنەپەڕبیـت، جهناڤێن کەسـیێ لـکاو (م ، یت ، Ø ، یـن، ن، ن) دێ بنـە بکـەرو دێ کەڤنـە دوماهیـا کاریّ ڕسـتەیێ، ئەڤجـا کار یـێ (سـادە ، نەسـادە) بیت وەک د ڕسـتەیێن (١-٢)دا هاتینە نیشـادان، لێ ئەگەر کاریّ ڕسـتەیێ داڕێژتی یـان لێکـدای بیت وب پاشـگرێ (ەڤـە) د کرمانجییا ژووریـدا و پاشـگری (ەوە) دکرمانجییا خواریّـدا بدوماهـی هاتبیـت جهناڤـێ کەسـیێ لکاوێ بکـەر دێ کەڤتە پێشـیا ڤـان هەردوو پاشـگران. هەروەسـا پێدڤییـە ئاماژە ب وێ چەنـدێ ژی بکەین، کو جهناڤێ کەسـێ لکاو بۆ کەسـێ سـێیێ تاک دەرناکەڤیت*.

سێیەم

ئەگـەر کاریّ ڕسـتەیێ نەبـوری بیـت (تێپەڕ یـان تێنەبـەڕ)، جهناڤێـن لکاوێـن کۆمەڵا (م، یـت، یّـت، ات، یـن، ن، ن) دبنـە بکـەر و دکەڤنـە پشـتی ڕەگێ کاری دسـادەو نە سـادە دا. جهناڤێ لکاو بۆ کەسـێ سـێیێ تـاک لدویڤ دوماهیا ڕەگی دهێتە گوهۆڕیـن، ئەگەر دوماهییا ڕەگـی پیتا بزوێن (ە) یان (ۆ) بیت دێ جهناڤێ کەسـی یێ لـکاو (ات) بکارهێت وەکو:(دەکات، دەبـات، دەشـوات، دەروات، دادەخـات...)، لێ ئەگەر دوماهییا ڕەگی پیتـا بزوێنا (ە، ۆ) نەبیت، دێ جهناڤێ کەسـی یێ لکاو (یّت) بکارهێت. وەکو: (دەنووسـێت، هەڵدەفڕێت، دەفرۆشـێت...).

چوار

ئەگەر کاریّ ڕستەیێ داخوازی (تێپەڕ یان تێنەپەڕ) ، (سادە ، نەسادە) بیت، دێ جهناڤێن کەسـێ لکاو (ە – ن) بنە بکەرو دکەڤنە پشتی ڕەگێ کاری وەک دڕستەیێن پشکا (ت)دا.

(*) ئەگـەر کاریّ ڕسـتەیێ بوریـێ تێنەپەڕبیـت، جهناڤـێ کەسـی یـێ لکاوێ بکەری بۆ کەسـێ سـێیێ تـاک دەرناکەڤیـت. وەک (ەو باغچەکە دانیشـت).

دەستور

١ ـ هەکە کارێ ڕستەیێ بوریێ تێپەڕ بیت جهناڤێ کەسیێ لکاو (م ، ت، ی، مان، تان، یان) دێ بنە بکەرێ ڕستەیێ وجهێ وان دناڤ ڕستەییدا دهێتە گوهۆڕین:

ئ ـ ئەگەر کار (سادە، نەسادە)بیت وبەرکار هەبیت، جهناڤێ کەسی یێن لکاوێ بکەر دێ کەڤنە پشتی بەرکاری.

ب ـ لێ ئەگەر بەرکار دناڤ ڕستەییدا نەهاتبیت و کار یێ سادەبیت، جهناڤێ کەسی یێن لکاوێ بکەر دێ چنە سەر کارێ سادە هەکە ل دەمێ بوریێ نێزیک و دووریێ راگەیاندن بوو، جهناڤ دێ کەڤنە دوماهییا کاری. لێ ئەگەر ل دەمێ بوریێ بەردەوامێ ڕاگەیاندن بوو، جهناڤ دێ کەڤنە پشت نیشانا (دە)، لێ ئەگەر ل دەمێ بوریێ تەمامێ ڕاگەیاند بوو، جهناڤ دێ کەڤنە دناڤبەرا نیشانا (وە ـ ووە)، و ئەگەر کار نەرێ بیت دێ کەڤنە پشتی ئامرازێ (نە).

لێ هەکە کار یێ (نەسادە) بیت، جهناڤ دێ کەڤنە دوماهیا پشکا ئێکێ یا کاری.

٢ ـ

ئ ـ هەکە کارێ ڕستەیێ (بوریێ تێنەپەڕ) بیت، جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م ، یت ، Ø، ین، ن، ن) دێ ئەرکێ بکەری بینن ودکەڤنە دوماهیا کاری.

ب ـ هەکە کارێ ڕستەیێ (نەبوریێ تێپەڕ یان تێنەپەڕ) بیت، جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م، یت، یێت/ات، ین، ن، ن) دێ کەڤنە پشتی ڕەگێ کاری و دێ بنە بکەرێ ڕستەیێ.

٣ ـ هەکە کار یێ داخوازی بیت جهناڤێ کەسیێ لکاو (ە ـ ن) دێ بنە بکەر و دکەڤنە پشتی ڕەگێ کاری.

ڕاهێنان - ١

کەنگی ئەڤ جهناڤێن کەسی یێن لکاو یێن ل خوارێ دناڤ ڕستەیێدا وەك بکەر دێ دەورێ خۆ بینن، بۆ هەر ئێکێ نمونەکێ بینە:

(ات ، مان ، ین ، ە).

ڕاهێنان - ٢

دڕستەیا (وتارەکەت بلاوکردووەتەوە).

١- کارێ ڕستەیێ دچ ڕێژە دایە؟ چەوا هاتییە دروستکرن؟

٢- (ت) ل پشتی (وتارەکە) چییە؟ وئەرکێ وێ چییە؟ بۆچی کەفتییە وێرێ؟

٣- ئەرکێ پەیڤا (وتارەکە) چییە؟

٤- هەکە پەیڤا (وتارەکە) لادەین (ت) دێ کەڤیتە کیڤە؟ بۆچی؟

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا راست هەلبژێرە:

١- (باخچەکە یان بۆ ڕازاندەوە.) جهناڤێ لکاو (یان) ئەرکێ وی:

ئ- بکەرە ب- بەرکار پ-تەمامکەرێ بیاریدەیە ت-دیارکەرێ ناڤییە.

٢- (تاوانبارەکەمان دەستنیشانکردووە) ئەگەر (بەرکار) لابدەین (مان) دێ چیتە:

ئ- پشتی (دەست) ب- پشتی پارچا ئێکێ ژ کاری

پ- دناڤبەرا (وو-ە) ت- دوماهییا کاری

٣- دڕستەیا (ناوی خوێندکاران تۆماربکە.) چ دەرنەکەفتییە؟

ئ- بکەر ب- بەرکار

پ- تەمامکەرێ نەیارییە ت- دیارکەرێ ناڤی

٤- (کلتوری کورد دەپارێزێت)،ئەگەر ڤێ ڕستەیێ بگوهۆڕین بۆ بوریێ نێزیکێ ڕاگەهاندن، دێ بیتە:

ئ- کلتوری کوردیان پاراست
ب- کلتوری کوردمان پاراست
پ- کلتوری کوردتان پاراست
ت- کلتوری کوردی پاراست

٥- دکیژ ئەڤان کاراندا جهنافێ لکاوێ بکەری دێ چیتە دوماهییا کاری؟

ئ- ئاوەدان کردبوو
ب- یارمەتی دابوو
پ- فێردەبوو
ت- دادەمــەزراند

ڕاهێنان - ٤

دڕستەیا (لە وانەکان باش تێگەیشتووە).

١- کانێ بکەرێ ڕستەیێ؟

٢- کارێ ڕستەیێ بگوهۆڕە بۆ ڕێژەیا نەبوریێ ڕاگەیاندن، دێ چ گوهۆڕین پەیدا بن؟ بنڤیسە.

٣- پەیڤا (وانەکان) شرۆڤەبکە.

٤- پەیڤا (باش) چییە؟ ئەرکێ وێ چییە؟

ئەرکێ جهناڤێن کەسی یێن لکاو

دوو - وەك بەرکار

ئ: (م ـ ت ـ ی ـ مان ـ تان ـ یان)	
١- بم بەخشن. بی بەخشن.	بمان بەخشن. بیان بەخشن.
٢- وەرم بگرە. وەری بگرە.	وەرمان بگرە. وەریان بگرە.
٣- بانگم بکەن. بانگی بکەن.	بانگمان بکەن. بانگیان بکەن.

ب :	
١- دەم ناسێت.	دەمان ناسێت.
٢- هەڵت دەبڕێن.	هەڵتان دەبڕێن.
٣- هانی دەدات.	هانیان دەدات.

پ:	
(١)	(٢)
گرتمی - گرتینی گرتیتی - گرتنی گرتی - گرتنی	گرتمی - گرتمانی گرتنی - گرتنانی گرتی - گرتیانی
هەڵی بژاردم - هەڵی بژاردین هەڵی بژاردیت - هەڵی بژاردن هەڵی بژارد - هەڵی بژاردن	هەڵمی بژارد - هەڵمانی بژارد هەڵتی بژارد - هەڵتانی بژارد هەڵی بژارد - هەڵیانی بژارد
پەروەردەی کردم - پەروەردەی کردین پەروەردەی کردیت - پەروەردەی کردن پەروەردەی کرد - پەروەردەی کردن	پزگارمی کرد - پزگارمانی کرد پزگارتی کرد - پزگارتانی کرد پزگاری کرد - پزگاریانی کرد

بەری نوکە ئەم فێری وێ چەندێ بووین، کو بەرکار هەردەم دگەل کارێ تێپەڕ دهێت، ئەڤجا ل ڤێرە مە دڤێت بزانین، کا چەوا جهناڤێن کەسی یێن لکاو دکرمانجییا خواریدا دبنە بەرکار دڕستەییدا. دبەرسڤیدا دێ بێژین، جهناڤێن کەسیێ لکاو دبنە بەرکار دڕستەییدا ب ڤی شێوەیێ ل خوارێ:

أ هەکە ل ڕستەیێن پشکا (ئ) بنێڕین، دێ بینین کو کارێن (ببەخشن، وەربگرە، بانگ بکەن) هەمی کارێن داخوازیێن تێپەڕن، دگەل ڤان کاراندا جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م، ی، مان، یان) دبنە بەرکار، ئەڤجا هەکە کارێ داخوازیێ تێپەڕ (سادە) بوو، جهناڤێ کەسیێ لکاو ددەورێ بەرکاریدا، دێ کەڤیتە پشت نیشانا (ب) وەک دڕستەییێن (بم بەخشن - بمان بەخشن)دا دیار، لێ ئەگەر کارێ داخوازیێ تێپەڕ (نەسادە) بوو، جهناڤێ کەسیێ لکاو ددەورێ بەرکاریدا، دێ کەڤتە دوماهیا پشکا ئێکێ یا کاری، وەک دڕستەییێن (وەرم بگرە - وەرمان بگرە) یان (بانگم بکەن - بانگمان بکەن) هاتینە نیشادان.

ب هەکە ل ڕستەیێن پشکا (ب) بنێڕین، دێ بینین کو کارێن (دەناسێت، هەڵدەبژێرن، هان دەدات) هەمی کارێ نەبوریێ تێپەڕن، دگەل ڤان کاران جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م، ت، ی، مان، تان، یان) دبنە بەرکار، ئەڤجا هەکە کارێ نەبوریێ تێپەڕ سادە بیت، جهناڤێ لکاوێ بەرکار دێ کەڤتە پشت نیشانا (دە) وەک دڕستەییێن (دەم ناسێت - دەمان ناسێت) هاتییە نیشادان، لێ ئەگەر کارێ نەبوریێ تێپەڕ (نەسادە) بیت، جهناڤێ کەسیێ لکاوێ بەرکار دێ کەڤتە دوماهییا پشکا ئێکێ یا کاری، وەک دڕستەییێن (هەڵت دەبژێرن - هەڵتان دەبژێرن)، یان (هانی دەدات - هانیان دەدات) هاتییە نیشادان.

پ هەکە ل ڕستەیێن پشکا (پ) بنێڕین، دێ بینین کو کارێن (گرت ـ هەڵبژارد ـ پەروەردەکرد ـ ڕزگار کرد) بوریێ تێپەڕن، دگەل ڤان کاران هەردوو کۆمەڵێن جهناڤێن کەسیێ لکاو دێ بنە بەرکار ب دوو شێوەیان:

ئێك

کۆمەلا جهناڤێ کەسیێ لکاو ((م ، یت، Ø ،ین ، ن ، ن) دبنە بەرکار، ئەڤجا هەکە کار (سادە) بیت، جهناڤێ لکاوێ بەرکار دێ کەڤتە پشت جهناڤێ لکاوێ بکەر، ئەگەر کەسێ ئێکێ یان دووێ (تاک و کۆ) بکەرێ ڕستەیێ بن وەک (گرتمن - ناردمیت-گرتتن-گرتتانن). لێ ئەگەر جهناڤێ لکاوێ بکەر، کەسێ سێیێ تاک یان کۆ بیت، جهناڤێ کەسیێ لکاوێ بەرکار دێ کەڤتە پێشیا جهناڤێ کەسیێ لکاوێ بکەر. وەک (گرتمی - گرتنی - ناردمیان).

لێ ئەگەر کار (نەسادە) بیت، جهناڤێ کەسیێ لکاوێ بەرکار دێ کەڤنە دوماهیا کاری، وەک دڕستەیێن (هەلی بژاردم-هەلی بژاردین) یان (پەروەردەی کردم- پەروەردەی کردین) هاتییە نیشادان.

دوو

کۆمەلا جهناڤێ کەسیێ لکاو (م ، ت ، ی ، مان، تان ، یان) دبنە بەرکار، ئەڤجا ئەگەر کارێ ڕستەیێ بوریێ تێپەڕێ (سادە) بیت، جهناڤێن کەسیێ لکاو ددەورێ بەرکاریدا دێ کەڤنە دناڤبەرا دوماهیا کاری وجهناڤێ لکاوێ بکەردا، وەک دڕستەیێن (گرتمی - گرتمانی) هاتییە نیشادان، لێ ئەگەر کارێ ڕستەیێ بوریێ تێپەڕێ (نەسادە) بیت، جهناڤێ لکاوێ بەرکار دێ چیتە پشتی پارچا ئێکێ ژ کاری وەکو ڕستەیێن (هەلمی بژارد- هەلمانی بژارد) یان (ڕزگارمی کرد- ڕزگارمانی کرد) هاتینە پیشاندن.

ل ڤێرە دیاردبیت، هەکە کار بوریێ تێپەڕێ (سادە ، نەسادە) بیت، جهناڤێ لکاو بۆ کەسێ سێیێ تاک د دەورێ بەرکاریدا دەرناکەڤیت، هەر چەندە دکۆمەلا جهناڤێ (م ، ت ، ی، . . .) جهناڤێ لکاوێ کەسێ سێیێ یێ تاک ددەورێ بەرکاریدا هەیە، لێ بۆ بساناهیکرنا ئاخڤتنێ ئەو ژی دەرناکەڤیت.

دەستور

١- دگەل کاری داخوازیێ تێپەڕ (ساده ، نەساده) کۆمەلا جهناڤێ لکاو (م ، ی ، مان ، یان) دبنه بەرکار، ئەڤجا ئەگەر کار یێ سادەبیت، دێ چنه سەر نیشانا (ب)، لێ ئەگەر کار (نەساده) بیت، دێ چنه دوماهیا پشکا ئێکێ یا کاری.

٢- دگەل کاری نەبوریێ تێپەڕێ (ساده ، نەساده) کۆمەلا جهناڤێ لکاو (م ، ت ، ی ، مان، تان ، یان) دێ بنه بەرکار، هەکه کار سادەبیت، جهناڤێ لکاوێ بەرکار دێ چیته سەر نیشانا نەبوری (ده)، ئەگەر کار نەساده بیت، جهناڤێ لکاوێ بەرکار دێ چنه سەر پشکا ئێکێ یا کاری.

٣-دگەل کاری بوریێ تێپەڕدا، جهناڤێن کەسی یێن لکاو دێ بنه بەرکار ب دوو شێوەیان:

ئ- چێدبیت جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م ، ت ، ی ، مان، تان ، یان) ببنه بەرکار، ئەگەر کارسادەبیت دێ کەڤنه دناڤبەرا کاری و جهناڤێلکاوێ بکەردا، لێ ئەگەر کار نەساده بیت، جهناڤ دێ چنه پشتی پشکا ئێکێ یا کاری،ئانکو (سەر پارچا ئێکێ یا کاری).

ب- چێدبیت جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م ، یت ، Ø ، ین ، ن، ن) ببنه بەرکار، هەکه کار سادەبیت، جهناڤ دێ کەڤنه پشت جهناڤێ لکاوێ بکەر، لێ ئەگەر بکەرێ ڕستەیێ کەسێ سێیێ تاک یان کۆ بیت، جهناڤێ لکاوێ بەرکار دێ کەڤنه پێشیا جهناڤێ لکاوێ بکەر. و ئەگەر کار (نەساده) بیت، جهناڤێن لکاو دێ چنه دوماهیا کاری.

تێبینی - ١ -

جهناڤێ کەسیێ لکاو بۆ کەسێ سێیێ تاک ددەورێ بەرکاریدا دگەل کاری بوریێ تێپەڕ دەرناکەڤیت.

تێبینی - ٢ -

دکرمانجییا ژووریدا جهناڤێن (م ،یت، Ø ، ین ، ن، ن) دبنه بەرکار یان بۆ بەرکاری دزڤڕن دگەل کاری بوریێ تێپەڕ وەک :

ئازادی ئەز دیتم*	ئازادی ئەم دیتین
ئازادی تو دیتی	ئازادی هوین دیتن
ئازادی ئەو دیت	ئازادی ئەو دیتن

(*) ئانکو (ئازاد منی دیت).

ڕاهێنان - ١

جهناڤێ کەسیێ لکاو (تان ، ین) د دوو ڕستەیاندا بکاربینە، دڕستەیا ئێکێدا (تان) بکەر بیت، (ین) بەرکاربیت، دڕستەیا دووێدا (ین) بکەر بیت و (تان)بەرکاربیت.

ڕاهێنان - ٢

ئەرکێ جهناڤێن لکاو یێن د ئەڤان ڕستەیێن خوارێدا دیاربکە:

١- بەجوانی سەیری کردین.

٢- بەوردی خوێندمنەوە.

٣- ناردمیان بۆ ئاهەنگەکە.

٤- دەمانیان هێنا بۆ ئێرە.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا ڕاست هەلبژێرە:

١- جهناڤێ لکاو (ن) دبیتە بەکار دگەل کارێ:

ئ- بۆڕیێ تێپەڕ ب- نەبوریێ تێپەڕ

ب- داخوازیێ تێپەڕ ت- هەرسێ

٢- (بانگمان کردیت) ئەگەر کارێ ڕستەیێ بگهۆڕین بۆ نەبوریێ ڕاگەهاندن، دێ بیتە:

ئ- بانگمان دەگەیت. ب- بانگمان دەگردیت.

پ- بانگت دەگەین. ت- بانگت ناکەین.

٣- (وەرتان دەگرتین.) ئەم دشێین (ین) بکەینە (مان)، چونکە کار:

ئ- بوریێ تێپەڕە ب- نەبوریێ تێپەڕە

پ- داخوازیێ تێنەپەڕە ت- بوریێ تێنە پەڕە

٤- (هەڵت بژارد) ئەگەر کارێ ڕستەیێ بکەینە داخوازی، دێ بیتە::

ئ- هەڵت بژێرم ب- هەڵیان بژێرە

پ- هەڵی بژێرە ت- هەڵت بژێرن

٥- (بانگی کردم بۆ ئاهەنگەکە.) ئەرگێ جهناڤێ لکاو (م) چییە؟

ئ- بکەرە ب- بەرکارە پ- نەمامکەرێ بەریایدەیە ت- دیارکەرە

ڕاهێنان - ٤

د ڕستەیا (پار هەڵی بژاردین).

١- (ین) چییە؟ و ئەرکێ وێ چییە؟ بۆچی کەفتییە وی جهی؟

٢- ئەگەر (ین) بگوهۆڕین بۆ (مان) دێ کەڤیتە کیڤە؟ بۆچی؟

٣- ڕستەیێ بگوهۆڕە بۆ دەمێ نەبوری، ئەرکێ هەردوو جهناڤێن لکاو دیاربکە.

ئەرکێ جهناڤێن کەسی یێن لکاو

سێ: وەك تەمامکەرێ بەیاریدە

/١

ئ- نامەکەم بۆ هات (دێت). (م - ت - ی - مان - تان - یان)
بۆم هات (دێت).
پارەکەت لێ کەوت (دەکەوێت).
لێت دەکەوێت.
هەوالّەکەیان پێ گەیشت (دەگات).
پێیان گەیشت (دەگات).

ب- کارەکەم بۆ تەواوکرا (دەکرێت).
بۆم تەواوکرا (تەواو دەکرێت).
دەفتەرەکەت لێ ستێنرا (دەستێنرێت).
لێت ستێنرا (دەستێنرێت).

پ- گوندەکانیان بۆ ئاوەدان دەکەنەوە.
بۆیان ئاوەدان دەکەنەوە.
کارەکەت پێ دەسپێرێت.
پێت دەسپێرێت.
وانەکەمان تێ دەگەیەنێت.
تێمان دەگەیەنێت.

/٢

ئ- داڕشتنەکەم بۆ بخوێنەوە.(م – مان ، (-، -) ، ی – یان)
بۆم بخوێنەوە.
هەوالّەکەیان پێ بڵێ.
پێیان بڵێ.

ب- پێیان بگەن.
تێیان بگەن.

/٣

ئ- پرسیارەکانی بۆم چاپکرد.(م - ت - ی - مان - تان - یان)

بۆمی چاپکرد.

ب- پرسیارەکانی بۆ چاپکردم. (م – یت – ø – ین - ن - ن)

بۆی چاپکردم

بەری نوکە مە ئەو زانیبوو، کو تەمامکەرێ بەیاریدە ئەو ناڤە، یان جهناڤە، کو دڕستەیێدا ڕامانا کاری تەمام دکەت ب هاریکاریا ئامرازێ پەیوەندی، دگەل کارێ تێنەپەڕ و تێپەڕ دهێت.

ل ڤێرە مە دڤێت بزانین، کا چەوا جهناڤێ کەسی یێ لکاو د کرمانجییا خوارێدا دبیتە تەمامکەرێ بەیاریدە؟

دبەرسڤێدا دێ بێژین، جهناڤێ کەسیێ لکاو دشێت ببیتە تەمامکەرێ بەیاریدە ولپەی جۆرو دەمێ کارێ ڕستەیێ ودچەند شێوەیێن جودا دا دەردکەڤن:

ئێک

ئەگەر کارێ ڕستەیێ، کارەکێ تێنەپەڕێ (بوری، یان نەبوری) یێ سادە، یان نەسادە بیت. بکەرێ کارێ دناڤ ڕستەیێدا هاتبیتە بەحسکرن، جهناڤێ کەسی یێ لکاو ژکۆمەلا (م، ت، ی، مان، تان، یان) ددەورێ تەمامکەرێ بەیاریدەدا دێ کەڤنە پشت وی ناڤی ئەوێ دبیتە بکەرێ ڕستەیێ، وەک دڕستەیێن ژمارە (١) لقێ (ئ)دا هاتینە نیشادان، وەک دبینین دڕستەیا (نامەکەم بۆ هات)، پەیڤا (نامەکە) بکەرێ ڕستەیێیە، (بۆ) ئامرازێ پەیوەندییە وجهناڤێ کەسیێ لکاو (م) ل پشتی پەیڤا (نامەکە) هاتییە، تمامکەرێ بەیاریدەیێ کاریە، ئەم دشێین ل جهێ جهناڤێ کەسیێ لکاو (م)، هەمی جهناڤێن کەسی یێن لکاو (مان، ت – تان، ی – یان) بکاربینین، لێ ئەگەر پەیڤا (نامەکە) لادەین، جهناڤێ کەسیێ لکاو کو تەمامکەرێ بەیاریدەیە، دێ چیتە سەر ئامرازێ پەیوەندی. لێ ئەگەر ل ڕستەیێن لقێ (ب) بنێڕین، دێ بینین هەردوو کارێن (تەواوکرا ، ستێنرا) بوریێ بکەر نەدیارن و هەردوو کارێن (تەواو دەکرێت ، دەستێنرێت)

نەبوریێ بکەر نەدیارن و دگەل ڤان کاران جهناڤێن کەسی ێێن لکاو ژکۆمەلا (م ـ ت ـ ی ـ مان ـ تان ـ یان) دێ بنە تەمامکەرێ بەیاریدە کو ل دوماهیا (جێگرێ بکەری) هاتینە، دگەل هەبوونا ئامرازێ پەیوەندی (بۆ – لێ) دڕستەیاندا، لێ ئەگەر جێگرێ بکەری ژ ڕستەیان بهێتە لادان، جهناڤێن کەسی ێێن لکاو ددەورێ تمامکەرێ بەیاریدەدا دێ کەڤنە پشت ئامرازێ پەیوەندی، ئەگەر کارێ ڕستەیێ، کارێ (نەبوریێ تێپەڕ)بیت جهناڤێن کەسی ێێن لکاو ژ کۆمەلا (م ـ ت ـ ی ـ مان ـ تان ـ یان) دبنە تەمامکەرێ بەیاریدە ودێ کەڤنە پشت بەرکاری، لێ هەکە بەرکار هاتە لادان، جهناڤێن کەسی ێێن لکاو دێ چنە سەر ئامرازێ پەیوەندی*، هەر وەک دڕستەیێن لقێ (پ) هاتینە نیشادان.

دووەم

ئەگەر کارێ ڕستەیێ (داخوازیێ تێپەڕ) بیت وبەرکار د ڕستەیێدا هەبیت، جهناڤێن کەسی ێێن لکاو (م – مان ،ی – یان) دێ بنە تمامکەرێ بەیاریدە و دێ کەڤنە پشت بەرکاری. لێ هەکە بەرکار هاتە لادان، جهناڤێن کەسی ێێن لکاو دێ کەڤنە پشت ئامرازێ پەیوەندی وەک دڕستەیێن ژمارە (۲)دا لقێ (ئ) هاتییە نیشادان.

لێ هەکە کارێ ڕستەیێ (داخوازیێ تێنەپەڕ) بیت، جهناڤێ لکاوێ تەمامکەرێ بەیاریدە هەردەم دێ کەڤنە پشت ئامرازێ پەیوەندی، وەک دڕستەیێن لقێ (ب)دا هاتینە نیشادان.

سێیەم

ئەگەر کارێ ڕستەیێ (بوریێ تێپەڕ)ێ سادە، یان نەسادە بیت، ئەو جهناڤێن کەسی ێێن لکاو کو دبنە تەمامکەرێ بەیاریدە، دێ ب دوو شێوەیێن جودا دەرکەڤن:

أ جهناڤێن کەسی ێێن لکاو ژ کۆمەلا (م ـ ت ـ ی ـ مان ـ تان ـ یان) دێ بنە تەمامکەرێ بەیاریدە وئێکسەر دێ کەڤنە پشت ئامرازێ پەیوەندی، لێ هەکە بەرکارێ ڕستەیێ هاتە لادان، جهناڤێ کەسی ێێن لکاوێ بکەر دێ کەڤنە پشت جهناڤێ لکاوێ تەمامکەرێ بەیاریدە، هەروەک دڕستەیێن ژمارە (۳) لقێ (ئ) هاتینە نیشادان.

(*) دروستە سێ جهناڤێن کەسێ ێێن لکاو دڕستەیەکێدا ب ئەرکێن ژ ئێک جودا بکاربهێن، هندەک جاران ئامراز و جهناڤێ لکاوێ تەمامکەرێ بەیاریدە دکەڤنە پشتی کاری، ب تایبەت د ئاخڤتنێدا، وەکو: **دەس نێزیك بۆم.**

ب کۆمەلا جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م ، یت ، Ø ، ین ، ن، ن) دێ بنە تەمامکەرێ بەیاریدە ودێ کەڤنە پشت کاری، وەک دنموونەیێن لقێ (ب)دا هاتینە نیشادان، لێ ئەگەر بەرکار هاتە لادان، جهناڤێ کەسیێ لکاوێ بکەر دێ کەڤتە پشت ئامرازێ پەیوەندی، وەک درستەیا (بۆی چاپکردم) دا دیار.

دەستور

جهناڤێن کەسی یێن لکاو دبنە تەمامکەرێ بەیاریدە درستەییدا ب ڤی شێوەیێ ل خوارێ:

۱- دگەل کارێ تێنەپەڕێ دەمێ (بوری ، نەبوری)، هەروەسا کارێ بکەر نەدیار، کۆمەلا جهناڤێ کەسیێ لکاو (م ـ ت ـ ی ـ مان ـ تان ـ یان) دێ بنە تەمامکەرێ بەیاریدە ودێ کەڤنە پشت بکەری یان جێگرێ بکەری، ئەگەر بکەر یان جێگرێ بکەری بهێنە لادان، جهناڤ دێ کەڤنە پشت ئامرازێ پەیوەندی.

دگەل کارێ (نەبوریێ تێپەڕ) ژی، کۆمەلا جهناڤێ کەسیێ لکاو (م ـ ت ـ ی ـ مان ـ تان ـ یان) ددەورێ تەمامکەرێ بەیاریدەدا دێ کەڤنە پشت بەرکارێ رستەیێ، هەکە درستەییدا هەبوو، لێ ئەگەر بەرکار هاتە لادان، جهناڤ دێ کەڤنە پشت ئامرازێ پەیوەندی.

۲- دگەل کارێ (داخوازی) کۆمەلا جهناڤێ کەسیێ لکاو (م ـ مان ، ی ـ یان) دێ بنە تەمامکەرێ بەیاریدە ودێ کەڤنە پشت بەرکاری، هەکە کار تێپەڕبیت وبەرکار هەبیت، لێ ئەگەر بەرکار هاتە لادان، جهناڤ دێ کەڤنە پشت ئامرازێ پەیوەندی، لێ هەکە کار تێنەپەڕ بیت، جهناڤ هەردەم دێ کەڤنە پشت ئامرازێ پەیوەندی.

۳- دگەل کارێ (بوریێ تێپەڕ)دا، جهناڤێن کەسی یێن لکاو دێ بنە تەمامکەرێ بەیاریدە ب دوو شێوەیان:

ئ/ چێدبیت جهناڤێ کەسیێ لکاو (م ـ ت ـ ی ـ مان ـ تان ـ یان) ببنە تەمامکەرێ بەیاریدە و ئێکسەر دێ کەڤنە پشت ئامرازێ پەیوەندی.

ب- چێدبیت کۆمەلا جهناڤێ کەسیێ لکاو (م ، یت ، Ø ، ین ، ن، ن) ببنە تەمامکەرێ بەیاریدە و دێ کەڤنە پشت کاری، هەر وەسا دڤێ دەمێ کاریدا، جهناڤێ کەسیێ لکاو بۆ کەسی یێن سێیێ تاک د دەورێ تەمامکەرێ بەیاریدەدا دەرناکەڤیت*.

(*) جهناڤێ کەسیێ لکاو بۆ کەسێ سێیێ تاک د دەورێ تەمامکەرێ بەیاریدەدا دگەل کارێ بوریێ تێپەڕ دەرناکەڤیت، هەکە کۆمەلا دووێ یا جهناڤێن لکاو وەرگرتبیت.

ڕاهێنان - ١

کەنگی جهناڤێ لکاو وەك تەمامکەرێ بەیارێدە دڕستەیێدا دەرناکەڤیت؟ ب نمونەڤە دیاربکە؟

ڕاهێنان - ٢

بۆت نوسیوم بۆت بنووسم ئەمن چیم
دوندی قەندیلی گۆڕەپانی هەڵگورد نیم

١- دنیڤ دێرا ئێکێدا دوو جارا جهناڤێ (ت) هاتییە، ئەرکێ هەر ئێکێ ژوان چییە؟

٢- (م) یا ل پشت (نووسی) و پشت (بنووسم) ئەرکێ وان چییە؟

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا راست هەڵبژێرە:

١- د ڕستەیا (دیارییەکەمان بۆ ناردیت). جهناڤێ لکاو (یت) ئەرکێ وی چییە؟

ئ- بکەر ب- بەرکار پ- تەمامکەرێ بەیارێدە ت- دیارکەر

٢- ڕستەیا (قەڵەمەکەم لێ دەبات). ئەگەر بگوهوڕین بۆ بوریێ نێزیکێ ڕاگەهاندن، دێ بیتە:

ئ- قەڵەمەکەم لێ بردی . ب- قەڵەمەکەی لێم برد.

پ- قەڵەمەکەم لێ بردی. ت- قەڵەمەکەی برد.

٣- جهناڤێ لکاو (ین) دبیتە تەمامکەرێ بەیارێدە، دگەل کارێ:

ئ- بوریێ تێپەڕ ب- نەبوریێ تێپەڕ

پ- داخوازیێ تێنەپەر ت- بوریێ تێنەپەر

٤- دڕستەیا (شیعرەکەی بۆ نووسیم) ئەگەر جهناڤێ لکاو(م)بگوهۆڕین بۆ جهناڤێ لکاو (ت)دێ بیتە:

ئ- شیعرەکەت بۆی نووسی. ب- شیعرەکەم بۆت نووسی.

پ- شیعرەکەی بۆت نووسی. ت- شیعرەکەی بۆ نووسییت.

٥- دڕستەیا (کلاوەکەم لێ وەردەگرێت) ئەرکێ جهناڤێ لکاو (م) چییە؟

ئ- بکەر ب- بەرکار پ- تەمامکەرێ بەیارێدە ت- دیارکەر

ڕاهێنان - ٤

د ڕستەیا (ولاّتەکەیان لێ دابەشکردین).

١- (ین) چییە؟ بۆچی کەفتییە وی جهی؟

٢- (لێ) شرۆڤەبکە.

٣- هەکە (ین) بگوهۆڕین بۆ جهناڤێ (مان) دێ کەڤتیە کیڤە؟ بۆچی؟

٤- هەکە ناڤێ (ولاّتەکە) لادەین، (یان) دێ چیتە کیڤە؟

هەڤاڵناف ژلایێ پێکهاتنێڤە

هەڤاڵناف ژلایێ چەواییا دروست بوونێڤە ئانکو پێکهاتنێڤە دوو جۆرە:

ئ- هەڤاڵناڤێ سادە.

ب- هەڤاڵناڤێ نەسادە.

ئ هەڤاڵناڤێ سادە

١- بۆ ڕۆژێ نەورۆز سێ چەپک
لە نێرگز و گوڵی ناسک
ئەکەم بە دیاریەکی جوان
بۆ گەلی کوردی قارەمان

٢-چ نارو پێتێ دا سەرمە
ئەڤینا تە قەوی گەرمە

٣- ئەمێن ئازا لە دوژمن ناترسین.

٤- بابێ دارای هەژارە، لێ دل و دەروونێن وی دەوڵەمەندن.

٥- دارا هشک سێبەرێ ناکەت.

هەڤاڵناف، پەیڤەکە دبیتە دیارکەرێ ناڤەکی یان جهناڤەکی یان هەڤاڵناڤەکێ دی، یان تەمامکەرێ کارەکێ نەتەمام، ئانکو سیفەتەکێ ئاشکەرا دکەت و ژ وەکهەڤێن وێ جودادکەت. هەڤاڵناف ژی لپەی چەواییا دروستبوونا بنچینەیا پەیڤێ دبیتە چەند پشکەک، ل ڤێرە دێ بەحسێ هەڤاڵناڤێ سادە کەین.

دنمونەیا ژمارە (١)دا، هەر ئێک ژ پەیڤێن (ناسک ، جوان ، قارەمان) هەڤاڵناڤن و ژ پەیڤەکا ڕامانداڕا سەربەخۆ پێکهاتینە، چ پێشگر و پاشگر دگەلدانینن و ژ ئەگەرێ (ی) ئامرازێ دانەپاڵ بووینە دیارکەرێ پەیڤێن (گوڵ ، دیاریەک ، کورد) و وەسفا وان ناڤان کرییە و ژهەڤ ڕەگەزێن وێ جوداکرییە.

د نمونەیا ژمارە (٢)دا، پەیڤا (گەرم) هەڤاڵناڤە و ژ پەیڤەکا ڕامانداراسەربەخۆ پێکهاتییە وبوویە تەمامەکەرێ ڕاستەوخۆیێ کارێ نەتەمام (ە).

دڕستەیا ژمارە (٣)دا، پەیڤا (ئازا) هەڤاڵناڤە و ژپەیڤەکا ڕامانداراسەربەخۆ پێکهاتییە وب ئەگەرێ (یێ) ئامرازێ خستنە سەر بۆ کۆ بوویە دیارکەرێ جهناڤێ کەسییێ جودا (ئەم).

دڕستەیا ژمارە (٤) دا، پەیڤا (هەژار) هەڤاڵناڤەکێ سادەیە، و ژ پەیڤەکا ڕامانداراسەربەخۆ پێکهاتییە، و ئەرکێ تەمامکەرێ ڕاستەوخۆیێ کارێ نەتەمام وەرگرتییە، و دڕستەیا (٥) دا، پەیڤا (هشک) هەڤاڵناڤەکێ سادەیە و ژ پەیڤەکا ڕامانداراسەربەخۆیە، و ئەرکێ وێ دیارکەرێ ناڤییە.

ب هەڤاڵناڤێ نەسادە:

هەڤاڵناڤێ نەسادە دوو جۆرە:

١- هەڤاڵناڤێ داڕێژتی:

ئ- کرێکاری یەکەم کاری خۆیی تەواوکرد. کرێکارێ ئێکێ کارێ خۆ تەمامکر.

ب- من زەلامێ هوسا ب جەرگ نەدیتیە.

پ- رویڤیەکێ گەڕۆک ژ شێرەکێ نڤستی چێترە.

ت- مرۆڤێ زانا و نەزان وەک ئێک نینن.

ج- نڤیسەرێ شیاندار بەرهەمێ وی یێ زۆرە.

ئەگەر سەحا پەیڤێن (ئێکێ ، ب جەرگ ، گەڕۆک ، نڤستی ، زانا ، نەزان، شیاندار) بکەین، دێ بینین کو هەمی هەڤاڵناڤێن داڕێژتینە و هەر ئێک ب شێوەیەکی هاتییە دروستکرن، ل ڤێرە دێ چەند یاسایەکێن دروستکرنا هەڤاڵناڤێ داڕێژتی بەرچاڤکەین.

ئێك :	-ئ-	
هەڤاڵناڤێ سادە	پاشگر	هەڤاڵناڤێ داڕێژتی
ئێک، یەک	ێ ،ەم	ئێکێ ، یەکەم
ڕوون	اک	ڕووناک
نەرم	ان	نەرمان
ڕەق	ەن	ڕەقەن

-ب-		
پێشگر	هەڤاڵناڤێ سادە	هەڤاڵناڤێ دارێژتی
نە	خۆش	نەخۆش
نا	ڕاست	نا ڕاست

دوو:	-ئ-	
ناڤێ سادە	پاشگر	هەڤاڵناڤێ دارێژتی
ژن	انە، انی	ژنانە، ژنانی
زێڕ	ین	زێڕین
مەلە	وان، ڤان	مەلەوان- مەلەڤان
برین	دار	بریندار
گۆشت	ن	گۆشتن
ڕاو	چی	راوچی
دەشت	ەکی	دەشتەکی
بەخت	یار، ەوەر	بەختیار، بەختەوەر

-ب-		
پێشگر	ناڤێ سادە	هەڤاڵناڤێ دارێژتی
بە،ب	تام	بەتام- ب تام
ب/بە	جەرگ	ب جەرگ/ بەجەرگ
بێ	شەرم	بێ شەرم

سێ : - ئ -			
چاوگ	ڕەگێ کاری	پاشگر	هەڤاتنافێ داڕێژتێ
نقیسین	نقیس	هر	نقیسەر
گەڕان	گەڕێ	ۆک، یدە	گەڕۆک ، گەڕیدە*
ترسان	ترس	نۆک، ناک	ترسنۆک، ترسناک
فرۆشتن	فرۆش	یار	فرۆشیار
زانین	زان	ا	زانا

- ب -			
چاوگ	پێشگر	ڕەگێ کاری	هەڤاتنافێ داڕێژتێ
گۆڕین	ب- نە	گۆڕ	بگۆڕ - نەگۆڕ
مردن	نە	مر	نەمر
بەزین	ب- نە	بەز	ببەز - نەبەز

- پ -			
پێشگر	ڕەگێ کاری	پاشگر	هەڤاتنافێ داڕێژتێ
نا	بین	ا	نابینا
نە	زێ	ۆک	نەزۆک
بـ	خۆ	هر	بخۆر

* چێنابیت پیتا بزوێنا (ێ) دگەل بزۆینا (ۆ) د (ۆک)دا و (یـ) د (یدە)دا پێکڤە بهێن، ژبەر وێ چەندێ هاتییە لادان، و جهێ خۆ بەردایە بۆ (ۆ)و (ێ) یێ.

چوار:			
چاوگ	قەدێ چاوگ	پاشگر	هەڤاڵناڤێ داڕێژتی
کەوتن	کەوت	وو	کەوتوو*
شکان	شکا	و	شکاو
سوتان	سوتا	و	سوتاو
ڕزین	ڕزیـ	و	ڕزیو
بردن	برد	ە	بردە
کەوتن	کەوت	ە	کەوتە

٢- هەڤاڵناڤێ لێکدای:

چەند یاسایێن دروستکرنا هەڤاڵناڤێ لێکدای:

١- ناڤ + ناڤ			
چاو	+	باز	← چاوباز
بەژن	+	چنار	← بەژن چنار

٢- ناڤ + ئامراز + ناڤ						
دەست	+	بە	+	سەر	←	دەست بەسەر
ڕوو	+	بە	+	خاڵ	←	ڕووبەخاڵ
گوڵ	+	بە	+	دەم	←	گوڵ بەدەم

٣- دووبارەکرنا ناڤەکی					
ڕێ ڕێ	–	چین چین	–	پارچە پارچە	

(*)دکرمانجییا ژووریدا پاشگرێ (ی) بسەر قەدێ چاوگێڤە دهێتە بەردان و هەڤاڵناڤێ داڕێژتی ژێ دروست دبیت:

کەفت + ی = کەفتی

شکەست + ی = شکەستی

سۆت + ی = سۆتی

شویست + ی = شویستی

- دلێ سۆتی ب ئاڤ ترشکا ناکەویت.

٤- هەڤاڵناڤێ ژمارە + ناڤ				
دوو	+	دڵ	←	دوو دڵ
حەوت	+	ڕەنگ	←	حەوت ڕەنگ
یەک	+	دەنگ	←	یەک دەنگ
دوو	+	زمان	←	دوو زمان

٥- ناڤ + هەڤاڵناڤ				
دل	+	خۆش	←	دلخۆش
چاڤ	+	شین	←	چاڤشین
دەست	+	پاک	←	دەستپاک
باڵا	+	بەرز	←	باڵابەرز

٦- هەڤاڵناڤ + ئامراز + هەڤاڵناڤ						
بۆر	+	ە	+	دەوڵەمەند	←	بۆرە دەوڵەمەند
پاک	+	و	+	خاوێن	←	پاک و خاوێن
شۆخ	+	و	+	شەنگ	←	شۆخ و شەنگ

٧- هەڤاڵناڤ + ئامراز + ناڤ						
شۆڕ	+	ە	+	ژن	←	شۆڕەژن
وشک	+	ە	+	ساڵ	←	وشکە ساڵ
پیر	+	ە	+	مێرد	←	پیرەمێرد
شۆڕ	+	ە	+	سوار	←	شۆڕەسوار

٨- ناڤ + ڕەگێ کارێ				
ئاشتی	+	خواز	←	ئاشتی خواز
ستران	+	بێژ	←	ستانبێژ
زمان	+	زان	←	زمانزان
قورئان	+	خوێن	←	قورئان خوێن
ڕۆژنامە	+	نڤیس	←	ڕۆژنامەنڤیس

٩- هەڤاڵناڤ + ڕەگێ کاری				
ڕاست	+	بێژ	←	ڕاستبێژ
گەش	+	بین	←	گەشەبین
ڕەش	+	پۆش	←	ڕەشپۆش
خۆش	+	نووس	←	خۆشنووس

١٠- دووبارەکرنا هەڤاڵناڤێ سادە
خۆش خۆش - جوان جوان - سوور سوور

١١- هاڤاڵکار + ناڤ				
ژێر (بن)	+	دەست	←	ژێردەست(بن دەست)
ژێر	+	چەپۆک	←	ژێرچەپۆک
بن	+	دیوار	←	بن دیوار

١٢- ناڤ + ڕەگێ کاری + پاشگر						
خەبات	+	کە	+	ەر	←	خەباتکەر
ڕەنج	+	دە	+	ەر	←	ڕەنجدەر
جل	+	شۆ	+	ر	←	جل شۆر
ڕاو	+	کە	+	ر	←	ڕاوکەر

دەستور

هەڤاڵناڤ ژلایێ پێکهاتنێڤە دوو جۆرە:

١- هەڤاڵناڤێ سادە:

ئەو هەڤاڵناڤە کو ژ پەیڤەکا سادەیا ڕامانداڕا سەربەخۆیا تەمام پێک دهێت.

٢- هەڤاڵناڤێ نەسادە:

هەڤاڵناڤێ نەسادە دوو جۆرە:

ئ- هەڤاڵناڤێ داڕێژتی: ئەو هەڤاڵناڤە، کو ژ پەیڤەکا سادو و پێشگرەکی یان پاشگرەکی یان هەردووکان پێک دهێت.

ب- هەڤاڵناڤێ لێکدای: ئەو هەڤاڵناڤە، کو ژ دوو پەیڤێن ڕامانداڕ یان پتر پێک دهێت.

ڕاهێنان - ١

١–چەوا هەڤاڵناڤێ داڕێژتی، ژهەڤاڵناڤێ لێکدای جودادکەین؟ب نمونەڤەروون بکە.
٢– ب چەند ڕێکا هەڤاڵناڤێ داڕێژتی ژ ڕەگێ کاری دهێتە دروستکرن. ب نمونەڤە روون بکە.
٣– چەوا دشێین ژ قەدێ چاوگێ تێنەپەڕ، هەڤاڵناڤێ داڕێژتی دروست بکەین؟ ب نمونەڤە دیاربکە.
٤– چەوا ژ دوو ناڤان، دێ هەڤاڵناڤێ لێکدای دروست کەی؟ نمونەکێ بۆ بینە.

ڕاهێنان - ٢

جۆر وشێوەیێ دروستبوونا ئەڤان هەڤاڵناڤێن ل خوارێ دیاربکە.

(دەنگبێژ ، سەرسپی ، کەوتوو ، نەمر ، خەباتکەر ، تێکۆشەر ، ناشاد)

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا دروست هەلبژێرە:

١– (خەیاری گوڵ بەدەم ناسکە.) هەڤاڵناڤێ (گوڵ بەدەم) دروست بوویە ب دەستورێ

ئ– ناڤ + ئامراز + هەڤاڵناڤ
ب– هەڤاڵناڤ+ ئامراز+ ناڤ
پ– ناڤ+ئامراز+ ناڤ
ت– هەڤاڵناڤ+ ئامراز+ هەڤاڵناڤ

٢– ئێک ژ ئەڤان هەڤالناڤان دروست بوویە ب دەستورێ (پێشگر+ ڕەگێ کاری)

ئ– بهێز
ب– نەخۆش
پ– بوێر
ت– ب دڵ

٣– هەڤاڵناڤێ (کۆنە دەوڵەمەند)، ئانکو (کەڤنە زەنگین) ب چ دەستور دروست بوویە؟

ئ– ناڤ + ئامراز + هەڤاڵناڤ
ب– هەڤاڵناڤ + ئامراز + ناڤ
پ– ناڤ + ئامراز + ناڤ
ت– هەڤاڵناڤ + ئامراز + هەڤاڵناڤ

٤– کیژ ژ ئەڤان هەڤاڵناڤە، و ب دەستورێ (ناڤ+ پاشگر) دروست بوویە؟

ئ– پیاوکوژ
ب– پیاوانە
پ– پیاوەتی
ت– پیاوان

٥- هەڤاڵناڤێ (دوو دل) ب چ دەستور دروست بوویە؟

ئ- ناڤ+ هەڤاڵناڤ

ب- هەڤاڵناڤێ ژمارە + ناڤ

پ- هەڤاڵناڤێ چەوایی + ناڤ

ت- هەڤاڵناڤ + هەڤاڵناڤ

ڕاهێنان - ٤

ژێدەڤان ڕستەییێن ل خوارێ هەڤاڵناڤان بینەدەر و جۆرێن وان ژلایێ پێکهاتنێڤە دەست نیشان بکە.

١- پێشمەرگە ب جەرگە.

٢- کچەکا نڤیسەر هاتە خەلاتکرن.

٣- ئەدیسۆنێ زانا خزمەتا مرۆڤایەتیێ کرییە.

جۆرێن هاڤاڵکاری

ژلایێ پێکهاتنێڤه

ئ:

١- هێزا میللەتی لەشکرێ دوژمنی زوی ژناڤبر.
٢- بەفرل کوردستانێ زۆر دباریت.
٣- دایکا ڕەوشنبیر زارۆکان باش پەروەردە دکەت.
٤- گەلێ کورد ل بهارا ساڵا (١٩٩١) پەیت ڕاپەڕی.

ب:

١- ب شەڤ مە سەرەدانا هەڤالێ خۆ دا.
٢- پێشمەرگەکان دلێرانە بەرگری لە کوردستان دەکەن.
٣- ئەو ژدوور هاتبوون.
٤- گۆتارا خۆ ب جوانی خواند.

پ:

١- مە کوردستان پڕ ژدل دڤێت.
٢- لاوەکان دەستە دەستە دەهاتن.
٣- زارۆك دەڤ و دەڤ کەفت.
٤- مە جەژنا هەڤسۆیان ماڵ ب ماڵ پیرۆزکر.

مە بەری نوکە ئەڤ چەندە خواندییە، کو هاڤاڵکار بەرسڤا پرسیارا (چەوا ، ل کیڤە ، کەنگی ، چەند . . .) لایەنەکێ ڕویدانا کاری ددەت و وەسفا وی کاری دکەت وسنوورەکی بۆ ڕویدانا کاری دڕستەییدا دیاردکەت.

ئەگەر تەماشەی ڕستەیێن پشکا (ئ) بکەین، دێ بینین پەیڤێن (زوی ، زۆر ، باش ، پەیت) هەمی هاڤاڵکارن وهەر ئێک ژوان دڕستەیا خۆدا وەسفا کاری کرییە، هەمی ژی ژلایێ پێکهاتنێڤە دسادەنە.

دڕستەییێن پشکا (ب)دا پەیڤێن (ب شەڤ ، دلێرانە ، ژدوور، ب جوانی) هەمی هاڤاڵکارێن داڕێژتینە، هەر ئێک ژوان دڕستەیا خۆدا وەسفا کارێ ڕستەیا خۆ کرییە.

دڕستەییێن پشکا (پ)دا پەیڤێن (پڕ ژدل ، دەستە دەستە ، دەڤ و دەڤ ، مالّ ب مالّ) هەمی هاڤاڵکارێن لێکداینە، هەر ئێک ژوانا دڕستەیا خۆدا وەسفا کارێ ڕستەیا خۆ کرییە.

ئەڤجا ل ڤێرە مەدڤێت بزانین، کو هاڤاڵکار ژلایێ پێکهاتنێ و دروست کرنێڤە چەند جۆرە؟ هەر جۆرەک چەوا و ژ چ پێک دهێت؟ دبەرسڤێدا دێ بێژین هاڤاڵکار ژلایێ پێکهاتنێڤە دبیتە دوو جۆر، بڤی ڕەنگێ خوارێ:

ئ- هاڤاڵکارێ سادە. **ب- هاڤاڵکارێ نەسادە.**

ئ هاڤاڵکارێ سادە

ئەو هاڤاڵکارە کو دبنیاتدا ژ پەیڤەکا ڕامانداراسەربەخۆ پێکهاتییە و دڕستەییدا وەسفا کاری دکەت.وەک(زوو، باش، زۆر، پەیت، پار، کێم، دوور، نێزیک، خراپ، درەنگ، سەر، ژێر، تەنشت،...)

ب هاڤاڵکارێ نەسادە

دبیتە دوو جۆر:

ا هاڤاڵکارێ داڕێژتی: ئەو هاڤاڵکارە کو ژ پەیڤەکا ڕامانداردگەل پێشگرەکی یان پاشگرەکی یان هەردووکان پێک دهێت.

هندەک ژڕێکێن دروستکرنا هاڤاڵکارێ داڕێژتی:

ا- پێشگرێ (بە، ب، ژ) + ناڤ
(بەناز، بەدڵ، بەگیان، بەشەو، بەزستان، بەسالّ، ب ڕۆژ، ب شەڤ، ژدل، .....)

٢- پێشگر + هاڤەڵکار
(بەزۆر، لەدوور، لەتەنیشت، لەنزیک، ژدویر، ل نێزیک، .....)

ناڤ + پاشگرێ (انە)
(ڕۆژانە، شێرانە، مندالّانە، سالّانە، زارۆکانە، .....)

٤- هەڤاڵناڤ + پاشگرێ(انە)

(مەردانە، دلێرانە، هێمنانە، ئازایانە، ژیرانە.....)

٥- پێشگر + هەڤاڵناڤ + پاشگر

(بەجوانی، بەباشی، ب خۆشی، بەساردی، بەهێمنی، ب گەرمی.....)

٦- پێشگر + ناڤ + پاشگر

(بەهاوینێ، بێ شەرمانە، بێ باکانە، بەکوردایەتی...)

٢ هاڤاڵکارێ لێکدانی: ئەو هاڤاڵکارە کو ژ دوو پەیڤێن ڕامانداربان پتر پێک دهێت.

هندەك ژڕێکێن دروستکرنا هاڤاڵکارێ لێکدانی:

١- ب دووبارەکرنا ناڤی یان هەڤاڵناڤی یان هەڤاڵناڤێ ژمارە

(چپ چپ ، دەستە دەستە، پۆل پۆل.....)

(جوان جوان ، هێدی هێدی ، وردە وردە.....)

(یەك یەك ، چوار چوار، دوو دوو.....)

٢- ناڤ + ئامرازێ(ب، بە) + ناڤ

(ڕووبەڕوو، ماڵ ب ماڵ ، دێ بەدێ، شاربەشار، گوند ب گوند.....)

٣- ناڤ + ئامرازێ (او) + ناڤ

(سەراوسەر، دەماودەم، دۆڵاودۆڵ، پشتاوپشت.....)

٤- هەڤاڵناڤ + ئامرازێ (و) + هەڤاڵناڤ

(تێروپڕ، کزومات، پاکوخاوێن، کزومەلوول.....)

٥- هەڤاڵناڤ + ئامرازێ (بە ، ب ، ژ) + ناڤ

(پڕبەدڵ، پڕبەدەم، پڕبەدەنگ، پڕژدل ، پڕب خەم.....)

٦- پێشگر + هەڤاڵناڤێ لێکدراو + پاشگر

(ب سەربەرزی، بەڕووخۆشی ، بەدڵخۆشی ، بەدڵشکاوی، ب ڕوی گەشی.....)

٧- هەڤاڵناڤێ نیشانە + ناڤ

(ئەمشەو ، ئەمڕۆ ، ئەوسا ، ئەڤ ساڵە ، ئەڤڕۆ.....)

ڕاهێنان - ١

جۆرو شێوەیێ دروستکرنا ئەڤان هاڤاڵکارێن خوارێ دیاربکه:

(ئەڤرۆ ، بەگوڕ ، تاقم تاقم ، بە دۆستایەتی ، زارۆکانه)

ڕاهێنان - ٢

ئەڤان ڕستەیێن خوارێ شرۆڤەبکه:

١- جوانێ زارۆکێ جوان جوان پەروەردەکرییه.

٢- گەلێ کوردستانێ دلێرانه ڕاپەڕی.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا راست هەلبژێرە:

١- کیژ ئەڤان هەڤاڵکاران پێکهاتییه ژ (ناڤ + پاشگر)؟

ئ- ژیرانه ب- هێمنانه پ- سالاّنه ت- ئازایانه

٢- هەڤاڵکارێ (ئەمرۆ) پێکهاتیه ژ :

ئ- پێشگر + ڕەگێ کاری ب- هەڤاڵناڤێ نیشانه + ناڤ

پ- هەڤاڵناڤێ نیشانه + ڕەگێ کاری ت- پێشگر + ناڤ

٣- کیژ ئەڤان هەڤاڵکاران لێکدایه؟

ئ- مەردانه ب- بێ شەرمانه پ- ئەوسا ت- منداڵانه

٤- کیژ ئەڤان هەڤاڵکاران پێکهاتییه ژ (پێشگر + هەڤاڵکار)؟

ئ- بەزۆر ب- بەگوڕ پ- بباشی ت-بەماڵ

٥-(پڕ بە دڵ بانگدەکەم، سەربەستیم دەوێ)، هەڤالکارێ ئەڤێ ڕستەیێ چەوا دروست بوویه؟

ئ- ناڤ + ئامراز + ناڤ ب- هەڤاڵناڤ + ئامراز + هەڤاڵناڤ

پ- هەڤاڵناڤ + ئامراز + ناڤ ت- پێشگر + ئامراز + ناڤ

ڕاهێنان - ٤

پەیڤا (خراپ ، زارۆکانه) ددوو ڕستەیاندا بکاربینه ب مەرجەکێ جارەکێ ببیته هەڤاڵناڤ وجارەکا دی ژی ببیته هاڤاڵکار.

ڕادە

١- ڕادەیا هەڤاڵناڤی:
٢- ڕادەیا هاڤاڵکاری.

١- من پەرتووکەکا کەڤن کڕی.
من پەرتووکەکا زۆر کەڤن کڕی.

٢- من فاکسەك بلەز بۆ برایێ خۆ هنارد.
من فاکسەك زۆر بلەز بۆ برایێ خۆ هنارد.

٣- قوتابی درەنگ هات.
قوتابی پیچەك درەنگ هات.

٤- پیاوەکە دوور ڕۆیشت.
پیاوەکە گەلەگ دوور ڕۆیشت.

بەری ئەم بەحسێ ڕادەیا هەڤاڵناڤی یان ڕادەیا هاڤاڵکاری بکەین پێدڤییە بەرسڤا ئەڤان جۆرە پرسیاران بدەین کو ڕادەیا هەڤاڵناڤی یان ڕادەیا هاڤاڵکاری چییە؟

چەوا دێ ڕادەیا هەڤاڵناڤەکی یان هاڤاڵکارەکی دیارکەین؟ ئەو پەیڤێن ڕادەی نیشا ددەن کیژکن؟ ئەم ب فەر دزانین سەرنجێ بۆ وێ ڕاستیێ ڕابکێشین کو ئەوژی ڕادەیا هەڤاڵناڤی ئانکو دەرئێخستنا ڕادەیا هەڤاڵناڤییە ب هەڤاڵناڤەکێ دی، چنکو گەلەک پەیڤێن ڕادەیا هەڤاڵناڤی دناڤ ڕستەییدا ڕادەیا هاڤاڵکاری ژی دەرئێخن، ڤێجا ئەگەر مەبڤێت ڕادەیا هەڤاڵناڤەکی دڕستەییدا دەربێخین، هینگی دێ ب ڕێکا هەڤاڵناڤێ نەدیار هێتە دەرئێخستن، کو دکەڤیتە پێشیا هەڤاڵناڤێ سەرەکی، هەروەکی دڕستەیا ئێکێ و دووێ یا ڕێزا ژمارە (١)دا هاتییە دیارکرن.

دڕستەیا ئێکێدا پەیڤا (کەڤن) هەڤاڵناڤێ چەواییە ودیارکەرێ پەیڤا (پەرتووک)ە، ب ڕێکا ئامرازێ دانەپاڵ (خستنەسەر) پێکهاتییە، لێ دڕستەیا دووێدا پەیڤا (زۆر) بوویە دیارکەرێ هەڤاڵناڤێ (کەڤن). هەڤاڵناڤێ (کەڤن) ژی دیارکرییە وڕادەیا وێ کەڤناتیێ نیشاددەت. ئەڤجا هەردووک ئانکو (زۆر کەڤن) وەکو گرێیەکا هەڤاڵناڤی دبنە دیارکەرێ

پەیڤا (پەرتووک)ێ کو ناڤەکێ تاکێ نەناسیارێ گشتییە.

هەر بڤی ڕەنگی ئەم دشێین ل شوینا پەیڤا (زۆر) پەیڤێن (گەلەک ، هندەک، تۆزێک ، پیچەک، کەمێک ...) بکاربینین کو هەڤاڵناڤێن نەدیارن.

ئەگەر بنێڕینە ڕستەیێن ئێکێ و دووێ دریژا (٢)، دێ بینین پەیڤا (زۆر) ب شێوەیەکێ جیاواز بکارهاتییە، ئانکو ئەرکێ وێ دناڤ ڕستەییدا ژ ئەرکێ پەیڤا (زۆر) یا ڕستەیێن بەری نوکە جیاوازە.

درستەیا ئێکێدا، پەیڤا (بلەز) هاڤاڵکارێ چەواییە و چەواییا ڕویدانا کارێ (هنارد) روون دکەت، لێ درستەیا دوویدا، پەیڤا (زۆر) ڕادەیا هاڤاڵکاری روون دکەت و دیارکەرێ هاڤاڵکارێ (بلەز)ە، هاڤاڵکارێ (بلەز) ژی دیارکرییە و هەردووک وەکو گرێیەکا هەڤاڵکاری، چەواییا ڕویدانا کاری دەردئێخن.

درستەیێن ژمارە (٣)دا:

درستەیا ئێکێدا پەیڤا (درەنگ) هاڤاڵکارێ دەمییە و دەمێ ڕویدانا کارێ (هات) روون دکەت، لێ درستەیا دوویدا پەیڤا (پیچەک) ڕادەیا وی هاڤاڵکاری روون دکەت ودیارکەرێ هاڤاڵکارێ (درەنگ)ە، هاڤاڵکارێ (درەنگ) ژی دیارکرییە، هەردووک وەکو گرێیەکا هاڤاڵکاری دەمێ رویدانا وی کاری دەردئێخن.

ڕستەیێن ژمارە (٤) هەر ب وی ڕەنگی دهێنە روونکرن.

هەر بڤێ ڕێکێ دیسان ئەم دشێین ل شوینا پەیڤا (زۆر) پەیڤێن (گەلەک، تۆزێک، هندەک، پیچەک، کەمێک . . . هتد) بکاربینین.

دەستور

ئ- ئەو هەڤاڵناڤێن کو ڕادەیا هەڤاڵناڤێ چەوایی دەردئێخن، ئەڤەنە:

(زۆر، هندەک، گەلەک، تۆزێک، پیچەک، بڕەک، کەمێک . . .هتد) * دبێژنە وانا (هەڤاڵناڤێ نەدیار).

ب- ئەڤ هاڤاڵکارێن کو ڕادەیا هاڤاڵکارێ چەوایی و دەمی و جهان دەردئێخن ئەڤەنە (زۆر، هندەک، گەلەک، تۆزێک، پیچەک، بڕەک، کەمێک . . . هتد) کو دبێژنێ (هاڤاڵکارێ چەندی).

(*) دەمێ کو ڕادەیا هەڤاڵناڤەکی یان هاڤاڵکارەکی دهێتە دەرئێخستن، پێدڤی ب ئامرازێ دانەپاڵ نینە، کو دکەڤیتە دناڤبەرا ڕادە و هەڤالناڤیدا یان ڕادە و هەڤالکاریدا.

ڕاهێنان - ١

درستەیا (من داڕشتنەکا باش ب جوانی نقیسیقە).

١- کارێ ڕستەیێ د چ ڕێژەدایە؟

٢- پەیڤا (ب جوانی) چییە؟ چەوا هاتییە دروستکرن؟

٣- پەیڤا (باش) چییە؟ ئەرکێ وێ چییە؟

٤- پەیڤا (زۆر) دانە پێش (باش) و (ب جوانی)، و د هەردوو جهاندا پەیڤا (زۆر) شرۆڤەبکە.

ڕاهێنان - ٢

ب نمونەقە بەرسڤا ئەڤان پرسیارێن خوارێ بدە:

١- چەوا ڕادەیا هاڤاڵکاری دهێتە دەرئێخستن؟

٢- جوداهی دناڤبەرا هاڤاڵکاری و هەڤاڵناڤیدا چییە؟

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا راست هەلبژێرە:

١- بایەکی زۆر توند هەلیکرد. پەیڤا (زۆر):

ئ- ڕادەیا هەڤاڵناڤییە ب- ڕادەیا هەڤاڵکاریە

پ- هەڤالناڤێ چەواییە ت- هەڤاڵکارێ چەندییە

٢- (مێهڤان پیچەک درەنگ چوو.) پەیڤا (پیچەک):

ئ - ڕادەیا هەڤاڵناڤییە ب- ڕادەیا هەڤاڵکاریە

پ- هەڤالناڤێ نەدیارە ت- هەڤاڵکارێ دەمییە

٣- (یاریزانەکە گۆلەکەی زۆر جوان تۆمارکرد.)، (زۆر جوان):

ئ - گرێیا ناڤییە ب- گرێیا هەڤالناڤییە

پ- گرێیا هەڤالکاریە ت – هەڤالناڤێ لێکدایە

٤-پەیڤا (گەلێک) د رستەیا (ژوورەکە گەلێک ساردە). چییە؟

ئ - هەڤاڵناڤێ چەواییە　　ب- ڕادەیا هەڤاڵناڤییە

ت- ڕادەیا هەڤاڵکارییە　　ت- هەڤاڵکارێ چەندییە

٥- (کەمێک لە دوور دانیشە.) پەیڤا (کەمێک) چییە؟

ئ - ڕادەیا هەڤاڵناڤییە　　ب- ڕادەیا هەڤاڵکارییە

پ- هەڤاڵناڤێ نەدیارە　　ت- هەڤاڵکارێ جهییە

ڕاهێنان - ٤

شرۆڤەکرن:

من نامیلکە زۆر باش خواند.

من: جهناڤێ جودایە بۆ کەسێ ئێکێ تاک، بکەرە.

نامیلکە: ناڤە، گشتییە، نەناسیارە، بەرکارە.

زۆر: هاڤاڵکارێ چەندییە، دیارکەرێ هاڤاڵکارێ (باش)٥، ڕادەیا هاڤاڵکارییە.

باش: هاڤاڵکارێ چەواییە، دیارکرییە.

زۆر باش: گرێیەکا هاڤاڵکارییە، تەمامکەرێ کارێ ڕستەیێیە.

خواند: کارێ بوریێ نێزیکێ ڕاگەیاندنە، تێپەڕە، سادەیە، ئەرێ یە.

دڤان ڕستەیاندا پەیڤێن هێل دبندا شرۆڤەبکە.

١- خانێ لەپ زێڕین کەلهەکا گەلەک ئاسێ دروستکر.

٢- میژوویا کەلها دمدم زۆر کەڤنە.

٣- پێشمەرگەی سنووریّ وەلاتی گەلەک باش پاراستییە.

دیارکەرێن ناڤی

ئێك - ئەركێ ناڤی دڕستەیێدا وەك دیارکەرێ ناڤی

١- باژێرێ دهۆکێ ب هاڤینگەهان ناڤدارە.

٢- مامۆستایێ قوتابخانێ ژی ل ئاهەنگێ ئامادەبوو.

٣- دلسۆزی هۆزانەکا جزیری خواند.

٤- مەم و زین داستانەکا فۆلکلۆرییە.

٥- گوندێن کوردستانێ هاتنە ئاڤەدانکرن.

٦- ئاوی کانی لە ئاوی ڕووبار پاکترە.

٧- پەرتووکەکانی پەرتووکخانەی بەدرخانیان هەمە جۆرن.

هەر ئێک ژ پشکێن ئاخڤتنێ (ناڤ ، هەڤاڵناڤ ، جهناڤ) دشێن ببنە دیارکەرێ ناڤی، ل ڤێرە دێ بەحسێ ناڤی وەک (دیارکەر)ێ ناڤی کەین:

١-دڕستەیا ئێکێدا، پەیڤا (باژێر) ناڤەکێ تاکێ نەناسیارێ گشتییە (دیارکری) یە، پەیڤا (دهۆک) ناڤەکێ تایبەتییە (دیارکەر)ێ پەیڤا (باژێر)ە، ب هاریکاریا ئامرازێ دانەپاڵێ(ا) (ێ) بۆ تاکێ نێر، پێکڤە هاتینە گرێدان، گرێیا (باژێرێ دهۆکێ) گرێیەکا ناڤییە وئەرکێ نیهادی وەرگرتییە.

٢- دڕستەیا دوویدا، (مامۆستا) ناڤەکێ تاکێ نەناسیارێ گشتییە (دیارکری)یە، پەیڤا (قوتابخانە) ناڤەکێ تاکێ نەناسیارێ گشتییە (دیارکەری)ێ پەیڤا (مامۆستا)یە، کو ب هاریکاریا (ێ) ئامرازێ دانەپال پێکڤە هاتینە گرێدان، (مامۆستایێ قوتابخانێ) وەکو گرێیەکا ناڤی دبیتە بکەر.

٣- دڕستەیا سێیێدا، پەیڤا (هۆزانەک) ناڤەکێ تاکێ نەناسیارێ گشتییە (دیارکری) یە، پەیڤا (جزیری) ناڤەکێ تایبەتییە (دیارکەر)ێ ناڤێ (هۆزانەک)یێیە، ب هاریکاریا ئامرازێ دانەپاڵ (ا) بۆ تاکێ مێ پێکڤە هاتینە گرێدان و (هۆزانەکا جزیری) گرێیەکا ناڤییە ودبیتە بەرکار.

٤- د ڕستەیا چواریدا، پەیڤا (داستانەک) ناڤەکێ تاکێ نەناسیارێ گشتییە (دیارکری) یە، پەیڤا (فۆلکلور) ناڤەکێ تاکێ نە ناسیارێ گشتییە (دیارکەر)ە و ب هاریکاریا ئامرازێ دانەپاڵ (ا)، پێکڤە هاتینە گرێدان، لڤێرە ژی (داستانەکا فۆلکلۆری) وەکو گرێیەکا ناڤی ئەرکێ وێ تەمامکەرێ راستەوخۆیێ کارێ نەتەمامە.

٥- دڕستەیا پێنجێدا، پەیڤا (گوند) ناڤەکێ کۆیێ نەناسیارێ گشتییە (دیارکری)یە، پەیڤێن (کوردستان) ناڤەکێ تایبەتییە (دیارکەر)ێ ناڤێ (گوند)ە، ب هاریکاریا ئامرازێ دانەپاڵ (یێ) بۆ کۆیێ نێرومێ، (گوندێن کوردستانێ) وەکو گرێیەکا ناڤی دبیتە جێگرێ بکەری.

٦- د ڕستەیا شەشێدا، پەیڤا (ئاو) ناڤەکێ تاکێ نەناسیارێ گشتییە (دیارکری)یە، پەیڤێن (کانی) و (ڕووبار) ژی دوو ناڤێن نەناسیارێن گشتینە (دیارکەر)ن، ب هاریکاریا (ی) یا ئامرازێ دانەپاڵ بۆ نێرومێ، تاک و کو دکرمانجییا خواریدا پێکڤە هاتینە گرێدان، (ئاوی کانی) وەکو گرێیەکا ناڤی ئەرکێ نیهادی و (ئاوی ڕووبار) ئەرکێ تەمامکەرێ بەیاریدە وەرگرتینە.

٧- دڕستەیا حەفتێدا، پەیڤا (پەرتووکەکان) ناڤەکێ کۆیێ ناسیارێ گشتییە (دیارکری) یە، هەردوو پەیڤێن (پەرتووکخانەی بەدرخانیان) دوو ناڤن، (دیارکەر)یێن پەیڤا (پەرتووکەکان)ن، کو ب هاریکارییا (ی) یا ئامرازێ دانەپاڵ پێکڤە هاتینە گرێدان، ئانکو ناڤێ (بەدرخانیان) دیارکەرێ ناڤی (پەرتووکخانە) یە، و پێکڤە دبنە گرێیا ناڤی، و گرێیا ناڤی (پەرتووکخانەی بەردخانیان) دیارکەرێ پەیڤا (پەرتووکەکان)ە.

پێدڤییە ئاگەهداری وێ چەندێ ببین، کو هەر ئێک ژ (دیارکری) و (دیارکەری) دکەڤنە پاڵ ئێک، دڤێت دگەل ڕاستیێ بگونجن ب تایبەتی ئەگەر ناڤێ (دیارکری) ناڤەکێ کۆ بیت و (دیارکەر) ناڤەکێ تاک بیت، چنکو ناگونجیت و نەشێین بێژین (دلێن مرۆڤی، میشکێن زانای، نینۆکێن تبلێ . . .) ئەڤە ژلایەکی، ژلایەکێ دیڤە، ئەم دشێین لدویڤ جهـ و مەرەمێ، ب مەرجەکی دگەل ڕاستییێدا بگونجیت، (دیارکری) و (دیارکەر) یان هەردووکان دشێوەیێ (تاک، کۆ، ناسیاریان نەناسیار)یدا دناڤ ڕستەییدا بکاربینین، وەکو دڕستەیێن سەریدا مە نیشا داین.

هەروەسا دڤێت ئاماژە ب وێ چەندێ بکەین کو ناڤێ (دیارکری) دشێت چەند ناڤەکێت (دیارکەر) ێن ئێک لدویڤ ئێک وەربگریت، وەک:

یاسایێن پەرلەمانێ حکومەتا هەرێما کوردستانێ زۆرن.

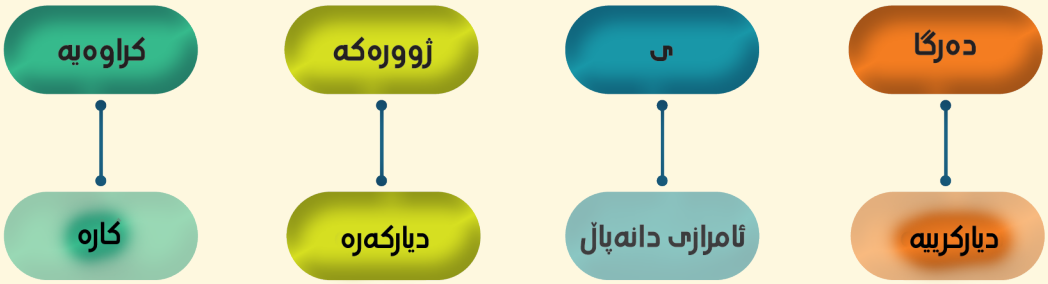
دەستور

ئەگەر ناڤەکێ (دیارکری) (دیارکەرەک) یان چەند دیارکەرەکان بدەنە پاڵ وی دەمی:

١- ناڤێ (دیارکری) پێش ناڤێ (دیارکەر) دکەڤیت.

٢-ئامرازێن دانەپاڵ دکرمانجییا ژووریدا (ێ ، ا ، ێن)*ن، ودکەڤنەدناڤبەرا هەردوو ناڤاندا. ئامرازێ دانەپاڵ دکرمانجییا خواریدا (ی)یە، و دکەڤیتە دناڤبەرا واندا بۆ نێرومێ و تاک و کۆ دهێتە بکارئینان.

٣- ئەم دشێین ناڤێ دیارکری یان ناڤێ دیارکەرێ وی، یان هەردووکان لدویف جە و مەرەمێ، ب مەرجەکی دگەل ڕاستییدا بگونجیت دشێوەیێ(تاک، کۆ، ناسیار، نەناسیار) ی دا دناڤ ڕستەییدا بکاربینن.

هەروەسا ئەو چەند ئاشکرا دبیت کو پەیوەندییا دناڤبەرا دیار کری و دیارکەریدا ناسیاری وتایبەتمەندی پەیدادبیت.

(*) د کرمانجییا سەریدا ئامرازێ دانەپاڵ ڕەگەزی دیاردکەت، ئامرازێ (ا) بۆ ناڤێ دیارکریێ (مێ) یە یێ تاک، وەک:

زین خوشکا میرێ بۆتان بوو.

دایکا ئازادی مامۆستایە.

ئامرازێ (ێ) بۆ ناڤێ دیارکریێ (نێرە) یێ تاک، وەک:

کوڕێ پاشایێ بچویك هات.

مەلایێ جزیرێ هۆزانڤانەکێ کورد بوو.

ئامرازێن (یێ – یێت – یێن) بۆ ناڤێ دیارکریێ کۆیە، (نێر و مێ). وەک:

باژێرێن کوردستانێ خۆشن.

زاروکێن گوندێن مە زرنگن.

ڕاهێنان - ١

دڕستەیا (کتێبەکانی خوێندکاران وەردەگرینەوە)دا:

١-پەیڤا (خوێندکاران) چییە؟ ئەرکێ وێ چییە؟

٢- کارێ (وەردەگرینەوە) چ ڕێژەیە؟

٣- پەیڤا (کتێبەکان) شرۆڤەبکە.

٤-ژ کارێ (وەردەگرینەوە) ڕێژەیا بۆریێ بەردەوامێ ڕاگەهاندنێ دروستبکە، و بدە پاڵ جهناڤێ کەسیێ لکاو لدویف ژمارە یا کەسی.

ڕاهێنان - ٢

ڕستەیا گونجای بۆ ڤان داخوازیێن خوارێ بینە:

١- ناڤەکێ کۆیێ ناسیار ببیتە دیارکەرێ ناڤەکێ نەناسیار هەردوو (دیارکری و دیارکەر) ببنە بەرکار.

٢- دوو ناڤێن ئێک لدویف ئێک ببنە دیارکەرێ ناڤەکێ دیارکریێ تاکێ ناسیار.

٣- ناڤەکێ دەستنیشانکریێ ب ڕێکا هەڤاڵناڤێ نیشانە بۆ نێزیک ببیتە دیارکەرێ ناڤەکێ تاکێ نەناسیار.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا راست هەلبژێرە.

١- (ماموستایێن کوردستانێ دلسۆزن.) د ئەڤێ ڕستەییدا دیارکری ناڤەکێ:

ئ - تاکێ ناسیارە
ب- کۆیێ نەناسیارە
پ- تایبەتییە
ت- کۆیێ ناسیارە

٢- د ڕستەیا (تابلۆکانی ئەم ژوورە لێدەکەمەوە.) ناڤێ (تابلۆ) هاتییە دیارکرن بـ :

ئ - هەڤاڵناڤێ نیشانە
ب- جهناڤێ نیشانە
پ- ناڤێ دەستنیشانکری
ت- جهناڤێ کەسیێ جودا

٣- دڕستەیا (ئەوە گلکۆی شەهیدی کوردستانە.) گرێیا (شەهیدی کوردستان) ئەرکێ وێ:

ئ- دیارکەرێ ناڤییە
ب- تەمامکەرێ کارێ نەتەمامە
پ- نیهادە
ت- بەرکارە

٤- د ڕستەیا (مەلایێ جزیری هۆزانڤانەکێ کورد بوو.) دیارکری ناڤەکێ:

ئ- تاکێ مێیە
ب- تاکێ نێرە
پ- کۆیێ نێرە
ت- کۆیێ مێیە

٥- دڕستەیا (ئوتومبیلەکانی پێشانگەکە دەفرۆشین.)، (دیارکری و دیارکەر) پێکهاتینە ژ:

ئ- ناڤێ تاکێ ناسیار و کۆیێ ناسیار
ب- ناڤێ کۆیێ ناسیار و تاکێ ناسیار
پ- ناڤێ تاکێ ناسیار و کۆیێ نەناسیار
ت- ناڤێ کۆیێ نەناسیار و تاکێ ناسیار

ڕاهێنان - ٤

شڕۆڤەکرن:

من هەلبەستێن مەولەوی خواندن.

من: جهنافێ جودایە بۆ کەسێ ئێکێ تاك، بکەرە.

هەلبەست: ناڤە، کۆیە، نەناسیارە، دیارکرییە.

ژن: ئامرازێ دانەپاڵە.

مەولەوی: ناڤە، تایبەتییە، ناسیارە، دیارکەرێ ناڤێ (هەلبەست)ێیە.

هەلبەستێن مەولەوی: گرێیەکا ناڤییە، بەرکارە.

خواند: کارێ بوریێ نێزیکێ ڕاگەهاندنێیە، سادەیە، تێپەڕە.

ن: جهنافێ لکاوە بۆ کەسێ سێیێ کو، بۆ بەرکارێ دزڤڕیت.

١- تیپا کچان شانۆگەری نمایشکر.

٢- دێ کەلتوری کورد پاریزین.

دوو - ئەرکێ هەڤاڵناڤی دڕستەیێدا وەك دیارکەرێ ناڤی

١- زێڕێ پاقژژەنگ ناگریت.
خویندکارەکا زیرەك هاتە خەلاتکرن.
٢- ئەندازیارە بەتواناکە نەخشەی تەلارەکەی کێشا.
درەختە بەرزەکان سیمایەکی جوان بە ژینگە دەبەخشن.
٣- ئ- ئەستیرە گەشەکە دەرکەوت.
گەزۆ نایابەکان فرۆشران.
بەهێ گەیوەکانم لێکردەوە.
مامۆستا بەرێزەکان دڵسۆزن.
ب- دۆیە ترشەکەی ڕۆکرد.
بایە بەهێزەکە هەڵی کرد.
دێیە خۆشەکانیان بینیوە.
شەیە* بچووکەکە بکرە.
٤- لە کانییە ڕونەکان پرۆژەی ئاوی گوندەکان دروست دەکرێت.
شاتووە سوورەکەم خوارد.
بیبە سەوزەکان مەبڕنەوە.
٥- ئەڤ زانکۆیە پێشکەڤتییە.
من چوار گۆڤار کڕین.
کێژ یاریزان ئامادەنەبوو.
هندەك مرۆڤ هاتن.
جوانترین دیاری پێشکێشی مە کر.
٦- تە گولا چەوا دڤێت؟
من ڕۆمانا چواری نڤیسی.
دێ فەرهەنگەکا دی بکارئینم.
چیرۆکەکا خۆشتر هاتە چاپکرن.
٧- چواریەکی وێنەکەم ڕەنگکرد.

(*) شـــە: شـــانە

هەڤاڵناف پەیڤەکە وەسفا ناڤەکی یان جهناڤەکی دکەت، هەمی جۆرێن هەڤاڵناڤی دشێن ببنە دیارکەرێ ناڤەکی یان جهناڤەکی، ژڤی لایڤە دێ ژ هەڤ نڤش و ڕەگەزێن خۆ هێتە جوداکرن. هەڤاڵناڤێ چەوایی (سادە – نەسادە) بیت، دێ بیتە دیارکەر ولدویف چەند مەرجەکا دێ کەڤیتە پاڵ ناڤی:

١/ ئەگەر ناڤێ دیارکەری ناڤەکێ گشتیێ کۆ یێ نەناسیاریان ناڤەکێ تاکێ نەناسیار بیت، هەڤاڵناڤەك ببیتە دیارکەرێ وی، هینگی پێدڤییە ئامرازێ دانەپاڵ (ێ، ا، ێن، ی) بێخینە نیڤا ناڤی و هەڤاڵناڤیدا، وەکی دنموونەیێن ڕێزا (١)دا هاتینە نیشادان. دڕستەیا ئێکێدا پەیڤا (زێڕ) ناڤەکێ گشتییە و نەناسیارە، هەڤاڵناڤێ (پاقژ) لدویف دا هاتییە بوویە دیارکەرێ وی.

و دڕستەیا د بندا (خوێندکارەک) ناڤەکێ تاکێ نەناسیارە، و هەڤاڵناڤێ (زیرەک) لدویف دا هاتییە و بوویە دیارکەرێ وێ.

٢/ دکرمانجییا خوارێدا دەمێ ناڤێ دیارکەری، ناڤەکێ (تاك یان کۆیێ ناسیار) بوو، ل دەمێ هەڤاڵناڤەك دبیتە دیارکەرێ وی، ئامرازێ دانەپال (ی) دێ بیتە (ە)، نیشانەیێن ناسیاریێ (هەکە ، هەکان) دێ کەڤنە پشت هەڤاڵناڤی، ئانکو ناڤ و هەڤاڵناڤ پێدڤییە بکەڤنە سەر شێوەیێ (ناڤەکێ لێکدای)، و ئەگەر چەند هەڤاڵناڤەک لدویف ئێک هاتن و بوونە دیارکەرێن ناڤی، نیشانەیا ناسیاریێ دێ کەڤیتە پشتی هەمی هەڤاڵناڤان.

فێجا ئەگەر دوماهیا ناڤێ دیارکەری پیتەکا نەبزوێن بیت، ل جهێ (ی) دێ ئامرازێ دانەپاڵ (ە) کەڤیتە دناڤبەرا (ناڤ) و (هەڤاڵناڤ) یدا وەکو (ئەندازیارە ب تواناکە .....) دڕستەیا ژمارە (٢) دا.

دڤێ ڕستەییدا (ئەندازیار) ناڤەکە ب پیتا نەبزوێن (ر) دوماهی هاتییە، ل دەمێ دکەینە ناسیار وهەڤاڵناڤەک دێ بیتە دیارکەرێ وی، هینگێ پێدڤییە ب وی ڕەنگێ سەری بێخینە شێوەیێ (ناڤەکێ لێکدای) و (ی) یا ئامرازێ دانەپاڵ بکە ینە (ە).

لێ ئەگەر ناڤێ دیارکری ل سەر شێوەیێ کۆیێ ناسیاردابیت و هەڤاڵناڤەک ببیتە دیارکەرێ وی، هینگێ لدویف دستوورێ بەرێ، دگەل هەڤاڵناڤی دێ ئێخینە سەر شێوەیێ (ناڤەکێ لێکدای)، پاشی نیشانەیا ناسیاری (هەکە) ونیشانەیا کۆیێ (ان) دکرمانجییا خوارێدا دێ دانینە دوماهیا هەمیان، وەکی دڕستەیا (درەختە بەرزەکان . . .)دا هاتییە نیشادان.

٣- ئەگەر ناڤێ دیارکەری ناڤەکێ (تاک یان کۆیێ ناسیار)بیت وب پیتا بزوێن (ە ، ۆ ، ێ ، ا) دوماهــی هاتبیت و ژبڕگەیەکێ پتر بیت، ل دەمــێ هەڤاڵناڤەك دبیتە دیارکەرێ وی، دیســان وەکو دســتوورێ بەرێ، دێ ئێخینە ســەر شــێوەیێ (ناڤەکێ لێکدای)، ڤێجا بۆ هندێ (ە) یــا ئامــرازێ دانەپــاڵ، دگــەل پیتا بزوێنــا دوماهیا پەیڤــێ ئێکنەگرن ولدویف دســتوورێ (برگــە)ی کــو نابیــت دوو پیتێــن بزوێن دئێک برگە دابــن، ل وی دەمی ئامــرازێ دانەپاڵ دێ لادەین، وەکو دڕســتەییێن ڕێزا (٣) پشــکا (ئ)دا هاتینە نیشــادان.

لــێ ئەگــەر ناڤــێ دیارکری ناڤەکێ (تــاک یان کۆیێ ناســیار)بیت و دوماهــی ب پیتا بزوێن (ە ، ۆ ، ێ ، ا) هاتبیــت و تنــێ ژ برگەیەکــێ پێکهاتبیــت و هەڤاڵناڤــەک ببیتــە دیارکەرێ وی، پشــتی کــو ناڤ و هەڤاڵناڤی دئێخینە ســەر شــێوەی (ناڤەکێ لێکدای)، (ە)یــا ئامرازێ دانەپاڵ ب هاریکاریــا ناڤبەنــدا (یــ) دکەڤیتە نیڤا ناڤی و ئامرازێ دانەپاڵ، پاشــی نیشــانەیا ناســیاری (هکــە) ونیشــانەیا کــۆ (ان) دێ دانینــە دوماهیا هەڤاڵناڤی، وەکو دڕســتەییێن ڕێــزا ژمارە (٣) پشــکا (ب)دا هاتینە نیشادان.

٤- لــێ ئەگەر نــاڤ ب پیتــا (ی) یــان (وو) دوماهی هاتبیــت دشــێوەیێ (تاک یان کۆیــێ ناســیار) دابیت، هەڤاڵناڤــەك ببیتە دیارکــەرێ وی، هینگــێ نــاڤ و هەڤاڵناڤی دێ ئێخینــە ســەر شــێوەیێ (ناڤەکــێ لێکــدای)، ڤێجــا ژبــەر هنــدێ بزوێنــا پەیڤــێ وئامراز ئێکــدوو نەگــرن، پێدڤییــە پیتــەکا نەبزوێــن کــو دگەلــدا بگونجیــت بێخینــە دناڤبــەرا وانــدا بــۆ یــا ئێکــێ (ی = y) بــۆ یــا دووێ (و = w) دێ دانیــن و ژناڤــی ژی (وو) یــا دریــژ دێ هێتــە گوهۆڕیــن بــۆ (و) یــا کورت وەکــو دڕســتەییێن ڕێزا ژمــارە (٤) هاتینە نیشــادان.

٥- هەڤاڵناڤێ ژمارە، هەڤاڵناڤێ نیشــانە (ئەڤ ...٥) (ئەو ...٥)، هەڤاڵناڤێ پرسێ (کام،چ، کیــژ...) هەڤاڵناڤــێ نەدیار (هەموو، زۆر، هنــدەك ...)، هەڤاڵناڤێ پلەیا بالادا (گەورەترین - جوانترین ...) دشــێن ببنە دیارکەرێ ناڤی، وچنکو دکەڤنە پێشــیا ناڤێ دیارکەر، هینگێ پێدڤی ب ئامرازی دانەپاڵ نابن، وەکو دڕستەییێن ژمارە (٥)دا هاتینە نیشادان.

٦- ئەگــەر هەڤاڵناڤێــن دیارکــەری پشــتی ناڤــێ دیارکــەری بکەڤن، هینگــێ پێدڤی ب ئامــرازی دانەپــاڵ (ی) هەیــە دکرمانجییا خواربــدا، وەکو دڕســتەییێن ڕیــزا ژمارە (٦)دا هاتینــە نیشــاندان، ئــەو هەڤاڵناڤێــن کــو دکەڤنــە پشــتی ناڤــێ دیارکــەری هەڤاڵناڤێن (ژمارەیــا ڕێکخســتنێ ، پــرس ، نەدیــار ، هەڤاڵناڤــێ پلەیــا هەڤبەرکرنــێ - بــەراورد)ن، دڕســتەیا ئێکێــدا (چــەوا) هەڤاڵناڤــێ پرســێ یــە و دیارکــەرێ پەیڤــا (گول)ێیــە، دڕســتەیا دوویــدا (چــواری) هەڤاڵناڤــێ ژمارەیــێ ڕێکخســتنێیە و دیارکــەرێ ناڤــێ (ڕۆمان)ێیــە،

درستەیا سێیێدا هەڤاڵناڤێ نەدیار (دی) و دیارکەرێ ناڤێ (فەرهەنگ)یێە، درستەیا چواریێدا (خوشتر) هەڤاڵناڤێ پلەیا هەڤبەرکرنێیە و دیارکەرێ ناڤێ (چیرۆک) یێە.

٧- ژبلی ئەڤێن مە بەحس کرین، هەڤاڵناڤێ ژمارەیێ کەرتی، وەکو دیارکەرەك دێ کەڤیتە پێشیا ناڤێ دیارکەری ودێ پێدڤی ب ئامرازی دانەپاڵ بیت، وەکی درستەیا ژمارە (٧)دا هاتییە نیشادان.

هەروەسا ناڤی دیارکری وهەڤاڵناڤێن دیارکەر دچارچوڤێ گرێیەکا ناڤیدا یان پەیڤەکا لێکدای دشێین ئەرکێ ناڤی درستەیێدا وەربگرن.

دەستور

هەڤاڵناڤێ چەوایی (سادە – نەسادە) دشێن ببنە دیارکەرێ ناڤەکی و دچەند شێوەیێن جودادا دەردکەڤن:

١- ئەگەر ناڤێ دیارکری*، ناڤەکێ تاکێ نەناسیار، یان ناڤەکێ گشتی بیت، هەڤاڵناڤەک ددویڤدا هاتبیت، هینگێ دیارکری دێ ل پێشییا هەڤاڵناڤێ دیارکەر کەڤیت و ئامرازێ دانەپاڵ دێ کەڤیتە دناڤبەرا واندا.

٢- ئەگەر ناڤێ دیارکری ناڤەکێ تاک یان کۆیێ ناسیاربیت ، ناڤێ دیارکری دێ ل پێشییا ناڤێ دیارکەر کەڤیت و هەردووکان دێ ئێخینە سەر شێوەیێ ناڤەکێ لێکدای، کو ئامرازێ دانەپاڵ دێ بیتە (ە)، پاشی نیشانەیا ناسیاری و کۆیێ دێ ئێخینە پشت هەڤاڵناڤی، لڤێرە پێدڤییەئاگەهداری ناڤێ دیارکری بین ب تایبەتی ئەگەر ب پیتا (بزوێن) دوماهی هاتبیت، چنکو پێدڤی ب چەند دستوورەکێن تایبەت هەیە بۆ لێکدانا ناڤی و هەڤاڵناڤی.

٣- ئەگەر هەڤاڵناڤێ دیارکەر ژ جۆرێ وان هەڤاڵناڤان بیت، کو دکەڤنە پێشیا ناڤێ دیارکری، وەکو هەڤاڵناڤێ (ژمارە ، نیشانە ، نەدیار ، پرس ، هەڤاڵناڤێ پلەیا بالا) هینگی وان پێدڤی ب ئامرازی دانەپاڵ نینە. ژبلی هەڤاڵناڤێ ژمارەیێ کەرتی کو پێدڤی ب ئامرازی دانەپاڵ هەیە، لێ ئەگەر هەڤاڵناڤ پشتی ناڤی بکەڤن وەکو هەڤاڵناڤێ (ڕێکخستنێ ، پرس ، نەدیار ، هەڤاڵناڤێ پلەیا هەڤبەرکرنێ _ بەراورد) هینگێ وان پێدڤی ب ئامرازێ دانەپاڵ هەیە.

(*) دروستە دیارکری جهناڤێ کەسیێ جودا بیت.

ڕاهێنان - ١

هەڤاڵناڤێ (خۆش ، نابینا ، خەباتکەر) دسێ ڕستەیاندا بکاربینە ب مەرجەکی یا ئێکێ ببیتە دیارکەرێ ناڤەکێ نەناسیار، یا دووێ دیارکەرێ ناڤەکێ تاکێ ناسیاربیت، یا سێیێ دیارکەرێ ناڤەکێ کۆیێ ناسیاربیت.

ڕاهێنان - ٢

دیارکەران دئەڤان ڕستەییێن خوارێدا دیاربکە و جۆرێن وان ژی دەستنیشان بکە:

١- بەکام قوتابیدا نامەکەت بۆ ناردم؟

٢- زۆر کورد ب نەهەقی هاتنە شەهیدکرن.

٣- هوینێن زیرەک هەردەم سەرکەفتینە.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا راست هەلبژێرە:

١- (شاخە بەرزەکان جوانن.) د ئەڤێ ڕستەییدا ناڤێ (شاخ):

ئ - تاکێ ناسیارە　　ب- کۆیێ نەناسیارە

پ- کۆیێ ناسیارە　　ت- تاکێ نەناسیارە

٢- (نامەیەکی ڕازاوەترین نارد.) ناڤێ (نامەیەک) هاتییە دیارکرن ب هەڤاڵناڤێ چەوایی یێ پلەیا:

ئ- بالا　　ب- بەراورد (هەڤبەرکرن)　　پ- چەسپای　　ت- هەرسێ

٣- (دوو کتێبمان کڕی) ئەرکێ هەڤالناڤێ ژمارە (دوو) دێ بیتە :

ئ- بکەرە　　ب- بەرکارە　　پ- دیارکەرێ ناڤییە　　ت- جێگری بکەرە

٤- (ئەستێرە گەشەکە دەرکەوت.) دناڤبەرا (ئەستێرە) و (گەشەکە) چ دەرنەکەفتییە؟

ئ- ئامرازێ دانەپاڵ　　ب- کارێ نەتەمام

پ- ئامرازێ پەیوەندی　　ت- بکەر

٥- (بیی سەوز مەبڕنەوە.) ئەگەر ناڤێ (بی) بکەینە کۆیێ ناسیار، دێ بیتە:

ئ- بێ سەوزەکان مەبڕنەوە
ب- بییە سەوزەکان مەبڕنەوە
پ- بییە سەوزەکە مەبڕنەوە
ت- بییە سەوز مەبڕنەوە

ڕاهێنان - ٤

د ڕستەیا (پێشمەرگە بوێرەکە خەلاتکرا):

١- دناڤبەرا پەیڤێن (پێشمەرگە) و (بوێرەکە) چ ئامرازەک نەهاتییە بکارئینان؟ بۆچی؟

٢- ناڤەکێ دی بینە ب هەمان بزوێنا (ە) دوماهی هاتبیت لێ ئامراز بکاربهێت، ئەگەرێ وێ ژی بنڤیسە.

٣- پەیڤا (بوێر) چییە؟ چەوا هاتییە دروستکرن؟

٤- و ناڤێ (پێشمەرگە) ناڤەکێ تاکێ ناسیارە، کانێ نیشانا ناسیاریا وی؟ بۆچی کەفتییە وی جهی؟

سێ - ئەرکێ جهناڤێ کەسیێ جودا دڕستەیێدا وەك دیارکەرێ ناڤی

١- خەڵاتەکەی من بەنرخە. (من ـ تۆ ـ ئەو* - ئێمە ـ ئێوە ـ ئەوان)
خەلاتێ من یێ ببهایە. (من ـ تە ـ (وی-وێ)/مە ـ وە ـ وان)
٢- خانووەکەی خۆتم پێ بفرۆشە. (خۆم ـ خۆت ـ خۆی - خۆمان ـ خۆتان ـ خۆیان)
٣- چیرۆکی کێ خوێندرایەوە؟ (کێ ـ چی ..)
چیرۆکا کێ هاتیە خواندن؟
٤- کتێبەکە بۆ کوڕی فلان بوو. (هین ـ فلان ـ کابرا - فیسار ـ کەس..)
٥- تاقیکردنەوەکەم لە تاقیگەی ئەمانەدا ئەنجام دا. (ئەوە ـ ئەوانە - ئەمە ـ ئەمانە).
٦- ئەوانە دەفتەرەکانی ئێمەن.
٧- گەنجانی شارەکەی من بە ئاوات دەگەن.

هەروەکو ئەم دزانین جهناڤ دبنە دوو پشك:

١- جهناڤێن جودا*.
٢- جهناڤێن کەسیێ لکاو.

ئەو جهناڤێن جودایێن کو دبنە دیارکەرێ ناڤی پێك هاتینە ژ:

١- جهناڤێ کەسیێ جودا**.
٢- جهناڤێ خۆیی.
٣- جهناڤێ پرس.
٤- جهناڤێ نەدیار.
٥- جهناڤێ نیشانە.

ئەگەر جهناڤێن جودا ببنە دیارکەرێ ناڤەکی هینگێ ناڤێ دیارکری هەردەم دێ کەڤیتە پێشیێ، هەر ژبەر ڤێ چەندێ پێدڤییە ئامرازێن (ێ ، ا ، ێن) دکرمانجییا ژووریدا و

(*) کۆمەڵە جێناوی(من، تە، وی، وێ، مە، وە، وان) بەکاردێت وەک وەلاتێ مە خۆشە.
(**) جهناڤێن هەیی نابنە دیارکەرێن ناڤێ.

ئامرازێ (ی) دکرمانجییا خواریدا بێخینە دناڤبەرا واندا، ئەم دشێین ناڤێ دیارکەر ژی لدویف جهـ و مەرەمێ ب مەرجەکی دگەل ڕاستییدا بگونجیت دشێوەیێ (تاک ، کۆ ، ناسیار یان نەناسیار) بکاربینین وەکو دڕستەییێن پێشییدا هاتییە ئاشکراکرن.

ناوە دیارخراوەکەش بەپێی شوێن و مەبەست بەمەرجێک لەگەڵ ڕاستیدا بگونجیت لە شێوەی تاک و کۆ و ناسراو یان نەناسراویدا بەکاربهێنن وەک لە ڕستەکانی بەشی سەرەوەدا ئاشکرا کراون.

دوان ڕستەیاندا هەر ئێک ژ جهناڤێن (من ، خۆ ، کێ کابرا ، ئەڤانە ، ئەمانە) دجهێ خۆدا دیارکەرێن وان ناڤانە کو ل پێشیا وان هاتین (دیارکەری و دیارکەر) دچارچوڤێ گرێیەکا ناڤیدا، ئەرکێ ناڤی هەیە.

د ڕستەیا ئێکێدا (خەلاتەکەی من) نیهادە، د یا دوویدا (خانووی خۆت) بەرکارە، د یا سێییدا (چیرۆکی کێ) جێگرێ بکەرە، د یا چواریدا (کوڕی فلان) تەمامکەرێ بەیاریدەیێ کارێ نەتەمامە، د یا پێنجێدا (تاقیگەکەی ئەمانە) تەمامکەرێ بەیاریدەیە، د یا شەشێدا (دەفتەرەکانی ئێمە) تەمامکەرێ ڕاستەوخۆیێ کارێ نەتەمامە، د یا حەفتێدا (گەنجانی شارەکەی من) بکەرە.

دەستور

ئەگەر جهناڤێ جودا* ببیتە دیارکەرێ ناڤەکی هەردەم:

١- ناڤێ دیارکەری پێش جهناڤێ جودایێ دیارکەر دکەڤیت.

٢- دکرمانجییا ژووریدا ئامرازێن دانەپال (ێ، ا، ێن) دکەڤنە دناڤبەرا واندا و کرمانجییا خواریدا ئامرازی دانەپاڵ (ی) دکەڤیتە دناڤبەرا واندا.

(*) ژبلی جهناڤێن جودا، دوو کۆمەڵێن جهناڤێن لکاو ژی د کرمانجییا خواریدا دبنە دیارکەرێن ناڤێ، دێ د وی بابەتی دا هێنە بەحسکرن.

ڕاهێنان - ١

دڕستەیا (شاخەکانی کوردستان سەرکەشن).

١- (ی) یا پشتی (شاخەکان) چییە؟ بۆچی کەفتییە وێرێ؟
٢- ل شوینا پەیڤا (کوردستان) جهناڤەکی بکاربینە وسەرو ژنوی ڕستەیێ بنڤیسە.
٣- کارێ ڕستەیێ دەستنیشان بکە.
٤- تەمامکەرێ کاری دیاربکە و شرۆڤەبکە.

ڕاهێنان - ٢

ئەرکێ ئەڤان گرێییێن هێڵ دبندا دەستنیشان بکە.

١- وڵاتی ئێمە ئاوەدانە.
٢- دەستم لە گەردەنی خۆت هەڵمەگرە ئەی حەبیبە.
٣- جوانێ هەڵبەستێن ئەڤان کۆمکرن.
٤- کچا فلانی هاتە خەلاتکرن.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا راست هەلبژێرە:

١- (هۆنراوەکانی ئەوانەم کۆکردەوە.) د ئەڤێ ڕستەییدا دیارکەر چییە؟

ئ- جهناڤێ کەسیێ جودا　　ب- جهناڤێ نیشانە

پ- جهناڤێ نەدیار　　ت- هەڤاڵناڤێ نیشانە

٢- (ولّات دەپارێزین.) ناڤێ (ولّات) ب (جهناڤێ نیشانە بۆ تاکێ دویر) دیاربکە:

ئ- ولّاتی ئەوە دەپارێزین　　ب- ولّاتی ئەمە دەپارێزین

پ- ئەو ولّاتە دەپارێزین　　ت- ولّاتی ئەوانە دەپارێزین

٣- جهناڤێ نیشانە دەمێ دبیتە دیارکەرێ ناڤێ دکرمانجییا خواریدا، پێدڤی ب:

ئ- ئامرازێ دانەپاڵ (ە) دبیت　　ب- ئامرازێ دانەپاڵ (ی) دبیت

پ- ئامرازێ دانەپاڵ نینە　　ت- ئامرازێ دانەپاڵ (ە – ی) دبیت

٤- جهناڤێن جودا دبنە دیارکەرێن ناڤی، ژبلی:

ئ- پرس　　ب- نەدیار　　پ- هەیی　　ت- کەسیێ جودا

٥- (نمرەی هین بەرزە.) د ئەڤێ ڕستەییدا دیارکەر:

ئ- جهناڤێ نەدیارە　　ب- جهناڤێ پرسە　　پ- ناڤە　　ت- هەڤاڵناڤێ نەدیارە

٤-ئەرکێ جهنافێ کەسێ لکاو دڕستەیێدا وەک دیارکەرێ ناڤی

ئ-

١- هاوڕێکەم چوو بۆ سەیرانگای دوکان. (م ـ مان ، ت ـ تان، ی ـ یان).

٢- مامۆستاکەمان دێت بۆ سەیرکردنی پێشانگەکە.

٣- کتێبخانەی شارەکەمان نۆژەن دەکەنەوە.

٤- بەیانی گۆرانییە نوێیەکەم تۆمار دەکەم.

٥- زیندانییەکانمان ئازادکران.

٦- پەیامەکەمان بگەیەنن بە هاوواڵتیان.

ب-

١- نامەکەتم گەیاند.

٢- نامەکەم گەیاندیت.

٣- پێنووسە سەوزەکەتم برد.

٤- پێنووسە سەوزەکەم بردیت.

جهناڤێ کەسێ لکاو دکرمانجییا خواریدا دشێن ببنە دیارکەرێن ناڤی، لێ پێدڤییە ل پێش هەر تشتەکی، وێ چەندێ بینینە بیرا خۆ، کو ئەڤ تەمامکرنە دکرمانجییا خواریدا پێدڤی ب ئامرازێ دانەپاڵ (ی) نابیت، هەروەکی ب ڤی ڕەنگێ خوارێ دهێتە روونکرن.

ئ- ئەگەر کارێ ڕستەیێ نەبوریێ (تێپەڕ یان تێنەپەڕ)، بۆریێ تێنەپەڕ یان نەدیار یان داخوازی بیت، هینگێ هەردەم جهناڤێ لکاوێ دیارکەرێ ناڤی، ئێکسەر دێ پشتی ناڤێ دیارکری کەڤیت، خۆ ئەگەر ناڤی دیارکری ب ناڤەکی یان ب چەند ناڤەکا یان هەڤاڵناڤەکی هاتبیتە دیارکرن. پاشی ب جهناڤێ کەسێ لکاو بهێتە دیارکرن، هینگێ جهناڤێ لکاو دێ لدویف هەمی دیارکرییان هێت. وەک د ڕستەیێن پشکا (ئ)دا هاتینە نیشادان.

دڕستەیا ئێکێدا، کارێ ڕستەیێ تێنەپەڕە ددەمێ بۆریدایە و جهناڤێ کەسێ لکاوێ (م) بوویە دیارکەرێ پەیڤا (هاوڕێ).

دڕستەیا دوویدا، جهناڤێ کەسێ لکاو (مان) بوویە دیارکەرێ ناڤێ (مامۆستاکە)یە و کارێ ڕستەیێ نەبۆریێ تێنەپەڕە.

دڕستەیا سێیێدا، ناڤێ (کتێبخانە) ب ناڤێ (شارەکە) دیارکرییە، ڤێجا جهناڤێ کەسێ لکاو (مان) بوویە دیارکەرێ وی، و کارێ ڕستەیێ نەبۆریێ تێپەڕە.

دڕستەیا چواریدا، هەڤاڵناڤێ (نوێ) دیارکەرێ ناڤێ (گورانی)یە، ڤێجا جهناڤێ لکاوێ (م) بوویە دیارکەرێ وی، کارێ ڕستەیێ ژی نەبوریێ تێپەڕە.

ئەگەر کارێ ڕستەیێ (نەبوریێ تێپەڕ یان تێنەپەڕ)یان (بوریێ تێنەپەڕ)یان (بکەر نەدیار) یان (داخوازی) بیت، هینگی کۆمەلا جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان) لدویف مەرەمێ بۆ کەسێ ئێکێ و دووێ و سێیێ تاک و کۆ، ل دەورێ دیارکەرێ ناڤیدا دێ بکارئینین، لێ ئەگەر ناڤ ب ناڤەکی یان ب چەند ناڤەکان هاتە دیارکرن، هینگێ جهناڤێ لکاوێ دیارکەر دێ لدویف هەمی دیارکەراندا هێت.

لێ ئەگەر هەڤاڵناڤەک بوو دیارکەرێ ناڤی وپاشی جهناڤێ کەسێ لکاو ببیتە دیارکەرێ وی، هوسا ئەو ناڤ و هەڤاڵناڤ دێ کەڤنە سەر شێوەیێ ناڤەکێ لێکدای وپاشی جهناڤێ کەسێ لکاو دێ بیتە دیارکەرێ وی.

ب - ئەگەر کارێ ڕستەیێ، کارەکێ بۆریێ تێپەڕبیت، و مە بڤێت وی ناڤێ کو ئەرکێ بەرکاری دبینیت، جهناڤەکێ کەسێ لکاو ببیتە دیارکەرێ وی، دێ ب دوو شێوەیان بیت:

١ – جهناڤێ لکاوێ دیارکەر ئێکسەر پشتی ناڤێ دیارکری بهێت، وەکو (نامەکەتم گەیاند)، ل ڤێرە جهناڤێ کەسێ لکاو (ت) دیارکەرێ ناڤێ (نامەکە)یەو، جهناڤێ کەسێ لکاو (م) بکەرێ ڕستەیێیە، ئەڤجا لدویف مەبەستێ ئەم دشێین ل شوینا جهناڤێ (ت) جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م ، ت ، ی، مان ، تان ، یان) دکرمانجییا خوارێدا بکاربینین. و ئەگەر ناڤێ دیارکری ب هەڤاڵناڤەکی هاتیتە دیارکرن، و پاشی هاتە دیارکرن ب جهیناڤێ لکاو، د ڤێ دەمیدا جهناڤێ لکاو دێ کەڤیتە پشتی هەڤاڵناڤی، وەکو ڕستەیا ژمارە (٣) ژ پشکا (ب).

٢- یان جهناڤێ کەسێ لکاوێ دیارکەر دێ چیتە پشت کارێ ڕستەیێ، وەکی د ڕستەیا (نامەکەم گەیاندیت)دا هاتییە نیشادان، دڤێرەدا دیسان جهناڤێ کەسێ لکاو (م) بکەرێ ڕستەییە و جهناڤێ کەسێ لکاو (یت) دیارکەرێ (نامەکە)یە و ل پشت کارێ ڕستەیێ هاتییە، ئەم دشێین ل شوینا ڤێ جهناڤێ جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م ، یت ، Ø ، ین ، ن ، ن)ب ڕێز بۆ کەسێ ئێکێ و دووێ و سێیێ تاک و کۆ بکاربینین.

سەرنج:

١- ئەگەر جهناڤەکێ لکاو دشێوەزارێ کرمانجییا خواریدا، بوو دیارکەرێ ناڤەکی، هینگێ هیچ پەیڤەکا دی نابیتە دیارکەرێ ناڤی، چنکو دێ بیتە ئەگەرێ تێکچوونا داڕشتنا ڕستەیێ و تێکدانا ڕامانا ڕستەیێ، بۆ نمونە ئەم نەشێین بێژین:

پەنجەرەکەمان خانووەکە گەورەیە.

٢- ناڤێ دیارکەری و جهناڤێ کەسێ دیارکەر دبنە گرێیەکا ناڤی و دشێن هەمی ئەرکێن ناڤی دڕستەییدا وەربگرن، وەکو:

ولاتان خۆشە : (ولاتان) گرێیا ناڤییە، نیهادە

دەستور

١- کۆمەلا جهناڤێن لکاو (م ـ ت ـ ی ـ مان – تان – یان) دبنە دیارکەرێن ناڤی و دچنە پشت ناڤێ دیارکەری، ڤێجا ئەگەر ناڤێ دیارکەری ب ناڤەکی یان ب هەڤاڵناڤەکی هاتبیتە دیارکرن هینگێ جهناڤێ لکاوێ دیارکەر دێ کەڤیتە پشت دیارکەرێن ناڤی.

٢- ئەو جهناڤێن لکاو، یێن کو دبنە دیارکەرێ ناڤی و پشتی کارێ ڕستەیێ دهێن پێکهاتینە ژ (م ، یت ، Ø ، ین ، ن ، ن) لڤێرە بۆ کەسێ سێیێ تاک، جهناڤێ لکاو ل دەورێ دیارکەرێ ناڤی دەرناکەڤیت ئەگەر کارێ ڕستەیێ ل دەمێ بوریێ تێپەڕدا بیت.

ڕاهێنان - ١

درستەیا (مۆبایل پەیوەندییەکانی ئێمەی ئاسانتر کردووەنەوە):

١- پەیڤا (پەیوەندییەکان) چ جۆرە جهناڤەک بوویە دیارکەرێ وی؟
٢- چەند جۆرە جهناڤێن جودایێن دی ژی دبنە دیارکەرێ وی؟
٣- (ئێمە) بگهۆڕە بۆ جهناڤێ لکاو ، چ گهۆڕینەک رویبدەت بنڤیسە.
٣- گرێیا (پەیوەندییەکانی ئێمە) ئەرکێ وێ چییە درستەیێدا؟

ڕاهێنان - ٢

ئەرێ ئەم دشێین بێژین؟

١- (ماموستاکەت کیمیا زیرەکە)، یان نە؟ بۆچی؟
٢- گرێیا (دەڤێن زارۆکی) دروستە یان دروست نینە؟ بۆچی؟

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا راست هەلبژێرە:

١-(میوانەکانمان گەیاندبوو.)ئەگەر جهناڤێ لکاو(ت)وەک دیارکەرێ ناڤێ بکاربینین،دێ کەڤیتە:

ئ- پشتی (میوانەکان)　　ب- پشتی (مان)

پ- پشتی (گەیاند)　　ت- پشتی (بوو)

٢- (گوندەکەتان ئاوەدانکرایەوە.) ئەرکێ (تان):

ئ- بکەرە　　ب- بەرکارە

پ- تەمامکەرێ بەیاریدەیە　　ت- دیارکەرێ ناڤییە

٣- (نامەکەی گەیاندیت.) ئەرکێ (یت):

ئ- بکەرە
ب- بەرکارە
پ- تەمامکەرێ بەیاریدەیە
ت- دیارکەرێ ناڤییە

٤- (پێنووسە سەوزەکەتانم نەبرد.) جهناڤێ (تان) ل پشتی (سەوزەکە) ئەگەر بگوهۆڕین بۆ (ن) دێ چیتە:

ئ- پشتی (پێنووس)
ب- پشتی (م)
پ- دوماهییا کاری
ت- پشتی (نە)

٥- (دەبوو خانووە کۆنەکەمانیان نوژەن کردبایەوە.) ئەم دشێین (مان) بگوهۆڕین بۆ (ین) چونکە کار:

ئ- بوریێ تێپەڕە
ب- نەبوریێ تێپەڕە
پ- داخوازیێ تێپەڕە
ت- داخوازیێ تێنەپەڕە

ڕاهێنان - ٤

د ڕستەیا (دەبوو ڕۆمانە تازەکەتیان چاپکردبا).

١- بکەرێ ڕستەیێ دیاربکە.
٢- (ت) چییە؟ ئەرکێ وێ چییە؟ بۆچی کەفتییە وی جهی؟ ل شوینا وی (یت) بکاربینە
پاشی بزانە دێ کیڤە چیت؟ بۆچی؟
٣- (ە) یا پشتی پەیڤا (ڕۆمان) چییە؟
٤- ڕستەیێ بگوهۆڕە بۆ شێوازێ بوریێ تەمامێ ڕاگەهاندنێ.

پښتو ژوبې

”ڕێڕەوا هۆزانا کوردی ل سالا (١٩٣٩ - ١٩٩١)ز“

ڕێڕەوا هۆزانا کوردی دڤی دەمیدا لدویف رویدانێن سیاسی و روناکبیری یێن ناڤ کۆمەلگەها کوردی، دهێتە دابەشکرن بۆ سێ قۆناغێن هۆزانێ یێن جیاواز، ل ڤێرە دێ هەوڵدەین ب شێوەیەکێ کورت و ڕامانداربەحسێ وان قۆناغان بکەین.

قۆناغا ئێکێ — سالا (١٩٣٩- ١٩٥٨)ز

هۆزانا کوردی دقۆناغا بەریدا پێنگاڤێن مەزن هاڤێشتبوون، کاردان هەبوو ب سەر هۆزانا کوردی دڤێ قۆناغێدا ژلایێ رۆخسار و ناڤەرۆکێڤە.

هۆزانا زیندی دەربڕینێ ژ دەمێ ژدایکبوونێ وهەلگرێ سیما و تایبەتمەندییا قۆناغا نڤیسینا دەقی دکەت، ئەڤجا ل سەردەمێ خەم و کوڤان و ژەنگا سیاسی یا شەڕێ دووێ یێ جیهانێ و خەباتا سیاسی و خوێنیشادانێن کۆمەڵێن خەلکی ل عێراقی ب گشتی ول کوردستانێ ب تایبەتی ب ڕادەکێ زۆر جهـ و شوینوارێ خۆ ب سەر گۆڕانکاریێن هۆزانا کوردی د وێ قۆناغێدا بجهـ هێلایە.

دگەل پەیدابوونا هندەک دەنگێن نوی، مە گوهـ ل وان هۆزانڤانان دبیت کو دقۆناغێن بەریدا دەنگێ ڕەسەنێ هۆزانا کوردی بوون، بەلێ هندەک گۆڕانکاری ئێخستنە دەقێن خۆیێن هۆزانێ.

ئێك: ژلایێ ناڤەرۆکێڤە

رەنگـە گوهۆرینـا گرنـگ دبیاڤـێ هۆزانا کـوردی دڤـێ قۆناغێـدا ژلایـێ ناڤەرۆکێڤە بیـت، چنکـو زێدەبـاری وان خالێـن هەڤپشـک ئەوێـن دناڤـەرۆکا هۆزانـا کوردیـدا دقۆناغـا بەرێـدا دبینیـن، گەلـەک لایەنێن جـودا ژی بەرچـاڤ دکەڤن کو سـەخلەتێن ناڤـەرۆکا هۆزانـێ د وێ قۆناغێـدا دئێخنـە بەرچاڤ ، ژلایـێ نەتەوایەتی و نیشـتمان پەروەریڤـە، ب ئەگەرێ سـەرهلدانا وان رویدانێن سیاسـی یێن گرنگ ئەوێن ب سـەر کوردسـتانێ و دەڤەرێ هاتین، هەسـتێ کوردایەتیێ ل دەف میللەتێ کورد ئاراسـتەکا دی وەرگـرت دهۆزانا کوردیدا، چنکو خەباتا ساسـییا وی سـەردەمی ئێخسـتیە دناڤ دەقێـن هۆزانێـدا، ب ڤـێ ژی ناڤـەرۆکا هۆزانـا کوردی پتـر بەرەف هۆزانا سیاسـی و نەتەوایەتـی و چینایەتـی چـوو، هـۆزان بوویـە هۆکارەک بـۆ هشـیارکرنا میللەتی ژبـۆ بدەسـتڤەئینانا مافێـن خـۆ. (هـەردی، دلّـدار، کامـەران موکـری، دیـلان، جگەر خوێـن، هێمـن، هەژار) دناڤ خەباتا سیاسـییا وان سـالاندا هاتنە دنـاڤ جیهانا هۆزانا کوردیـدا، ل ڤێـرە دێ نمونەکێ ژ هۆزانا (هێمن)ی ئینین، کو ب شـێوەکێ راسـتەوخۆ ئـەو راسـتی دیارکرییـە کو هەسـتێ کوردایەتیـێ و هـزرا نەتەوایەتیـێ ب تەمامەتی هۆزانـا کـوردی یا وێ قۆناغـێ داگیرکرییە دەمـێ دبێژیت:

کوردم ئەمن

گەرچـی تووشـی ڕەنجەڕۆیـی و حەسـرەت و دەردم ئەمـن
قـەت لەدەسـت ئـەم چەرخـە سـڵە نابـەزم، مـەردم ئـەمـن
ئاشـقی چـاوی کـەژاڵ و گەردنـی ڕۆخـاڵ نیـم
ئاشـقی کێـو و تـەلان و بەنـدەن و بـەردم ئەمـن

(بۆ ژبەرکرنێیە)

هەر وەسـا هـەر دچارچوڤێ بابەتێ نیشـتمانپەروەریێدا (جگەر خویـن) دهێتە گۆرەپانێ و هەسـتێ خـۆ یێ کوردانە بۆ سـەربەخۆیێ و بلندکرنـا ئالایێ کوردسـتانێ دەردبڕیت و دبێژیت:

ئـالامـن

ئـــالا ســـێ ڕەنـگی تـــو
بـــنـاف و دەنـــــگی تـــو
نـیشـــانا جـەنـــگی تـــو
ئەی خورتێن کوردان ســلاڤێ لێ بکـــەن

(بۆ ژبەرکرنێیە)

هــەر کا چــەوا خەباتـا میللەتـێ کورد ژبـۆ ســەربەخۆیا کوردســتانێ دهۆزانـا کوردیدا جهەکـێ دیـار هەبـوو، هــەر ب وی شـێوەی هۆزانڤانێـن کـورد هـۆزان بـۆ خەبـات و تێکۆشـانا گەلێـن دی ژبۆ ســەربەخۆیێ نڤیسـییە، بـزاڤ کرینە کو ب ڕێـکا وان هۆزانان پەیامـا خەباتـا هەڤپشـک یـا گەلێن بن دەسـت ژبۆ ســەربەرزی و رزگاربوونـێ ژ تۆکا بن دەسـتیێ نیشـابدەن، ئانکو هۆزانا کـوردی پەیامەکا مرۆڤایەتیـێ هەلگرتبوو، چ جاران بتنـێ دهـزرا نەتەوەیا خـۆدا نەبوویـە، تا بـەرەڤ ئاراسـتەکێ ڕەگەز پەرسـتانە بچیت، بەلکـی هۆزانـا کـوردی کانیکا هـزرا ئازادیخوازا گەلێـن دی یێن جیهانـێ بوویە.

لایەکـێ دی یـێ گرنـگ ژ ناڤـەڕۆکا هۆزانـا کـوردی یـا وێ قۆناغـێ پێکهاتییـە ژ بەحسـکرنا سروشـتی. کـو دهۆزانـا ڤـێ قۆناغێـدا، ژ وێ وەسـفا رویـت ئـەوا دهۆزانا کلاسـیکیدا هـەی دەربازبوویـە، بـۆ هندێ بوویـە کو هەسـتێ خورتێن کـورد بلڤینیت ژ پێخەمـەت دروسـتکرنا هەسـتێ ڤیانا کوردسـتانێ ددلێ وانـدا، دا پتر وەلاتـێ خۆ بڤێن. (دیـلان) کـو دیمەنێ سروشـتێ کوردسـتانێ کار لێدکـەت، و دبێژیت:

بـەهـــار

وا بـەهـــار دیـــسان تـــارای ئەپۆشـێ
گوڵاڵـە پیاڵـەی خوێنـــین ئەنـــۆشێ
نێرگـس ئەنـدام شـــۆڕ ڕەنـــگی زێڕینـــی
وەنەوشە و کوڕنـــووش پەڕەی چین چینی

(بۆ ژبەرکرنێیە)

هـەر دقـێ قۆناغێدا بابەتێ جوانییا (ژن)ێ و پرسـەییێن وێ ئێخسـتییە بەرچاڤ. تشـتەکێ بەرچاڤـە کو دهۆزانـا کوردیدا ب رەنگەکـێ جیاوازتر بەحسـێ (ژن)ێ هاتییە کرن.
چنکـو بەحسـکرنا (ژن)ێ دچارچوڤـێ جوانییا رۆخسـاریدا بتنـێ نەمایە،بەلکی بەحسـێ پرسـەییێن وێ ژی هاتییـە کرن.
هۆزانڤانـان وەسـا بەحسـێ (ژن)ێ کرییـە کـو وەک زەلامی ئەرک ومـاف هەیە و دقێت پشـکدار بیـت د مەیدانـا سیاسـی و خەباتێـدا، دقێـت ژنـا کورد ژ تـۆکا بن دەسـتیێ و پاشـکەفتنێ و ژ وان هەمـی ڕەوشـت و تیتـالان رزگار بیـت کـو دەلیقـا پشـکداریکرنێ دبیاڤێـن ژیانێـدا بۆ ژنـان لاواز دکـەن و رۆلـێ وان ناهێلن .
(بێکەس) ڤی دیمەنێ پاشکەفتی دناڤ جڤاکیدا بەرچاڤ دکەت و دبێژیت: :

نەسـرین

مەڵـێ مـن کچـم. تـۆش وەکـو منـی
موحـتاجی عیلـم و فـەن و خوێندنـی
مەجبـوری ئیـش و خـزمەتـکردنی
هەسـتە تێکۆشـە تـا خوێنـت گەرمـە
سـەرپۆش فرێـدە چ وادەی شـەرمە

(بۆ ژبەرکرنێیە)

دقـێ هۆزانـا بێکەسـی دا ئـەڤ جـۆرێ تێکەلکرنـا ژنێ دگەل پرسـەییێن سیاسـی، بوویە ئەگـەرێ وێ چەنـدێ کـو رەنگڤەدانـا ژنێ دهۆزانـا کوردی یـا وێ قۆناغێـدا بتنێ وەک خۆشـتڤی نەهێتـە دیتن، ئەڤجـا ئەم دشـێین بێژین کو دیارتریـن هۆزانڤانێن ڤـێ قۆناغێ دبیاڤـێ هۆزانـا ئەڤێنداریـێ بـۆ (ژن)ێ (ئەحمـەد هەردی)یە دەمـی دبێژیت:

چەپکە گوڵێك بۆ ست فاتمە

گەرچی دڵداری لە خاکی ئێمەدا ئەفسانەیە
هەر بە تەنیا بۆ کوڕی خاوەن تەلارو عانەیە
گیانەکەم! ئەما دڵی من لەو دڵە شێتانەیە
بێ ئەوەی هیچ شك بەرێ، کوژراوی ئەو چاوانەیە
هەر بەتەنیا خۆشەویستی شك ئەبەم، ست فاتمە
سەروەتم ناوێ، بزەی تۆ ئەو پەڕی ئاواتمە

(بێنێ دوودێر بۆ ژبەرکرێنێ)

دیارە پرسەیا سەرەکی دجڤاکێ کوردیدا د وی دەمیدا دگەل پرسەیێن سیاسی، پێکهاتبوو ژ پرسەیێن جڤاکی، و دیارترین پرسە ژی پرسەیا چینایەتی بوو هۆزانڤانێن کورد دڤێ قۆناغێدا زیرەکانە تێکەلی پرسەیا ڕامیارییا میللەتێ خۆ کرییە ، دیارە سەرجەم دەقێن هۆزانێ یێن ڤێ قۆناغێ پشتەڤانێن چینا بن دەست بوون و دژی زۆرداران راوەستیان و بەردەوام هەڤالێن جوتیار و کرێکارێن زەحمەتکێش بوون. دڤی بیاڤیدا (قانیع) دبێژیت:

قەڵاچۆی دوژمن

با هەموو جوتیار و پاڵە و ڕەنجبەران
یەکگرن تا دەبنە هێز و پشتیوان
هەڵگرن یەکسەر دروشمی هاوبەشی
بێ جیاوازی لەسەر ڕەمز و نیشان

(بۆ ژبەرکرێیە)

ب ڤی شێوەی بۆ مە دیاردبیت کو هۆزانڤانێن کورد دڤێ قۆناغێدا بەرەف پرسەیا سیاسی و نەتەوایەتی و چینایەتی چووینە، هەر ل وی دەمی ژی گرنگی ب ئاشتی و خەباتا هەڤپشک و مرۆڤ دوستیێ داینە.

دوو: ژلایێ رۆخساریڤە

هـەر چەندە دڤێ قۆناغێدا گرنگیدانا هۆزانڤانان ب ناڤەرۆکێ پتر دهێتە دیتن، لێ دئاستێ تاکە کەسیێ هۆزانڤاناندا چەند بزاڤەک دهێنە دیتن ژبۆ گوهۆڕین و نویکرنا رۆخسارو تەکنیکا هۆزانێ، وەک د ئەزموونا هۆزانێن (قەدری جان، گۆران، دیلان، کامەران)دا بەرچاڤ دکەڤن. سالا (١٩٥٤) دیلان دپارچە هۆزانا (ڕێگەی خەبات)دا کو ناڤێ وێ کرییە پارچەیا (مەنسور) بنیاتێ دەقێ هۆزانا کوردی دگوهۆڕیت و بەرەف قالبەکێ ئازاد دبەت.

هـەر دڤی بیاڤیدا ل سالا (١٩٥٧) کامەران موکری ب پارچە هۆزانا (کچە شوان) قەستا هۆزانا ئازاد دکەت، دبێژیت:

ئەی کچە شوان

ئەی کچە شـوان
هەڵاڵەیـی
ئەی کـەنیزەی کەژی کوێستان
بە شـێنەیـی
نەرم و نیـان
بە ئاوازی شـمشاڵەکەت
بە لەرەی لێوە ئاڵەکـەت
هەستی خۆشیم بێنە فڕین
بۆ ناو گوڵزار
چەم و نـــزار

(بۆ خواندنێیە)

ئەو بزاڤێن تاکە کەسی، نەل دەف وان هۆزانڤانان ب خۆنەل دەف هۆزانڤانێن دی ییێن ڤێ قۆناغێ بەردەوام نەبوون، دا بشـێن ب تەمامی ڕێکا هۆزانا سەربەسـت ئەدەبێ کوردیدا ڤەکەن.

لایەکـێ دی یـێ رۆخسـارا هۆزانـێ کـو گرنگی پێ هاتییـە دان، زمانـێ هۆزانێیە کو بـەرەف کوردیـەکا پەتـی پێنگاڤ بەرەف پێشـتر هاڤێژتینە هەروەسـا فەرهەنـگا هۆزانا ڤـێ قۆناغـێ پتر هاتییـە دەولەمەندکرن، بیاڤێن جودا جودا ییێن خەباتا سیاسـی و هۆزانا جوانییا سروشـتی و پرسـەییێن ژنێ وب دەهان پەیڤێن دی ئینانە دناڤ هۆزانا کوردیدا.

هــەر دقـێ قۆناغێدا ب مفا وەرگرتن ژ فۆلکلۆرێ کوردی گەلەک ژ هۆزانڤانان زمانێ هۆزانــێ یــێ وێ قۆناغــێ دەولەمەنتر کر. (قــەدری جان) ئێـک بــوو ژوان هۆزانڤانان کو ئەڤ بزاڤــە ل دەف پەیدابوویە.

کــاروانــێ مــە

ئەم هیچ نەوەستیاین، ناوەستین
ل ســەرفێ ڕێیــا دوور
ســەرفێ ڕێیــا دژوار
ئــەم دچن و ئــەمێ بچن
بەرب ئــارمــانــجا خۆ
ل بــن بــاران
ل سەر بەرفان
باو باگەڕل شکەفتــان
دبن دلۆپان
ب لنگێ خاس
کاروانێ مە دچە
بەرب ئارمانجا خوە

(بۆ خواندنێیە)

هــەر ئــەو دەولەمەندییــا زمانــێ هۆزانــێ دقــێ قۆناغێــدا ژلایەکــی و فرەهــ بوونــا ئاســۆیێ ل پێشــیا ئەندێشــەی بوویە ئەگــەرێ وێ چەندێ وێنەیێ هۆزانــێ ژی گوهۆڕین ب ســەردا بهێـت وپتــر مەرەمــا دەربڕینــێ ژ بیــرو هەســت و ســۆزا هۆزانڤانــان بهێتە ئاڤاکــرن وبابــەت وناڤــەرۆکا هۆزانێــن وان پــێ بهێتە بەرجەســتەکرن.

هەر دقێ قۆناغێدا دگەل بەرفرەهبوونا خەباتا نەتەوایەتی (ســروود) ژی پێشــڤەچوو ب تایبەتــی ئــەو ســروودێن بــۆ جەژنــا (نــەورۆز)ێ دهاتنــە گوتن کــو دهۆزانــا بناڤ و دەنــگ یا (پیرەمێرد)یــدا دەردکەڤیت دەمــێ دبێژیت:

نەورۆز

ئـــەم ڕۆژی ســـاڵی تازەیـــە نـــەورۆزە هاتـــــەوە
جـــەژنێکی کـــۆنی کـــوردە بـە خـــۆشی و بەهـاتـــەوە
چەنـد ساڵ گوڵـی هیـوای ئێمـە پـێ پەسـت بـوو تاکـو پـار
هـەرخـوێنـی لاوەکـان بـوو بـە گوڵـی ئاڵـی نـەو بەهـار

(بۆ ژبەرکرنێیە)

ب قـێ چەنـدێ ئـەو بۆمـە دیار دبیـت کو هۆزانا کـوردی دقێ قۆناغێـدا ب رەنگەکێ گشـتی ژلایـێ تەکنیـک و ناڤەرۆکێڤـە دەرهاڤێـژا ناڤ جەرگـێ جڤاکـێ کوردەواریێ بوو ئانکـو دەربڕینەکا ڕاسـتەقینە ژ ژیانا سـادە یـا خەلکی کرییە.

هۆزانڤانێـن مـە ڤیایـە و مەرەمـا وان ئـەو بوویـە، کـو خەلکـی هشـیار بکـەن و بۆ داخوازکرنـا مافێـن خـۆ بێـن ڕەوا بێدەنگ نەبن، ژبـەر وێ چەندێ ب زمانـێ وان هۆزان گوتینـە، ئەڤجـا ئەم دشـێین بێژیـن هۆزانڤانێن کـورد زمانحالـێ ب وەفایـێ میللەتێ خۆ بـوون وخـۆ ژ سـەنگەرێ میللەتـی جودانەکـرن، رویدانێـن ڕامیـاری و جڤاکـی بێن قێ قۆناغـا گەلـێ کـورد بەرجەسـتە کرینە.

قۆناغا دووێ ڕێڕەوا هۆزانا کوردی ل سالا (١٩٥٨ - ١٩٧٠)ز

دیارە ئەو میژوویا ل سەری گرێدایە ب دوو رویدانێن سیاسی ڤێن گرنگ.

١- شۆڕەشا چواردەی تیرمەهێ سالا(١٩٥٨)ز ، ئەڤێ رویدانێ ب رەنگەکێ ئێکسەر کاردانەک ب سەر بارێ ڕووناکبیری و ئەدەبێ گەلێن عیراقێ ب گشتی و گەلێ کورد ب تایبەتی هەبوو.

٢- سەرهلدانا شۆڕەشا ئەیلولێ ل سالا (١٩٦١)ز . ئەڤێ رویدانا سیاسی، ئێکسەر وب رەنگەکێ بەرچاڤ کارتێکرن هەبوو ل سەر بیاڤێ ڕووناکبیری و ئەدەبێ کوردی ل کوردستانا عیراقێ.

ئێك : ژلایێ ناڤەرۆکێڤە:

هۆزانا کوردی هەر ل دەستپێکا شۆڕەشا چواردەی تیرمەهێ سالا (١٩٥٨) ئێکسەر دەنگێ خۆ ئێخستە دگەل ئارمانجێن ڤێ شۆڕەشێ ب وێ هیڤیێ کو ل بەر سیبەرا ڤێ شۆڕەشێ کورد بگەهنە مافێن خۆ ییّن ڕامیاری. ب ئەڤێ لێنێڕینێ بۆ شۆڕەشێ دوێ قۆناغێدا وەکر کو هۆزانڤانێن کورد ب دەهان پارچە هۆزانان ب شۆڕەشێ و سەرکردایەتیا شۆڕەشێ بێژن، بەڕەڤانی ژ وان دەستکەفتان کرن ئەوێن شۆڕەشێ ب دەست ڤە ئینایە، ب ڤێ چەندێ هۆزانا ڕامیاری ڤی سەردەمی ئێکسەر چوو دناڤ بازنەیا شۆڕەشا چاردەی تیرمەهێدا.

ئەو هیڤیا کوردان ب شۆڕەشا تیرمەهێ هەی، هەر زوی ئەو هیڤی نەما، چنکو پیچ پیچە ماف وداخوازییّن گەلێ کورد پشت گوهـ دهاتنە هاڤێشتن، ل ڤێرە ئەم دشێین بێژین هۆزانڤانێن کورد هەر ژ دەستپێکێ هەست ب لێڤەبوونا سەرکردایەتیا شۆڕەشا چواردەی تیرمەهێ بەرانبەر گەلێ کورد کربوو، ئەڤجا دێ بینین کو کۆمەکا دەڤێن هۆزانا کوردی ل دەستپێکا سالێن شێستان ییّن سەدێ بوری ڕەنگڤەدانا وێ بێ هیڤیبوونا کوردان ژ شۆڕەشا چواردەی تیرمەهێ دیاردکەن.

دگەل سەرهلدانا شۆڕەشا ئەیلولێ سالا ١٩٦١ز دا، هۆزانا کوردی ئێکسەر چوویە ناڤ سەنگەرێ پێشمەرگەی و پترو بهێزتر ڕژدی ل سەر مافێن سیاسی و نەتەوەیا گەلێ کورد دکر، ژبەر وێ چەندێ سیمایێ هەرە دیارێ ناڤەرۆکا هۆزانا کوردی دوێ قۆناغێدا مەرەمەکا سیاسی و نەتەوەیی بوویە. نمونەیا ڤێ پشکداریا ئێکسەر یا هۆزانا کوردی دشۆڕەشێدا مل ب ملێ پێشمەرگەی د ڤێ هۆزانا (هەژاری موکریانی)دا دیاردبیت دەمێ دبێژیت:

سرودێك بۆ پێشمەرگە

نیشتمانی کورد، گەلێك پیرۆزی، سوێندت پێ ئەخۆم
بۆ سەربەخۆیێت بە گیان و بە مال، بە قوربانی تۆم
زۆر لاوی ئازات، لە کۆڕی خەبات، خوێنی خۆیان ڕشت
زۆر شێخ و پیران، لە زانا و ژیران ، خۆیان دا بە کوشت

(بۆ ژبەرکرنێیە)

ئەڤ گرنگیدانە ژی ب پرسەیا نەتەوایەتی، نەک هەر نەبوویە ئەگەرێ وێ چەندێ کو ئاسۆی بەرانبەری هۆزانڤانان تەنگ بکەت، بەلکو فرەهتر کرو هۆزانڤانێن کورد دگەل ئاڤردانەکێ ل خەباتا نەتەوەیا خۆ همبێزا خۆ بۆ خەباتا گەلێن دی یێن بن دەست ڤەکر. هەر وەک چەوا (کامەران موکری) ل شۆڕەشا گەلێ جەزائیر دنێڕیت، و (دیلان) ژی پشتەڤانیا شۆرەشا(کۆنگۆ) دکەت.

دوو: ژلایێ ڕۆخساریڤە :

دڤێ قۆناغێدا ب ئەگەرێ وێ چەندێ کو بابەتێ سەرەکی دناڤەڕۆکا دەقێن هۆزانێدا سیاسی بوون، زمانێ هۆزانێ ژی هەر دچارچوڤێ وی بابەتی دا دزڤری،حەزا هۆزانڤانان ل دەستپێکا ڤێ قۆناغێ، ئانکو دناڤبەرا سالێن(١٩٥٨ هەتا ١٩٦١)ز هەلگرێ سیمایێ خۆشی و شادیێ بوویە بەرانبەر شۆڕەشێ و هیڤیێن بدەستڤە ئینانا مافێن گەلێ کورد، ئەڤجا ئەو پەیڤێن هۆزانێ کو دوان سالاندا هۆزان پێ دهاتە نڤیسین شادی و گەشبینی و هیڤی تێدا دهاتنە دیتن.

دگەل سەرهلدانا شۆڕەشا ئەیلولێ، زمانێ هۆزانێ بەرگێ خەم و کۆڤان وبێ ئومێدی ب خۆڤە گرت ب تایبەت ل دەستپێکا هەلبوونا شۆڕەشا ئەیلولێ دا ،چنکو دوی دەمیدا رژێمێ ب هەمی شیانێن خۆڤە توندو تیژی دژی کوردان بکاردئینا و کوردستان کاڤل کر، لێ خەباتا میللەتێ کوردو سەرکەفتنێن پێشمەرگەی تیرۆژکەکا گەشبینیێ پەیداکر، زمانێ هۆزانێ ژی بەرەف هەلگرتنا شەقلێ بەرهنگاربوون و سەر نەچەماندنێ دچوو ب وێ چەندێ مەرەما هۆزانێ دوی سەردەمیدا گەهاندناوێ پەیامێ بوو، هند مەرەما دەرئێخستنا شیانێن زمانێ هۆزانێ نەبوو.

ژلایـێ (کێـش و سـەروا)یێڤە، هۆزانـا وی سـەردەمی پتـر کێشـا برگەیی و سـەروایا مەسـنەوی (جووتسـەروا) بکاردئینـا، دگـەل ئەڤـێ ژی ل دەف (دیلان و قـەدری جانی) شـێوازێ بکارئینانا سـەروایێ هەتا ڕادەکی گوهۆڕین ب سـەردا هاتییە و دەقێن هۆزانێ بـەرەف بنیاتـێ هۆزانـا سەربەسـت برینـە، لـێ دیارە ئـەو بزاڤێـن دوی سـەردەمیدا هاتینـە کـرن ژبـۆ گوهۆڕینـا قالبێ دەقـێ هۆزانێ بزاڤێن تاکە کەسـی بـوون ونەبوونە دیـاردە، هەتـا ئەو بزاڤێـن نویخوازیێ کـو دتاقیکرنێن هۆزانا (سـوارەی ئیلخانی زادە)دا دهێنـە دیتـن ل کوردسـتانا ڕۆژهەلات هـەر دبازنەیا بزاڤا تاکە کەسـیدا مایـە و نەبوو شـێوازەکێ دیارێ هۆزانـا کوردی دڤـێ قۆناغێدا.

ل ڤێـرە دێ نمونەکـێ ژهۆزانـا (گۆران)ی ئینین ل ژێر ناڤ و نیشـانا (بێشـکەی منالّ) تێدا ب ئاشـکەرایی سـەروایا نوی دهێتە دیتن کو هۆزانڤان دژی شـەڕ و شـەڕخوازان ڕاوەسـتیایە ودگەل ئاشتیێدایە...

(بێشکەی منالّ)

ئـــای چـــەن خۆشـــە: مالّێـــك بـــێ وا
ڕووی دنیـــا، ئـــــەم پـــەڕتـــا ئـــەو پـــەڕ
دلّنیـــا بـــین بێشـــکەی ســـــــاوا
نـــابـــێ بـــە خـــۆلّەمێشـــی شـــــەڕ

(بۆ ژبەرکرنێیە)

قۆناغا سێیێ ڕێڕەوا هۆزانا کوردی ل ساڵا (١٩٧٠ - ١٩٩١)ز

ئاخفتن ل سەر ڕێڕەوا هۆزانا کوردی دڤێ قۆناغێدا د دوو دەمێن جودا دایە، ب ڤی ڕەنگی:

ئ) ڕێڕەوا هۆزانا کوردی دناڤبەرا ساڵێن (١٩٧٠ - ١٩٧٥).

ب) ڕێڕەوا هۆزانا کوردی دناڤبەرا ساڵێن (١٩٧٥ - ١٩٩١).

ڕێڕەوا هۆزانا کوردی دناڤبەرا ١٩٧٠ - ١٩٧٥

ئاشکرایە کو هوزانا کوردی د ڤێ قۆناغێدا، گوهۆرینێن زۆر ب سەر دا هاتن، ل چاڤ وان گوهۆڕینان کو د قۆناغێن بەرێدا رویدابوون، ئەڤەژی ژ ئەگەرێ وی بارودۆخێ سیاسی بوو یێ شوڕەشێ پەیدا کری.

دەمێ دناڤبەرا ساڵێن (١٩٧٠ – ١٩٧٥) دەمەکێ کورت بوو و گەلەک ڤەنەکێشا، لێ هندی بێژی یا گرنگ و کاریگەر بوو، کا چەوا کاردانەکا مەزن ب سەر ئەدەبێ کوردی ب گشتی و هۆزانا کوردی ب تایبەتی بجهـ هێلای، ئەڤێ گوهۆڕینێ ژ ناڤەرۆک و ڕۆخسارێ هۆزانێ گرت.

دیارترین سیمایێ هۆزانێ دڤێ قۆناغێدا پێکهاتبوو ژ سەرهلدانا گرۆپێ (ڕوانگە) ل ساڵا (١٩٧٠)دا، ئەڤ گرۆپە شیا ڕۆلەکێ گرنگ و کاریگەر ببینیت، دوێ گوهۆڕینا ب سەر ناڤەرۆک و فۆرما هۆزانا وێ قۆناغێدا هاتی، ئەو ڕۆلەژی دهۆزانا کوردیدا چەند ساڵان بەردەوامبوو.

هۆزانڤانێن ڕوانگە هەلگرێن بۆچوونەکا جودا بوون بۆ هۆزانێ ئەوان دگەل وان گوهۆڕینێن ب سەر فۆرما هۆزانا کوردی ئینایین، دڤیان (هۆزان پەیاما ڤاڕێبوونێ- یاخیبوونێ بگەهینیت) ، ئەڤ هەستە ب ڕەنگەکێ وەسان بەلاڤە بوو کو هەمی هۆزانا کوردی دڤێ قۆناغێدا ڤەگرتبوو.

تایبەتمەندیا هۆزانا کوردی دڤێ قۆناغێدا

ئێك : ژلایێ ناڤەرۆکێڤە:

هۆزانا کوردی یا ڤێ قۆناغێ هەلگرا گۆتارەکا کویرا نەتەوەیی بوو، ئەو ژی پێکهاتبوو ژ وێ پەیامێ ئەوا بەرهڤانی دکر ژبۆ پاراستن و مانا نەتەوەیا کورد، هۆزان دژی زوڵم و زۆرداریا دوژمنی راوەستیا و دڤی بیاڤیدا وەک هێزەکا کاریگەر رۆلێ خۆ دیت، ئەڤ هەستە ب ئەندازەکێ کاریگەر بوویە کو رەنگە کێم هۆزانڤانێن کورد دڤێ قۆناغێدا ببینین هۆزان بۆ کوردان و سەربەخۆیا کوردستانێ نە نڤیسیبیت.

هۆزان دگەل وێ ناڤەرۆکا بەربەلاڤ کو هۆزانا کوردی یا قۆناغا بەرێ پێ دهاته نیاسین دبابەتێ وەک (خۆشتڤی) و (نیشتمانی)دا، گەلەک بابەتێن نوی ژهۆزانا ڤێ قۆناغێ بەرچاڤ دکەڤن وەک بابەتێ (مرۆڤ و مرۆڤایەتی ، ژیان و مرن ، شارستانیەت ، ژن وەک خودان دۆز . . . . هتد).

هەروەسا هۆزانا ڤێ قۆناغێ هەلگرا هزرا فەلسەفە و مەعریفییە، ب تایبەتی ژوان هزرێن فەلسەفی کو ژێدەرێن وان رۆژئاڤا و هەڤچەرخ بوون، ئەڤە ددەمەکیدا هۆزانا کوردی دقۆناغێن بەرێدا ژێدەرێ هزرێن خۆییێن فەلسەفی ژ کلتورێ رۆژهەلاتی وەرگرتبوو.

ڤاڕێبوون، دیارترین خاسیەتا هۆزانا کوردی یا ڤێ قۆناغێ بوو، د بنیاتدا دوو جۆرێن ڤاڕێبوونێ هەنە کو پێکهاتینە ژ:

أ ڤاڕێبوونا کۆمەلایەتی

ئەڤە ژی ڤاڕێبوونێ ژ رەوشت و تیتالێن جڤاکی ییێن بەربەلاڤ ڤەدگریت.

ب ڤاڕێبوونا سیاسی

ئەڤ جۆرە ڤاڕێبوونە ژی ژبۆ ئازادی و سەربەستیا مرۆڤییە.

(لەتیف هەلمەت) کو ئێکە ژ هۆزانڤانێن دیار ییێن ڤێ قۆناغێ، ب مفا وەرگرتن ژ ئەفسانە و هێمایێن میژوویی دناڤ کلتورێ نەتەوەیا جیهانێدا، وێنەیێ ڤێ ڤاڕێبوونێ نیشا ددەت و دبێژیت:

یاخی بن

پێتـــان ئەلێـــم .... یاخـــی بیـــن ..... یاخـــی بین
لـــــەم هـــــەمـــوو نـــەخشە و باجـــــە
یاخی بیـــــن لەم مەیدانـــە ..... لەم گەراجە
کـــە مرۆڤی وەك ئـــامراز تیایا هەڕاجـــە

(بۆ ژبەرکرنێیە)

فەلسـەفا ژیـان و مرنـێ ئێـکا دییـە ژوان مەرەمێن گرنگێـن هۆزانا ڤـێ قۆناغێ، ل ڤێـرە هۆزانڤانێـن کـورد وەک بابەتەکـێ گرنـگ ب ڤێ مەسـەلێ ئاخڤتینـە، بۆچوونێن هـزری و فەلسـەفا خۆ دڤـی بیاڤیدا بەرچاڤ کرینە، هندەکان ب رەشـبینی سـەحا ژیانا خـۆ کرییـە وب تشـتەکێ دەمامکریـێ دەمـی زانییـە، بەلـێ هندەکێن دی ب گەشـبینی سـەحا ژیانـا خۆ کرییـە و ڕویێ گەش بەرجەسـتە کرییە، ژبەر وێ چەندێ پرسـیارێن فەلسـەفی ییـن هۆزانڤانـان دچارچوڤـێ ژیان و مرنێدا بـوون ل دوماهیـێ هەر وان ب خـۆ گەلـەک جـاران رەشـبینانە بەرسـڤ دانـە، یـان ژی بەرسـڤا پرسـیارێن خۆ بۆ خوێندەڤانـی بجهـ هێلاینە. (شـێرکۆ بێکـەس) دهۆزانا (گینگڵ)دا ب ئاشـکەرایی بۆچوونا خـۆ ل دۆر ژیـان و مرنـێ بەرچاڤ دکـەت و دبێژیت:

گینگڵ

ویستم ئەوە لە زەریایەك بگەیەنم
گەر جۆگەکان نەبن..... ناژی
خـنکـانـدمـی
ویستم ئەوە لە بروسکە بگەیەنم
گەر هەورەکان نەبن .....ناژی
سـوتـانـدمـی
تۆ کێی ـ تۆکێی؟
هەتاوێکم بەبێ ئاسۆ.....

(بۆ ژبەرکرنێیە)

هۆزانڤانێن ڤێ قۆناغێ کێمتر کەفتینە ژێر کاریگەری و کارتێکرنا هۆزانڤانێن بەری خۆ، ئانکو د وێ بزاڤێدا بوون کو خۆ ژ هۆزانا وان لادەن، تنێ د وان دەماندا مفا ژێ دیتییە کو هۆزانێن وان دریژەدانا شێوازێ ڤارێبوونا ڤان هۆزانڤانان بوویە. دگەل ڤێ ژی کاریگەریا هۆزانا ڤێ قۆناغێ ب سەر هەمی هۆزانێن سالێن دوماهیێ ژ ئەدەبێ کوردی دیارە.

دوو: ژلایێ رۆخساریڤە :

چەوا گوهۆڕین ب سەر ناڤەرۆکا هۆزانا کوردی دڤێ دەمیدا هاتن، هەر ب وی شێوەی ژی گوهۆڕین ب سەر رۆخسارێ هۆزانا کوردی یا وێ قۆناغێ ژیدا هاتن. کو ل ڤێرە ب رەنگەکێ گشتی دێ بەحسێ فۆرم و تەکنیکا هۆزانا ڤێ دەمێ کەین.

وێنەیێ هۆزانێ ئێکە ژ خالێن هەرە بنەڕەتی ییّن وێ گوهۆڕینێ کو ب سەر فۆرم و تەکنیکا هۆزانا کوردی دڤێ دەمیدا هاتییە، وێنەیێ هۆزانێ دڤێ قۆناغێدا ب تەمامی خۆ دەرباز کرییە ژ چاڤلێکرن وێنەیێ دووبارە، گەلەک وێنەییّن هۆزانا جوان بکارهاتینە کو ژێدەرێ وێ ژ رویدان و کارەساتێن مێژوویی ونەتەوەیی و جیهانی هاتبوونە وەرگرتن، دهۆزانا ڤێ دەمیدا وێنەیێ سادەیێ رەوانبێژیێ تێدا بکارنەهاتییە، بەلکی وێنەیێ هۆزانا ڤێ دەمی ژبۆ گەهاندنا پەیامەکێ بوویە و مەرەمەکا تایبەتی دگەلدا بوویە.

هەر چ دەربارەی زمانێ هۆزانێ ژی ئەوا ئاشکەرا چ گوهۆڕین د هۆزانێدا رویندەت بێی گوهۆڕین دزمانێ هۆزانێدا، هۆزانێ زمانەکێ جودا هەیە کو ژ زمانێ خەلکی جودایە، هۆزانڤانان دڤێ قۆناغێدا بزاڤ کرینە کو پەیڤێن دناڤ دەقێن هۆزانێدا ژ ئاماژەییّن کەڤن دویر بێخن وئاماژەییّن نوی بدەنێ، ئانکو (ڕامانا فەرهەنگی) ژ پەیڤان بهێتە ڕامالین و ڕامانەکا نوی بدەنێ، ئەڤ گوهۆڕینە دبکارئینانا پەیڤێدا ل ڤێ دەمی ب وی ڕادەی بوو، کو زمانەکێ خوازەیی هەمی دەقێ هۆزانێ داگیردکەت. ئەڤە ژی وەدکەت کو پەیڤ ئێکسەر ڕامانێ نەدتە دەست، ژبەر وێ چەندێ زمانێ هۆزانێ دڤێ قۆناغێدا ئالۆزە وخویندەڤانێ هۆزانێ ب ساناهی دڕامانا پەیڤان ناگەهیت. هەر دەربارەی زمانێ هۆزانێ دڤێ دەمیدا دچارچوڤێ کوردیەکا پەتیدا دزڤڕی، لێ ب ئاستەکێ دەولەمەندتر ژ زمانێ کوردیا پەتی یا قۆناغێن بەرێ، دگەل ڤان گوهۆڕینان گەلەک پەیڤ و زاراڤێن نوی هاتنە ناڤ زمانێ هۆزانێ وەک پەیڤ و زاراڤێن (ئەهریمەن، ئاهوڕامزدا، گیڤارا، زەردەشت، ئاڤێستا . . . هتد) زێدەباری وێ

ئالۆزییا زمانێ هۆزانێ یا ڤێ قۆناغێ بەرچاڤ دبیت، گەلەک دەقێن هۆزانێ دهۆزانا ڤێ قۆناغێدا دبینین کو پێخەمەت گەهاندنەکا ئێکسەر یا مەرەما هۆزانێ ب شێوەکێ سادە کەفتنە بەردەست. لایەکێ دی یێ ڤی بابەتی کو گرنگیەکا زۆر هەیە پێکهاتییە ژ بکارئینانا (هێما و نیشانە) د دەقێن هۆزانێدا ب هێما و نیشانا خۆمالی و جیهانی.

دەربارەی کێشێ، هۆزانڤانێن کورد پتر پێگیری ب هۆزانا ئازاد کرییە. دگەل ڤەبوونا ریکێ، دیاردا سەرەدەریکرنەکا جۆراوجۆر دگەل تێگەهێ هۆزانا ئازاد سەر هلداو بوویە ئەگەرێ وێ کو گەلەک جاران هەرسێ تێگەهێن هۆزانا (ئازاد و بێ سەرواو پەخشانە هۆزان) بهێنە تێکەلکرن، ب ڤێ چەندێ هەتا ڕادەکی بەرهەمێن باش پێن هۆزانا ئازاد نەد هاتنە دیتن..

دیارترین شەقلێ هۆزانا ئازاد کوردی پشتی بەلاڤەبوونا گرۆپێ روانگە د وێ چەندێ دا بوو کو چوار برگەیی و هەشت برگەیی بکاردئینان.

دەربارەی (سەروا) یێ ژی هەر ب وی شێوەیێ بکارئینانا کێشێ سەرەدەری دگەلدا دهاتە کرن، چنکو نەسەروایا ئێکگرتی و نەسەروایا (مەسنەوی) بکارنەئینایە، بەلکی ب شێوەیەکێ ئازادانە سەرەدەری دگەلدا هاتییە کرن.

تەکنیکا هۆزانێ دڤی دەمیدا مفا ژ داستانێن میللی و فۆلکلۆری ئەوێن دناڤ کلتورێ کوردی و جیهانی وەرگرتییە، ئەڤ مفا وەرگرتنە ئێکسەر یان نە ئێکسەر بوویە. خالەکا دی ژ تەکنیکا هۆزانێ یا ڤی دەمی پێکهاتییە ژ وێ کو وەک مرۆڤ سەرەدەری دگەل تشتێن بێگیان هاتییە کرن، هەر چەند ئەڤ دۆخە ب شێوەیەکێ دی دهۆزانا (گۆران)دا دهێتە دیتن، ئەڤ دۆخە ژی پێکهاتییە ژوێ کو هۆزانڤان شوینا هندێ پالەوانێن خۆ ژ مرۆڤی دروست بکەت وی پالەوانێن دەڤی ژ چیا و دەشت و ئاڤ و... هتد دروست کرینە.

لایەنەکێ گرنگ دهۆزانا دناڤبەرا ساڵێن (١٩٧٠ - ١٩٧٥)دا کو دێ ب شێوەیەکێ گشتی ل ڤێرە بەحس کەین پێکهاتییە ژ پەیدابوونا دەنگێ هۆزانێ یێ هۆزانڤانێن ژن کو دبەرپەرێن ڕۆژنامە و گۆڤارێن وی سەردەمی دهێنە دیتن. کاریگەریا ڤان دەنگان دڤۆناغا دویڤدا یا هۆزانا کوردی دیاردبیت کو بوویە هێژینێ ژدایک بوونا گەلەک دەنگێن زیندی یێن ژنێن هۆزانڤان یێن کورد د ساڵێن دویڤدا، نمونەیا وان ژنێن هۆزانڤان د وی دەمیدا هۆزان دنڤیسی (دایکا سولاڤ، ئەرخەوان، شەونم بەرزنجی، دایا جوان . . . . .).

هۆزانا کوردی دناڤبەرا سالێن (١٩٧٥ - ١٩٩١)ز:

هۆزانا کوردی دناڤبەرا سالێن (١٩٧٥ – ١٩٩١)دا هندەک لایەنێن جیاوازیێ تێدایە ل چاڤ هۆزانا کوردی ل دەمێ سالێن (١٩٧٠ – ١٩٧٥) ژبەر وێ چەندێ دڤێت ب رەنگەکێ جودا و تایبەت ل سەر باخڤین.

سالا ١٩٧٥ شۆڕەشا کوردی تۆشی خۆپانەکا مەزن بوو، ئەڤێ خۆپانێ کاردانەکا ئێکسەر هەبوویە ل سەر رەوشا رووناکبیریا کوردی ب گشتی و هۆزانێ ب تایبەتی، ژئەنجامێ ئەڤێ گەلێ کورد بۆ ماوەیەکی بێ دەنگبوو. نڤیسەر ژی دەمەکی لدویف بەرسڤەکا لوجیکی(مەنتقی) هۆکارێن ڤێ ڕویدانێ دبێ بەرسڤ بوون، هەر دگەل دەسپێکرنا شۆڕەشا کوردی هۆزان ژی وەک چەکەکێ کارتێکەر رۆلێ خۆ دیت.

شۆڕەشێ دەمەکێ دژواردا سەرهلداڤە کو پێدڤی بوو ب هەر شێوە و شێوازەکێ خەباتێ، پشکداری تێدا بهێتەکرن ئێک ژوان شێوازان کو شۆڕەشێ ڕژدی ل سەر کربوو ئەدەب ب گشتی و هۆزان ب تایبەتی بوو.

هۆزان بوویە هۆکارێ رەتکرنا کەتواری و زیندیکرنا هۆشیاریا نەتەوەیی و مل ب ملێ تڤەنگێ دژی دوژمنی دسەنگەریدا بوویە، چنکو چێنەدبوو ل وی سەردەمی کو سەردەمێ بەرهنگاریبوون و بەرپرسیاریێ بوو هۆزانڤان بێدەنگ بن، بەلکی ڤیابا رۆلێ پێشڕەویێ د شۆڕەشێدا بگێڕن، ئەڤە ژی بوویە ئەگەرێ وێ چەندێ کو هۆزان بەرەف بەرهنگاربوونا ئێکسەر بچیت د هزر و مەرەمێدا.

ئانکو جارەکادی هۆزانا بەرهنگاریێ دئەدەبێ کوردیدا ڤەژیا، ڤێ جارێ هۆزان درێژیێ ب شەڕێ ڕەوایێ کوردان ددەت و بەرهنگار دبوو و رەتکرو نەفرەت ل دوژمنی دکر و کەتوار گوهۆڕی و بزاڤ دکرن سەر ژنوی کۆمەلگەها کوردی ئاڤابکەتەڤە. چنکو دڤێ قۆناغێدا ئەرکێ هۆزانا کوردی هاتە گوهۆڕین بۆ بەرهنگاریێ، هۆزانا بەرهنگاریێ ژی پێکهاتییە ژ وی جۆرێ هۆزانێ کو درێژیێ ب شەڕی ددەت و بەرهنگار دبیت و ڕەت دکەت و دگوهۆڕیت و سەر ژنوی ئاڤا دکەت ڤە، دڤێ قۆناغێدا ئەو هۆزانڤانێن هۆزان نڤیسین کو:

ئ- ئێکسەر پشکدارێن شۆڕەشێ بوون.

ب- دناڤ کوردستانێدا بوون، لێ د رازی نەبوون ژ دوژمنی.

پ- ئەو هۆزانڤانێن ل دەرڤەی کوردستانێ دژیان.

نمونەیا هۆزانا بەرهنگاریێ دڤێ هۆزانا (ئەنوەر قادر محەمەد)دا دەردکەڤیت.

خۆ من چەمە زستانە نیم، هەر هاوین هات هەڵپڕوکێم
ئەستێرە نیم، شەونەبێ نەتوانم بفڕم
خۆرێش نیم، بەبالّەوە لە ڕۆژدا ئاسمان تەی کەم
چۆن کپ ئەبم!

(بۆ ژبەرکرنێیە)

ئەڤ کەتوارێ سیاسیێ تەحلێ ڤێ قۆناغێ وەنەکر کو هۆزانا کوردی بەرەف ڕەشبینیێ بچیت، بەلکی بەردەوام هیڤی ب پاشەڕۆژەکا گەش هەبوو، ئەڤجا هۆزانڤانێن کورد ب چاڤەکێ هیڤی سەحا پاشەڕۆژێ دکرن، ب گەش بینیڤە ئاسۆیێ ڕووناهیێ ل ئاسمانێ کوردستانێ ددیتن، (مۆئەیەد تەیب) کو دڤێ دەمیدا ب شێوەزارێ کرمانجییا ژووری هۆزان نڤیسییە، هیڤیەکا مەزن ب پاشەڕۆژێ هەبوو، سەرێ خۆ ل بەر زولّم و زۆریا دوژمنی نا چەمینیت وب سەر بلندی دبێژیت:

(سبە نەکە گرێ دایێ)

سبە دایێ
پێلاڤا من .....
ژ تاجا میرێ بلندتر
داوەتا من.....
ژ هەمی گۆڤەندا خۆشتر
بەژنو بالا من .....
ژبوهارێ ب خەملتر
ئەڤجا چاوا دێ کەی گرێ؟
سینگێ خۆیێ تەمەت دەریا
دێ ڤە قوتی؟

❖ ❖ ❖ ❖

پرچا خۆ یاوەکی بەفرێ
دێ ڤەچڕی؟
نەدایێ نە!
نەکەی نەکەی!
جل و بەرگێت خۆ ڕەش بکەی
دەرگەهێ کولکێ مەیێ خۆش
بۆ خەم و نیهارا ڤەکەی

(کوپلەیا ئێکێ بۆ ژبەرکرنێیە)

ب رەنگەکێ گشتی هۆزان دماوێ دناڤ بەرا سالێن (۱۹۷۵– ۱۹۹۱)دا دوو دەستە هۆزانڤانان دنڤیسی، دەستەیەک هەر ئەو هۆزانڤان بوون یێن کو دەنگێ وان دیار دناڤبەرا سالێن (۱۹۷۰– ۱۹۷۵)دا و ژوان (شێرکو بێکەس، عبدولا پەشێو، لەتیف هەلمەت، عبدولرەحمان مزیری، دلشاد مەریوانی . . . . . هتد).

دەستەیەکا دی یا هۆزانڤانان دماوێ دناڤبەرا سالێن (۱۹۷۵–۱۹۹۱) ز بووینە دەنگەکێ دیار، و ژوان (ئەنوەر مەسیفی، جەمیل ڕەنجبەر، موئەیەد تەیب، جەوهەر کرمانج، نەوزاد ڕفعەت ..... هتد).

هۆزانا بەرنگاری دبیتە هۆکارەک بۆ شکاندنا ترسێ ژ دوژمنی وبلندکرنا ورەیا مرۆڤێ کورد بەرانبەر دوژمنی و بەخشینا هیڤی و ئومێدا سەرکەفتنێ بۆ خەلکی کو خۆپانا شۆڕەشا ئەیلوولێ هەتا ڕادەیەکێ ئەو هیڤی و ئومێد بەرەڤ لاوازیێ بر بوو، لێ هۆزان وەکو هۆکارەکێ بهێزێ روناکبیری شیا پشکداریەکا کاریگەر دبزاڤا رزگاریخوازیا گەلێ کورد دا بکەت و هەڤکاریێ پێشمەرگەی بوویە دسەنگەرێ بەرەڤانییێدا.

هەر ژبەر ڤێ چەندێ ژی (پێشمەرگە وەک داینەمۆیێ شۆڕەشێ)، (شەهید وەک هێمایێ قوربانی دانا کوردان)، (کوردستان وەک مەڵبەندێ ژیانێ و ئاخا پیرۆزا نەتەوەی) بوونە سێ توخمێن سەرەکی یێن هۆزانا بەرهنگاریێ.

شەهید (جەمیل رەنجبەر) دئەڤان رۆژاندا کو ئەو ب خۆ پێشمەرگە و شۆڕەشگێر بوو دمەیدانا بەرهنگاریدا دنڤیسیت وب ورەیەکا بلند و گەشبینیەکا زۆر دبێژیت:

ڕوبارێکی خوێناوی

مـەلی هـەژار

لـە فرگـەی ژان هەڵدەنیشێ
پێشـمەرگەی لـێ دادەبـەزێ
هەرچـی کانیـاوی سـەنگەرە
بـۆ ڕوبـاری بـەهـاری دەزێ

١٩٧٩ (بۆ ژبەرکرنێیە)

دوژمنـی دئەڤـی ماوەیـدا هەمـی ریکێن بنبڕکرنا کـوردان بکارئینان، ئێـک ژوان کارێن درندانە یێن سـەخت کو دوی دەمیدا درێژی پێدای پرۆسێسـا ڤەگوهاسـتنا کوردان بوو ژ دەڤەرێن وان بۆ هندەک دەڤەرێن دی و ئاکنجیکرنا وان ل وان جهێن وی مەبەست پێ هەی. سیاسەتا ژناڤبرنا نفشێ کورد دسالێن هەشتییاندا ژ سەدێ بۆری گەهشتە گوپیتکێ دەمێ دەسـت دایە ئەنفال کرنا کوردان و کیمیا باران کرنا هەلەبجە و دەڤەرێن کوردسـتانێ، هەر ژبەر ڤێ ئەگەرێ هۆزانا کوردی هەولّدایە ل ئاسـتێ خەما پر دەردەسـەریا گەلێ خۆدا بیت. (جەوهـەر کرمانـج) بـۆ مەرگبارانـا هەلەبجـە ، بـۆ ئەڤـێ تاوانـا کێـم وێنـە دمێژوویـا مرۆڤایەتییـدا دبێژیـت:

(هەڵەبجە دووەم هاتن)

هەڵەبجە...
بێشـــــــــکە و جـــوڵانـــەی
ئەحمـەد موختـار و گـۆران بـوو
هەڵەبجە...
جێـــگا نـــزارگەی ئاشـــقان بوو
هەڵەبجە...
تـــاجـــی ســـــەروەری شـەهیدانی
کوردســـتان بـــــــــــــوو

١٩٨٨ (بۆ ژبەرکرنێیە)

هۆزانا کوردی دماوێ دناڤبەرا ئەڤان سالاندا ژبلی وی گیانێ بەرهنگاریێ کو پێ هاتییە نیاسین جوانترین هۆزان بۆ ژنێ و مەبەستێن دی ییّن هۆزانێ نڤیسینە، د سیما و تایبەتمەندیاندا وەسان هاتینە نڤیسین کو دگەل کاروانێ بەرەف پێش چوونا هۆزانا کوردی د وێ قۆناغێدا بگونجیت.

دڤی بواری ژیدا دەنگێ چەند هۆزانڤانان پەیدادبیت، وەکو (محەمەد عومەر عوسمان، فەرەیدون عەبدول بەرزنجی، قوبادی جەلی زادە، دلاوەر قەرەداغی و جەمال غەمبار.... هتد) .

ئەو هۆزانڤانێن ژ دەرڤەی کوردستانێ هۆزان دنڤیسین پتر هەستێ خۆشتڤیا کوردستانێ ل سەر دیارکرییە ب تایبەتی هەستێ ڤەگەڕیانێ بۆ ئاخا پیرۆزا کوردستانێ دهۆزانێن واندا ڕەنگڤەدایە، ئەڤە بوویە ئەگەرا هندێ کو ئێک ژ سیمایێن هەرە دیارێن هۆزانێ دڤی ماوەیدا سەرهلدانا هەستێ هاڤیبوون و خەریبیێ یە، هۆزانڤانان ب رێکا هۆزانێن خۆ دەربڕین ژڤی هەستی دکرن، (عبدوللا پەشێو) ئێکە ژ ئەوان هۆزانڤانێن ل دەستپێکا سالێن حەفتیاندا ژ سەدێ بۆری کوردستان بجهـ هێلای، دهۆزانا (سەربازی ون) دا کو ل مۆسکو ل سالا (١٩٧٨)ێ نڤیسییە هەستێ نازکێ خۆ بەرانبەر ئاخا کوردستانێ و هژمارا زۆرا شەهیدێن کوردستانێ دەردبڕیت ودبێژیت:

سەربازی ون

کە وەفدێ دەچێتە شوێنێ
بۆ سەرگۆڕی سەربازی ون
تاجە گوڵێنەیەک دێنێ
ئەگەر سبەی
وەفدێک بێتە وڵاتی من
لێم بپرسێ:
کوانێ گۆڕی سەربازی ون
دەڵێم:
گەورەم!
لە کەنارێ هەرجۆگەیێ
لەسەر سەکۆی هەر مزگەوتێ

لـــەبەر دەرگای هـــەر مـــاڵێ
هەر کلـێسەیـێ
هەر ئەشکەوتـێ،
لـــەسەر گابـــەردی هەر شـــاخێ
لـــەسەر درەختی هـــەر باخـــێ
لەم وڵاتە:
لـــەسەر هـــەر بســـتە زەمینـــێ
لـــەژێر هـــەر گـــەزە ئاسـمانێ
مـــەترسە کەمێـــك ســـەرداخەو
تـــاجە گوڵێنەکـــەت دانـــێ!

(بۆ ژبەرکرنێیە)

”ڕەخنەیا ئەدەبی“

پەیڤا (ڕەخنە) و تێگەهێ (ڕەخنەیا ئەدەبی):

پەیڤا ڕەخنە بەرانبەر پەیڤا (نقد)ا عەرەبی و پەیڤا (گریتیک)ا لاتینی دهێتە بکارئینان. ڕەخنەیا ئەدەبی دگەل (مێژوویا ئەدەبی و بیردۆزا ئەدەبی) دبنە سێ لقێن ڤەکۆلینا بەرهەمێن ئەدەبی، ئانکو ڕەخنەیا ئەدەبی لقەکێ ڤەکۆلینا ئەدەبییە و گرنگیێ ددەتە ڤەکۆلینا بەرهەمێ ئەدەبی.

ئەرکێ ڕەخنەیێ (شرۆڤەکرن و ڕاڤەکرن و هەلسەنگاندنا دەقێ ئەدەبییە یان دیارکرنا بهایێ دەقێ ئەدەبییە)، ئانکو ڕەخنەیا ئەدەبی ل وان بنەمایێن هونەری و هزری ڤەدکۆلیت کو دەقێ ئەدەبی ل سەر دهێتە ئاڤاکرن وب ڕەنگەکێ زانستی بهایێ وان بنەمایان دیاردکەت، ب ڤێ چەندێ ڕادە و ئاستێ گرنگی و بهایێ دەقی بۆ خواندەڤانی و داهێنەری ژی دەستنیشان دکەت، ژبەر هندێ دشێین بێژین ئەگەر ئەدیب بەرجەستەکەرێن جوانیێ و ڕەنگڤەدان و رەنگ ڕێژێن ژیان و دەروونێ مرۆڤی بن ڕەخنەگر لڤینەرێن (چالاکیێن ئەدەبی و بزاڤێن ئەدەبی و داهێنانا ئەدەبینە).

پێدڤییە (ڕەخنەگر) ڤەکۆلەرەکێ ئەدەبیێ شارەزابیت، و پێزانینێن تەمام دەربارەی (مێژوویا ئەدەبی و تیورا ئەدەبی) هەبیت، وزێدەباری ڤێ پێدڤییە تام وەرگرەکێ ئەدەبی ژی بیت، دڤێت پێزانین دبیاڤێن (سیاسی و کۆمەلایەتی و ئابووری و ڕەوشنبیری) دا هەبیت، وشارەزاییەکا گشتی ژی د بیاڤێ ڤەکۆلینێن مرۆڤی و زانستیدا هەبیت.

مێژویا ڕەخنەیا جیهانی:

دمێژوویا ڕەخنەیا جیهانیدا دوو ڕەڕەوێن رەخنەیێ بەرچاڤ دکەڤن، ئەو ژی: (ڕەخنەیا ڕۆژئاڤایی و ڕەخنەیا ڕۆژهەلاتی)، ئەوان هەردوو ڕێڕەوێن ڕەخنەیێ کا چەوا تایبەتمەندییێن خۆ هەنە ب هەمان رەنگ کاریگەری ژی ل سەر ئێک هەبوویە و دێ هەبیت.

ئێك : ڕەخنەیا ڕۆژئاڤایی:

دەستپێكا ئەڤێ ڕێڕەوا ڕەخنەیی ڤەدگەڕێتە بەری زایینێ ول ئەدەبێ یۆنانی دەستپێكرییە.

پێنگاڤا ئێكێ ژ ئەڤێ ڕێڕەوی پەیدا بوویە ل دەمێ گێڕانا ئاهەنگان ب هەلكەفتا جەژنان، شانۆگەری پێشكێش دكرن و لیژنەیەك بۆ هەلبژارتنا باشترین دەقێ (تراجیدی یان كۆمێدی) كو ب هۆزان بوویە دەستنیشانكرییە. ڤێجا هەلبژارتنا باشترین دەق ژلایێ ئەوێ لیژنێ ب خۆ چالاكیەكا ڕەخنەیی بوویە، چنكو لپەی چەند پێڤەرێن هۆنەری و هزری ئەوان دەقێ سەركەفتی هەلبژارتییە، هەر دوی ماوەیدا ئانكو ل سەدێ شەشێ بەری زایینێ هۆزانڤانەكێ یۆنانی كو ناڤێ وی (ئەرستۆڤانیس) بوویە، دبەرهەمەكێ خۆیێ كۆمێدیدا ب ناڤ و نیشان (بەق) بیروبۆچوون و دیتنا خۆ یا ڕەخنەیی دەرباری سێ هۆزانڤانێن مەزنێن یۆنانی پێشكێش كرینە، ئەو سێ هۆزانڤان ژی (یوربیدز) و (ئەسخیلۆس) و (سوفوكلیس) بوون.

دگەل بوونا ئەوان چالاكییێن ڕەخنەیی دیارترین ڕێبازا ڕەخنەیا ئەدەبی ژلایێ فەیلەسوفێن یۆنانی هاتییە خەملاندن، (ئەفلاتوون) و (ئەرستۆ) ژی باشترین نمونەیێن ڤێ مەیدانێ نە.

(ئەفلاتون) بۆچوونا وی ئەو بوو كو هۆزانڤان نەشێن ڕاستییان بگەهینە خەلكی، ل شوینا وان فێری باشییێ بكەن سەردا دبرن و دەروونێ وان تێكددان، و بەرێ وان ددانە گرنگییێ ب هەست و سۆزان نەك ب ئەقلی.

لێ (ئەرستۆ) بەروڤاژی (ئەفلاتوون)ی، بەرهەمێ هۆزانێ مفادار دانایە، ب تایبەتی تراجیدیا كو ب دیتنا وی هۆزان دشێت دەروونێ بینەری ژ هەردوو هەست و سۆزا ترس و دلۆڤانییێ پاقژ بكەت.

هەر (ئەرستۆ) دبەرهەمێ خۆ (هۆنەرێ هۆزانێ)دا كۆمەلەكا دەستوور و یاسایێن هۆنەری بۆ تراجیدیایێ دارشتینە كو بوونە بناغەیێ بیردۆزا ڕەخنەیا ئەوروپی ب گشتی وبوونە بنەمایێ ڕەخنەیا كلاسیكیا نوی دەمێ وەكو ڕێبازەكا ئەدەبی ل سەدێ هەڤدێ ل فەڕەنسا سەرهلدای و گەشەكری.

ل وی سەردەمی ڕەخنەگرەكێ ب ناڤ و دەنگێ فەڕەنسی كو (بوالو) بوو بیروبۆچوونێن (ئەرستۆ)ی جێگیركرن و كرنە پێڤەرێن ڕەخنەیا كلاسیكیا نوی ل ئەوروپا، ئەگەرێ ڤێ چەندێ ئەو بوو كو ڕێبازا كلاسیكی ب خۆ ژ ئەنجامێ ساخكرن و چاڤلێكرنا بەرهەمێن یۆنانی و ڕۆمانی سەرهلدایە.

گرنگترین بنەما وپیڤەرێن ڕەخنەیا کلاسیکیا نوی پێکهاتی بوون ژ:

١- گرنگی دان ب ئەقل وژیری، دویرکەفتن ژ هەست و سۆزان و دەربڕینا کەسی.

٢- پیتەدان ب تاما دروست.

٣- گرنگیدان ب بهایێن مرۆڤایەتیێن گشتی.

پشتی (ڕێبازا کلاسیکی) ڕێبازەکا دی ل ئەوروپا سەرهلدا ئەو ژی (ڕیبازا ڕۆمانتیکی) یە، وئەڤێ ڕێبازێ هەمی پیڤەرێن ڕەخنەیی یێن ڕێبازا کلاسیکی ئێکسەر ڕەتکرن، ب وی ڕادەی ئەم دشێین بێژین ئەگەر پیڤەرێن ڕەخنەیا کلاسیکی بەروڤاژی بکەین دێ پیڤەرێن ڕەخنەیا ڕۆمانتیکی کەڤنە بەر دەستێ مە.

ب ڤێ چەندێ دیارترین پیڤەرێن ڕەخنەیا ڕێبازا ڕۆمانتیکی پێکهاتینە ژ:

١- پیتەدان ب هەست و سۆزێن کەسی، ودویر کەفتن ژ ئەقلی.

٢- گرنگیدان ب بهایێن کەسی کو ل دەف تاکە کەسی دگرنگن.

لدویڤ ڤێ دیتنێ نڤیسەرەکێ ڕۆمانتیکێ فەڕەنسی کو (ئەلفرید دی موسێ) یە دبێژیت: ئەو تشتێ گرنگ لدەڤ من ئەوە کو ئەز گوهێ نەدەمە ئەقلی، لێ دەدەمەکیدا (بوالو) کو ڕەخنەگرەکێ کلاسیکی بوو گوتییە: هەردەم لدویڤ دەنگێ ئەقلی هەڕە، و ژ وێرێ ئێکەتییا بەرهەمێن خۆ بدەستڤەبینە.

دیارترین ڕەخنەگرێن ڕێبازا ڕۆمانتیکی (مەدام دی ستال) و (سانت بیڤ) بوون، بۆچوونا دی ستالێ ئەڤەیە کو دەقێ ئەدەبی ڕەنگ ڤەدانا ژیانا جڤاکی و ڕەوشت و تیتالێن جڤاکی یە، لێ بۆچوونا سانت بیڤی ئەڤەیە کو: دەقێ ئەدەبی ڕەنگڤەدانا هەست و سۆزا نڤیسەرییە، هەر ژبەر هندێ دڤێت ڕەخنە ژی ڕووناهیێ بێخیتە سەر دەروونێ نڤیسەری و دلێ وی بۆ مە روون بکەت.

دیارە پیڤەرێن ڕەخنەیێن ڕێبازا ڕۆمانتیکی بۆ هۆزانا (لیریکی) دگونجاینە کو بەرهەمێ وێ خودی و دکەسی بوون، بەروڤاژی بەرهەمێ کلاسیکیان کو تراژیدی و کۆمیدی بوون و بابەتی بوون ، پشتی ڕێبازا ڕۆمانتیکی کۆمەکا ڕێبازێن دی یێن ئەدەبی سەرهلدان وەک ڕێبازا (ڕیالیزمی و پڕناسی و هێماگەری و فۆرمالیزمی وهتد .....)، دگەل ئەڤان ڕیبازێن ئەدەبی چەند ڕیبازەکێن ڕەخنەیی ژی پەیدابوون و یێن ژهەمیان گرنکتر (ڕێبازا شیکارا دەروونی و ڕێبازا مارکسی و ڕێبازا شێوەگەرایی یان بنیاتگەری) بوون.

ب گشتی ڕەخنەیا نوی یا ئەدەبێ ئەوروپی ل سەدێ نوزدێدا ئەو بۆچوون ل سەر زاڵ دبیت کو دڤێت پیڤەرێن ڕەخنەیی د بابەتی بن، و نەمینیتە دچارچوڤێ دیتنا کەسۆکی یا ڕەخنەگریدا، بەلکو ئێکسەر دسروشتێ دەقێ ئەدەبی ب خۆ دا بدەستڤەبهێن.

دوو: ڕەخنەیا ڕۆژهەلاتی

مەبەست ئەو ڕێڕەوا ڕەخنەییە کو دەستپێکا وێ ژ ئەدەبێ عەرەبی سەرهلدایە و پاشی ژلایێ ئەدەبێ گەلێن دی یێن موسلمان بەرفرەهتر و بەربەلاڤتر لێهاتییە، وبوویە بیردۆزەکا ڕەخنەیی یا تایبەت ب وان گەلانڤە. دەستپێکا ڤێ ڕێڕەوێ ژ ئەدەبێ عەرەبی سەردەمێ (جاهلی) دەستپێدکەت، ئەو ژی دەمێ کو هۆزێن عەرەب سالانە ل بازارێ (عوکاز) ل نێزیکێ مەککەهێ کۆم دبوون و هۆزانڤانێن هەر هۆزەکێ بەرهەمێ خۆ بۆ هۆزانڤانێ مەزنێ وی سەردەمی (نابیغه ئەلزوبیانی) دخواندن، ئەو ژی وەک دادوەرەکێ ئەدەبی و ڕەخنەگرەک بیرو بۆچوونێن خۆ دەربارەی دەقێن وان یێن هۆزانێ دیاردکرن، پیڤەرێن وی یێن ڕەخنەیی ژی پتر دهونەری بوون و ل دۆر پەیڤێ و ڕامانا جوان و گونجای و لێکدای و ژێهاتی دزڤرین.

پشتی بەلاڤەبوونا ئایینێ پیرۆزێ ئیسلامێ پیڤەرێن ڕەخنەیی ژ ڕێنمایێن ئایینێ ئیسلامێ هاتنە وەرگرتن و ژ دیتنا باوەریا ئایینی یا هۆزانڤانی، وداخواز دهاتە کرن کو دڤێت هۆزانڤان (پەیامدار) بن و بەرهەمێن وان دخزمەتا کۆمەلگەها ئیسلامیدا بن.

ڕەخنەیا ئەدەبێ کوردی:

ئەدەبێ کوردی میژوویەکا دێرین هەیە، و کەڤنترین جۆرێ وی ئەدەبی ژی هۆزان بوویە، دگەل ژدایک بوون و بەرەڤ پێشچوونا هۆزانا کوردی ڕەخنەیا ئەدەبی ژی سەرهلدایە وگەشە کرییە، ب وێ دیتنێ کو هەر دگەل پەیوەندیکرنا دەقێ ئەدەبی ب گوهدێری یان خواندەڤانی بۆچوونێن ڕەخنەیی ژی ژبۆ پەسندکرن یان پەسەندنەکرنا دەقی سەرهلدەت ئەگەر خۆ ب ڕەنگەکێ سادە و سانەهی ژی بن و پیڤەرێن ڕەخنەیی ژی دزانستی نەبن.

دگەل ڤێ چەندێ ژیدا چالاکی و بەرهەمێن مەیێن ڕەخنەیی ل چاڤ بەرهەمێ هۆزانێ لاواز دهێنە دیتن، چنکو هەتا نوکە گۆتار و ڤەکۆلینێن مە یێن ڕەخنەیی بەری سەدێ بیستێ نەکەڤتینە بەردەست و ئەو بەرهەمێن ڕەخنەیی کو هەنە میژوویا وان ڤەدگەڕێتە سالێن بیستێ ژ سەدێ بیستێ و لدویڤدا، کو ڕۆژنامەڤانیا کوردی تێدا گەشە کرییە و چاپەمەنیا کوردی ژی بەرەڤ پێش چوویە.

هۆزانڤانێن کورد و هندەك بۆچوونێن ڕەخنەیی:

دگەل دیاردەیا لاوازیا ڕەخنەیا کوردی ژیدا، دشێین وێ راستیێ بێخینە بەرچاڤ کو دقۆناغێن جودا ییّن هۆزانا کوردیدا ل بەری سەدێ بیستێ چالاکیا ڕەخنەیێ هەبوو و هۆزانڤانێن کورد دبەرهەمێن خۆدا دیتن وبۆچوونێن ڕەخنەیی بەرچاڤ کرینە و کۆمەلّەکا پیڤەرێن ڕەخنەیی دەستنیشانکرینە.

ئێک ژ هۆزانڤانێن کو د دێرێن هۆزانا خۆدا کۆمەکا بەحسێن ڕەخنەیی ئاراندین (مەلایێ جزیری)یە، کو دئێک ژ دەقێن خۆ ییّن هۆزانێدا دبێژیت:

ئەحسەن ژڤی نەزمی لەتیف — چەندی سڤك هاتی خەفیف
مەحبوب بدەستێ خوی شەریف — نەقدی مە موهرو سککەدا
ئەحسەن ژڤی وەسفێ ڕەفیع — ئەشکال و ئەوزاعێن بەدیع
تێتن ژنورێ وەك ڕەقیع — بێ عەیب و نەقس و ڕەخنەدا

(بۆ خواندنێیە)

مەلایێ جزیری پەیڤا ڕەخنە ب وێ ڕامانێ بکارئینایە کو نوکە بۆ دهێتە بکارئینان، دگەل وێ پەیڤێ ژیدا کۆمەکا زاراڤێن ڕەخنەیی بکارئینایە کو هەر ئێک ژوان تایبەتە ب چەند پیڤەرێن ڕەخنەیا هۆزانێ، وەک (نەزمێ لەتیف) و (سڤك) و (ئەشکال و ئەوزاعێن بەدیع)، ب وان پیڤەران ژی وی بنەمایێ ڕەخنەیی دەست نیشان دکەت کو لدەف وی باشترین هۆزان ئەو هۆزانە یا کو پەیڤێن وێ جوان و ب تام و زەلال بن وڕامانا وان ژی مفاداربیت.

هۆزانڤانەکێ دی یێ کورد کو ب هویری ئاورێ ل چەند پرسەییّن ڕەخنەیی دایە (ئەحمەدێ خانی)یە، کو د (مەم و زین)یدا کۆمەکا پیڤەرێن ڕەخنەیێ ییّن سەردەمێ خۆ بۆ مە دیاردکەت، دەمێ دبێژیت:

لی هێڤی دکەم ژ موستەعیدان — حەرفان نەگرن ل موستەفیدان
ئەف نامەئەگەر خراپە گەرقنج — کێشایە مە دگەل وی دوو سەد ڕەنج
نەوبارەیی تیفلی نەورەسیدە — هەرچەند نەهن قەوی گوزیدە
لێ من ژڕەزان نەکرتەمەتوع — مانەندی دزان بکەن تەتەبوع

(بۆ خواندنێیە)

دڤێرەدا (خانی) وێ ڕاستیێ دئێخیتە بەر دەست کو دەقێ هۆزانێ پشتی ژدایک بوونێ ژلایێ ڕەخنەگرانڤە ڕەخنە لێ دهێتە گرتن، ژبەر هندێ داخوازێ ل ڕەخنەگران دکەت ددەمێ ڕەخنەگرتنێدا ڕەنج و ماندووبوونا هۆزانڤانان ل بەر چاڤ وەربگرن، وئەگەر کێم و کاسییەک دهۆزانێدا هەبوو ئەوێ نەکەنە بەهانە وب ئێکجاری دەقی بێ سوود وبێ بها دابنن، چنکو هەر دەقەکێ ئەدەبی ئەگەر یێ ڕەسەن بیت و نەهاتبیتە دزین هۆزانڤان وەکو کوڕەکێ خۆیێ خۆشتڤی دهژمێریت وکەسەکی پێ خۆش نینە خەلک ب خرابی تەماشەی زارۆیێن وی بکەن، وب ڤێ دیتنێ (خانی) ئاوڕێ ل باسەکێ ڕەخنەیی یێ گرنگ دایە کو پرسەیا داهێنانێ یە، خانی دئەڤان دوو دێراندا کو یا روون و ئاشکرایە :-

ئەی خامە تەژی گەلەك درێژکر ئەڤ نامە بەسە تە پڕ قڕێژکر
هەرچەندە کەلام شوبهی دوڕبەت بێ قەدردبت دە ما کو پڕبت

(بۆ ژبەرکرنێیە)

ئانکو: ئەی قەلەم تە ئەڤ بابەتە ب درێژی بەحس کر، بلا بەس بیت وب کورتی قەبڕە، چنکو ئەگەر پەیڤ وەکو دوڕێ ژی بن بێ بهادبن دەمێ زۆر دبن.

وەکو دیار دڤێرەدا (خانی) بابەتەکێ گرنگێ ڕەخنەیێ دئازرینیت کو ئەو ژی (کورت بڕی)یە د دەقێ هۆزانێدا، و ئەو ب خۆ هەتا ئەڤرۆ ژی پێڤەرەکێ ڕەخنەیا هۆزانێیە، وهەردەم داخواز ژ هۆزانڤانان کرییە کو بزاڤێ بکەن ب کێمترین پەیڤان زۆرترین ڕامانان دەربڕن.

دبەرهەمێ هۆزانێن هۆزانڤانێن کرمانجییا خواریێ ژیدا دشیاندایە ئەو ڕاستی بهێتە ب دەستڤەئینان کو چالاکییا ڕەخنەیێ هەڤ تەریبێ چالاکییا هۆزانێ بوویە ولپەی کۆمەکا پێڤەرێن ڕەخنەیی چ ژلایێ هۆزانڤانان ب خۆ یان ژلایێ گوهدێر و خواندەڤانان بن وان بیروبۆچوونێن ڕەخنەیی دەربارەی دەقێ هۆزانێ دەربڕینە.

(نالی) دچەند دێرێن هۆزانێدا کۆمەکا پێڤەرێن ڕەخنەیی بەرچاڤ دکەت کو ژ بنەماییێن گرنگێن ڕەخنەیا وی سەردەمی بوون، دبێژیت:

کەس بە ئەلفازم نەڵێ خۆکوردییە خۆ کردییە
هەر کەسێ نادان نەبێ خۆی تالیبی مەعنا دەکا

(بۆ ژبەرکرنێیە)

دیارە دڤێرەدا (نالی) دگەل وان کەسان دئاخڤیت یێن کو ڕەخنە لێ گرتین وتان لێ دای کو هۆزان ب زمانێ کوردی نڤیسییە و هۆزانا کوردی بەهرە و هونەرمەندی تێدانینە، دبێژتە وان بەهرەو هونەرمەندی دوێ چەندێ دایە کو چەوا شیایە ب زمانێ کوردی ئەوێ ڕامانا جوان و نازک دەربڕیت، ب ڤێ چەندێ (نالی) ب وی پیڤەرێ ڕەخنەیی (پەیڤ و ڕامانا وێ) هۆزان هەلسەنگاندییە کو لدەف وی بهایێ دەقی ڕامانا وێ یا جوان و نوییە نەک هەر بتنێ پەیڤ و بێژەیا جوان و خەملاندییە.
(نالی) ددێرەکا دی دا دبێژیت:

نالی عەجەب بە قووەتی حیکمەت ئەدا دەکا
مەعنایی زۆرو گەورە بە لەفزی کەم و بچوك

(بۆ خواندنێیە)

دڤێرەدا (نالی) ژی وەکو (ئەحمەدێ خانی) دەست نیشانا وی بنەڕەتێ ڕەخنەیێ دکەت کو ب دیتنا وی هۆزانا جوان و بهادار ئەو هۆزانەیە کو ب کێمترین پەیڤ زۆرترین ڕامان دەربڕیبیت.

دچەند دێرێن هۆزانا (سالم) ژیدا بەحسێ وان پیڤەرێن ڕەخنەیی هاتییە کرن کو ڕەخنەگران ل سەردەمێ وی پیتە پێدایە، وەک دڤێ پارچە هۆزانێدا دبینین، دەمێ دبێژیت:

لە ڕۆژی ئیمتیحانا دیم بەرابەر تالیب و مەعشوق
کەمەر بەستەی هونەر هاتن لە تیپی عیشق بازانا
لەیەك لا نالی و مەشوی لە لایێ سالم و کوردی
لە هەنگامەی هونەر گەرمی تکا جووبوون لە مەولانا
لە مەیدانی بەلاغەتدا بەسواری مەرکەبی مەزموون
بە کوردی هەریەکە تازی سواری بوون لە بابانا

(بۆ خواندنێیە)

ئـەڤ رەنگـێ شـانازیکرنا (سـالم)ی ب شـیانێن خۆ ییـن هۆزانێ وب ییـن هەڤالێن خۆ ییـن هۆزانڤـان، پـەردێ ل سـەر وێ ڕاسـتیێ هەلـددەت کـو بنەڕەتەکـێ ڕەخنەیی دوێ قۆناغـا ئەدەبیدا شـیانا بکارئینانـا هۆنەرێن ڕەوانبێـژی بوویە، دبێژیـت: هۆزانڤانێن کورد شـیاینە ڕەوانبێژیـا عەرەبـان داننـە بن دەسـتێ خـۆ، و ب زمانـێ کـوردی دمەیدانا وی زانسـتیدا ببنە سـیارچاکێن سـەردەمێ خۆ.

(حاجـی قـادری کۆیی) ژی دچەنـد دیڕێن هۆزانێدا ئاوڕێ ب چالاکییێن ڕەخنەیا سـەردەمێ خـۆ دایە، و کۆمـەکا بنەڕەتێن ڕەخنەیێ بۆ مـە دیاردکەت، وەکی دئەڤـان دیڕاندا دبینین:

شـەبیهی جۆلا کە ڕاڤی نەبێ بەسـەر دری خـــۆی
مەڵێـن فەسـاحەتی کـــوردی بە فارســـی نـــاگا
بەلاغەتـێکی هەیـــە هیـــچ زوبـــانی نایگاتـــێ
لە بـــێ تەعەســـوبی کـوردانـــە بێ ڕەواج و بەها
کـــە خۆتـــی تێنەگەیێنـی لە نـــیکتەکانی نـــەگەی
ئەڵێی هەمـــووی هەزەیـــانە خـــوا بـــەڵای لێدا
بـــەڵام ئەوانەی کە ســـەڕافی زێـــڕ و زیوی قســـەن
بە شـــاهـ ڕەوایـــە دەزانـــن سکەکەێکـــە ڕەوا

(بۆ خواندنێیە)

دڤێـرەدا (حاجـی قـادر) زیرەکانـە گرنگیـا ڕەخنەیـێ بۆ مە دەسـت نیشـان دکەت، و وێ ڕاسـتیێ دئێخیتە بەردەسـت کو ڕەخنەگر دڤێت کەسـێن شـارەزا و خۆدان شـیان بن، چنکـو هەمی کەس نەشـێن ببنـە ڕەخنەگر، کو حاجی ب (سـەررافێ زێڕو زیڤـێ ئاخڤتنێ) وان ب نـاڤ دکـەت، ژلایەکێ دی ژی ڤە ب پشـت بەسـتن ب پیڤەرەکـێ ڕەخنەیی ییێ وی سـەردەمی کو پیڤـەرێ ڕەوانبێژی و ڕوونبێژیـێ بوویە بهایێ هۆزانا کـوردی دیاردکەت، و ژ ئاسـتێ هۆزانا فارسـی بلندتر دبینیت.

ئـەو چالاکـی و پیڤەرێـن ڕەخنەیـی کـو دئەدەبێ کوردی بەری سـەدێ بیسـتێدا هەین بتنـێ دهۆزانێـدا ڕەنگڤەدایـە و د گۆتـارو ڤەکۆلینداندا نەکەفتینە بەردەسـت.

رەخنەیا ئەدەبێ کوردی پشتی شەڕێ ئێکێ یێ جیهانی:

پشتی شەڕێ ئێکێ یێ جیهانی ودگەل سەرهلدان و بەرەڤ پێش چوونا چاپەمەنیا کوردی، رەخنەیێ ژی گەشەکر.

دڤێرەدا دێ بەحسێ وان بەرهەمێن ئەدەبی کەین یێن کو دیتنێن رەخنەیێ ئێخستینە بەردەست یان وان بەرهەمێن ئەو ب خۆ گوتار و ڤەکۆلینێن رەخنەیی بوون.

ئێک ژوان بەرهەمان پەرتووکا (ئەمین فەیزی بەگ)ە، کو ل سالا (١٩٢٠)ێ ب ناڤ و نیشانێ (ئەنجوومەنی ئەدیبان) ل (ئەستەمبوول)ێ هاتییە چاپکرن. دڤێ پەرتووکێدا ب کورتی بەحسی ژیانا چەند هۆزانڤانێن کورد هاتییە کرن و نمونەیێن هۆزانێن وان دانایە بەردەست، ب ڤێ چەندێ ئەو پەرتووک دچیتە دخانەیا مێژوویا ئەدەبیدا نەک رەخنەیێ، دگەل هندێ بیروبۆچوونێن خۆ ییّن رەخنەیی ژی دەربارەی وان هۆزانڤانان ئێخستینە بەرچاڤ، دەربارەی (نالی) دبێژیت: (زەکای ئینکار ناکرێ لاکن ئەوەندە سەنایعی لەفزییەی ئیستیعمال کردووە پیاو رەنگە بلّێ شیعری ئەو نەتیجەی علم و وئیشتیغالە). **(بۆخواندنێیە)**

دیارە دڤێرەدا مەرەم ئەڤەیە کو (نالی) د داهێنانا هۆزانێدا پتر پیتە ب لایەنێ جوانکاریێ دایە، وهونەرمەندانە سەرەدەری دگەل دەقێ هۆزانێ کرییە، و داهێنانێن وی ئەنجامێ زانست و پێزانینێن هۆزانێ بوویە پتر ژهندێ کو هەلکولایا بەهرەیا هۆزانێ بیت.

دبەحسێ (مەولەوی) ژیدا بۆچوونا وی ئەڤەیە کو (مەولەوی) دریّکخستنا سەروایێدا داهێنان کرییە دەمێ د چوارینەکێدا سەروایا دێرا ئێکێ وسێیێ هەڤسەروا کرییە، ودێرا دووێ و چوارێ ب سەروایەکا دی هەڤسەروا کرییە، ئەڤ جۆرێ بکارئینانا سەروایێ ژ هیچ میللەتەکی وەرنەگرتییە، بەلکو وی ب خۆ داهێنایە.

(شێخ نوری شێخ سالح)ی ل سالا (١٩٢٦) درۆژنامەیا (ژیانەوە)دا ب زنجیرە ڤەکۆلینەک دەربارەی ئەدەبی ب گشتی و هۆزانێ ب تایبەتی بەلاڤکرییە، دگەل هندێ کو ئەڤ ڤەکۆلینە پتر دچیتە دخانەیا (بیردۆزا ئەدەبیدا)، لێ دوان چەند جهێن دەربارەی (جوانی) یا دەقێ ئەدەبی نڤیسین نێزیکی بیردۆزا رەخنەیا ئەدەبی دبیت ب تایبەتی دەمێ دڤەکۆلینەکێدا جوداهیێ دناڤبەرا زمان و شێوازێ ئاخفتنا رۆژانە و شێوازێ زانستی و شێوازێ ئەدەبی دیاردکەت.

بەرهەمەکێ دی یێ بەلاڤکریێ نڤیسەرێن کورد دبیاڤێ ئەدەب و رەخنەیا ئەدەبێدا ئەوە گوتارە یا کو (برایم ئەحمەد) ب ناڤێ خواستی(سیاپۆش) ل سالا (١٩٣٢)ێ ل بن ناڤ و نیشان

(شاعیرەکانمان) بەڵاڤەکرییە، ئەڤ گۆتارە نەبتنێ ئێکسەر دچیتە خانەیا ڕەخنەیێ بەلکو دەرگەهەکێ نوی ژی ل بەر سینگێ ئەدەب و ڕەخنەیا ئەدەبێ کوردی ڤەدکەت، هۆشیارانە دڤێت سیمایەکێ نوی بدەتە ئەدەبێ کوردی وجلکەکێ نوی بکەتە بەر ڕەخنەیا ئەدەبێ کوردی.

هەردوێ گۆتارێدا (سیاپۆش) بزاڤێ دکەت تێگەهەکێ نوی بۆ هۆزانا کوردی بێخیتە بەردەست، ولپەی ئەوی تێگەهی هۆزانێن هۆزانڤانان بهێنە هەلسەنگاندن. لەوا دبێژیت:-

(شیعر تەرجومانی دڵە چی بە دڵا بێت ئێش و ئازارو دەردو خەفەت و هیواو نائومێدی، باوەڕو ترس و بێ باکی و خراپی و چاکیمان بە کەلیماتی ڕێک و پێک لە شێوەیەکی دڵگیرا بۆ دەردەخات کە هەرکەس لە ئانی خوێندنەوەیدا شێوەیەکی دڵێ خۆی تیا دەبینیت، شیعر چرایەکە تاریکی ژیانمان بۆ ڕۆشن و یارمەتیمان ئەدات لە دۆزینەوەی حەقیقەتا)

(بۆ خواندنێیە)

ئەڤ گۆتارە ب خۆ د وی سەردەمیدا ب دیتنەکا ڕەخنەییا گەلەک نوی دهاتە هژمارتن، وجهەکێ دیار درێژەوا ڕەخنەیا کوردیدا دگریت.

پشتی ئەڤێ گۆتارا (سیاپۆش)ی چ گۆتار و ڤەکۆلینێن ڕەخنەیی بێن وەسان دسالێن سیهاندا ژ سەدێ بوری نەهاتینە بەلاڤەکرن کو ب رادەیا وێ دگرنگ بن و ئێکسەر بچنە خانەیا ڕەخنەیا ئەدەبی ئەوا دهێتە دیتن دوان سالاندا پەرتووکا (عەلی کەمال باپیر)ە کو ل سالا (١٩٣٩) ب ناڤ و نیشان (گوڵ دەستەی شوعەرای هاوعەسرم) بەلاڤەکرییە، ئەڤ بەرهەمە ژی دچیتە خانەیا (میژوویا ئەدەبی) نەک (ڕەخنەیا ئەدەبی)، چنکو ب کورتی بەحسێ ژیانا چەند هۆزانڤانەکێن کوردێن هەڤچەرخ دکەت و نمونەیێن وان بێن هۆزانێ دئێخیتە بەردەست، دگەل بەلاڤەبوونا گۆڤارا (گەلاوێژێ) ، زەمینەکا باش ڕەخسا بۆ گۆتارا ڕەخنەیی و کۆمەکا نڤیسەران دبیاڤێ کریاری (پراکتیکیدا) کۆمەکا گۆتارێن ڕەخنەیی بەلاڤەکرن، بێ گومان ئەو گۆتار دئاستێ جوداجودا دا بوون وگەلەک جاران ئەو ب خۆ دبوونە جهێ ڕەخنەگرتنێ، هەر وەکی د وێ گۆتارا (جەمیل بەندی ڕۆژ بەیانی)دا دەردکەڤیت کو تێدا قەستا گۆڤارا گەلاوێژێ دکەت و دبێژیت:- (تکا دەکەم - لێت دەپارێمەوە - خۆت ئەم ئەرکی ڕەخنە بازییە بگرە مل وە مەیدە بەکەس وردبینانە وشەو وتەکان والابێژکە مەیدان بەوە مەدە کە هەندێ کەس لە توێی پەردەوە ئامانجی بێفەر بڵاوبکاتەوە یا وشەی بێ جێ بەکاربێن).

(بۆ خواندنێیە)

ل سالا (١٩٤١) ز بەرگێ ئێکێ ژ پەرتووکا (شیعر و ئەدەبیاتی کوردی) یا (ڕەفیق حلمی) کەفتە بەر دەستێ خواندەڤانان، ئەگەر چ ئەڤ بەرگە پتر دچیتە خانەیا میژوویا ئەدەبی، لێ ل هندەک جهان بیروبۆچوونێن ڕەخنەیی دەربارەی هۆزانڤانان ئێخستینە بەردەست.

دگـەل بەرفرەهبوونـا ئاسـۆی ل بەر سـینگێ ئەدەبێ کـوردی، بیاڤەکێ باشـتر بۆ ڕەخنەیا ئەدەبـی ژی پەیدابوو، ل سـالا (١٩٥٢)ێ ب بەلاڤەبوونا (مێـژووی ئەدەبی کوردی) یا (عەلائەدین سـوجادی) خواندەڤانـێ کورد پتر ئاگەهداری هۆزان و هۆزانڤانێـن نەتەوەیێ خۆ بوون، و بیاڤێ هەلسـەنگاندن و دیتنا ڕەخنەیێ پتر ل بەر سـینگێ وان ڤەبوو. و دچیتە خانەیا (مێژوویا ئەدەبی).

ل سـالا (١٩٥٦)ێ ژی بەرگـێ دووێ ژ پەرتـووکا (شـیعرو ئەدەبیاتـی کـوردی) یـا (ڕەفیق حلمـی) چـاپ بوویە، دگەل بەحسـێ ژیان و هۆزانێن دەسـتەیەکێ ژ هۆزانڤانێن کـورد، کۆمەکا بیروبۆچوونێـن ڕەخنەیـی یێـن هویـر دەربـارەی ئـەوان بەرچـاڤ کرینە.ژبـەر هنـدێ دچیتە خانەیـا ڕەخنەیـا ئەدەبـی، هەر وەکـی وێ دیتنـا دەربارەی (گـوران)ێ هۆزانڤـان دبێژیت:

((گـۆران شـاعیرێکی (فەننـان) و (واقیعی)یـە بـێ ئـەوەی لـە ڕەغنەیی یا خود لـە واتەکەی خۆمـان بەگومـان بیـن، ئەڵێین (گۆران) بە ڕاسـتی بوێژێکـی واقعی فەنناتـە، بوێژێکە کە مادەی شـیعرەکانی لـە کانگای ژیان واتـە ژیانی کۆمەڵایەتی کورد هەڵێنجـاوە وە کردوویە بە (چیوەی) ی ئەدەب ئینجا لەم وێنە سـیحراوی و دڵ ڕفێنەدا کە پێی ئەڵێن (شـیعر) بۆی هێناوەتە دەرێ)).

(بۆ خواندنێیە)

ل دەسـپێکا سـالا (١٩٥٨)ێ ب دەرکەفتنـا گۆڤـارا (شـەفەق) ل (کەرکـووک)ێ وب وان گۆتارێـن ڕەخنەیـی ئەڤێـن تێدا بەڵاڤەبووێـن، ڕەخنەیا ئەدەبی گەشـە و بـەرەڤ پێش چوونەکا دیـار ب خۆڤـە دیـت، چنکو ئـەڤ گۆتارێـن ڕەخنەیی هویرتر و زانسـتانەتر و جهـێ پیتەپێکرن و بایەخدانـا ئـەدەب دۆسـتان بـوو، لـەوا دێ بینیـن کو نڤیسـەرێن مـە ل سـەر بەرپەرێن ڤێ گۆڤـارێ کەفتینـە دان و سـتاندن ولێـک گوهارتنا بیروبۆچوونێـن ڕەخنەیێ دەربـارەی هندەک بابەتێـن ئەدەبـی و هۆزانێن هۆزانڤانێن وی سـەردەمی. وەکی گۆتارێن (کامـەران و دیاریـیەکە) یـا مـارف بەرزنجـی، و (کـورد و شـیعر) یا هەسـانی*، و (کورد و ئسـلوبی شـیعر) یا مارف خەزنـەداری و (شـیعر و نووسـینی کـوردی) یا ڕەفیق حلمـی. مارف بەرزنجـی دگۆتارەکا دی یـا ڕەخنەییـدا ب نـاڤ و نیشـانا (کـۆن و تازە لە شـیعردا) دبێژیـت:- ((شـاعیرو بوێژانی ئەم سـەدەی بیسـتەمە کۆت و زنجیری کۆنیان شکاندو قالّبێـکێ تریان دروسـتکرد. وازیان لە قافیە هێنـا، وەزنیـان بە چەشـنێکی کە هەڵسـوڕاند، جـاران وەزن لە سـەر کەرتە شـیعر دائەمەزرا، ئیمـڕۆ لەسـەر (تەفعیلـە) دائەمەزرێ، گـوێ نادرێتە کورتـی و درێژی کەرتەکانی شـیعر بەڵام مۆسـیقا ئەپاریزێ ئەوێـش بەلانەدان لـە وەزن)).

(بۆ خواندنێیە)

(*) هەسان: ناڤێ وی (عومەرعارف)ە.

هـەر سـالا (١٩٥٨)ێ پشـتی شۆڕەشـا چـواردەی تیرمەهـێ بیـاڤ بـۆ نڤیسـەرێن کـورد پەیدابـوو کـو ڤەکۆلینێـن ڕەخنەیـی بەلاڤەبکەنەڤـە، وەک ڤەکۆلینـا (حسـێن عـارف) ی کـو ب ناڤـێ (محەمـەد سـەدیق عـارف) ب نـاڤ و نیشـان (کامـەران و هۆنـراوەی نـوێ)، و ڤەکۆلینـا (محەمـەدی مـەلا کریـم) دەربـارەی (حاجـی قـادری کۆیـی)، و ڤەکۆلینـا (کامـل حسـن بەصیـر) ب زمانـێ عەرەبـی ب نـاڤ و نیشـان (کامـران شـاعر مـن کردسـتان).

هـەر دبیاڤـێ گەشـەکرنا ڕەخنەیـا کوردیـدا نابیـت ژبیـر بکەیـن ب ڤەکرنـا پشـکا کـوردی ل سـالا (١٩٥٩-١٩٦٠ ز) ل کولیـژا ئادابـێ ل زانکۆیـا بەغـدا و ب هەبوونـا بابەتـێ ڕەخنەیـێ دپڕۆگرامـێ خواندنـا ڤـێ پشـکێدا و گوتنـا ڤـی بابەتـی بـۆ ماوەیەکـی ژلایـێ (گـوران)ێ هۆزانڤانڤـە ڕەخنەیـێ سـیما و شـەقلەکێ گەشـتر و زانسـتانەتر وەرگـرت. دناڤەڕاسـتا سـالێن شێسـتاندا ب ئامادەکرنـا چەند نامەیێـن ئەکادیمی ژلایـێ وان خوێندکاران ئەوێـن ژ دەرڤـەی عێراقـێ بروانامەیێن دکتورایێ دئەدەبـێ کوردیدا ب دەسـتڤەئینان پێنگاڤەکا نـوی یا بەرەف پێشـڤەچوونێ بۆ ڕەخنەیـا ئەدەبی پەیدابوو، وەک (ریالیزم لـە ئەدەبی کوردیدا) یـا (د. عیزەدین مسـتەفا ڕەسـول)ی، و (کورتـەی مێـژووی هاوچەرخی ئەدەبیاتـی کوردی) یا (د. مـارف خەزنـەداری)ی، و (حاجـی قادری کۆیی - ژیـان بەرهەمی) یا (د. ئیحسـان فوئاد)ی.

ل سـالا (١٩٧٠) دگـەل سـەرهلدانا بزاڤـا (ڕوانگـە) ئاسـۆیەکێ نـوی ل بـەر سـینگێ چالاکی و لڤینـا ڕەخنەیـێ ڤەبـوو و دگـەل بەرهەمـێ بەلاڤەکـری بێن نڤیسـەرێن سـەر ب ڤـێ بزاڤێڤە کۆمـەکا گۆتاریـن ڕەخنەیـی ژی دەربـارەی ڤـی بزاڤـێ ب خـۆ و دەربارەی بەرهەمێـن ئەدەبی هاتنـە بەلاڤەکـرن، ب ڤـێ چەنـدێ بزاڤا ڕوانگـە ب خۆ بیاڤەکێ نـوی وبەرفرەهـ ل بەر سـینگێ ڕەخنەییـدا ڤەکـر، لەوڕا (شـێرکو بێکـەس)ی دوی دەمیدا گوتییـە: (هەمـوو بەرهەمێکێ ئەدەبی پێویسـتە دوو پێوانـەی بـۆ بکرێـت پێوانەیەکـی سیاسـی و پێوانەیەکـی هونـەری ئـەم دوو پێوانەیـە دوولای یـەک مەسـەلە پێکدهێنن کـە ئەویش ڕەخنـە گرتنی ئەدەبییە بۆیـە بەیەکەوە گرێـدراون و یەک کار ئەکاتە سـەر ئـەوی تر).

(بۆ خواندنێیە)

پشـتی سـالا (١٩٧٥) ئەگـەر چ تـا ڕادەیەکێ ئـەدەب و ڕەخنەیـا کوردی ژی وەکو شۆڕەشـا خـۆ تۆشـی جـۆرە ڕەنگەکێ خۆپانێ بوو، لێ خۆڕاگری و سـەرنەچەماندنا ئەدیب و نڤیسـەرێن کـورد نەبتنـێ بوونـە ئەگـەرێ هنـدێ کـو بەرهەمـێ مە یـێ ئەدەبی یـێ بـەردەوام بیت و ب زینـدی بمینیـت بەلکـو کاروانـێ داهێنانـێ و پێنـگاڤ هاڤێشـتن بـەرەف پێش چـوون بووبوو سـیمایەکێ هـەرە دیـارێ ئەدەبێ کوردی دسـالێن هەشـتێیاندا.

” پەخشـــان “

پەخشان بەشەکە ژئەدەبی

پەخشـــان پێکهاتییـــە ژ وان دەربڕیـــن و نڤیســـینان پێـــن کـــو هەســـت و ســـۆزا مرۆڤـــی نیشـــاددەت، پەخشـــانا نـــوی ب گشـــتی گرنگیـــێ ب ســـەروایێ نـــادەت.

جۆرێن پەخشانێ:

ب شێوەیەکێ گشتی پەخشان دبیتە دوو جۆر:

١- پەخشانا زانستی:

ئـــەو پەخشـــانەیە کـــو بەحســـێ بابەتەکێ زانســـتی دکەت و هەســـت و ســـۆز تێدانینە، وەکـــو بابەتێـــن (کیمیا، فیزیـــا، نوژداری، بیـــرکاری . . .).

٢- پەخشانا ئەدەبی:

ئـــەو پەخشـــانەیە کـــو پتـــر گرنگیێ ب هەســـت و ســـۆزێ ددەت بۆ هنـــدێ کارتێکرنێ ل بەرانبـــەری خـــۆ بکـــەت و تامەکـــێ بدەتێ، وەکو (گۆتـــارا ئەدەبی، چیرۆک، یاداشـــت، نامـــە، ژیاننامـــە، وەرگێڕانا ئەدەبـــی، . . .).

گۆتار

گۆتـار : هونەرەکـێ ئەدەبییـە نڤیسـەر ب شـێوەیەکێ کـورت و هویـر و سـەرنج ڕاکێـش لایەنەکـێ ژیانـێ بەحـس دکـەت و بیـرو بۆچوونێـن خـۆ دەربـارەی بابەتـی بەرچـاف دکـەت.

تایبەتمەندیێن گۆتارێ:

١- کورتی، کو دڤێت گۆتار ژ چەند بەرپەرەکان دەرباز نەبیت.
٢- لبەرچاف وەرگرتنا جوانکاریێ ددەربڕینێدا.
٣- تەکنیک دنڤیسنێدا، هـەر نڤیسـەرەکی ڕێکـەکا تایبەتـا خـۆ هەیـە بـۆ ڕوونکـرن و دارشـتنا بابەتـێ خـۆ ب زمانەکـێ ڕووناکبیریـێ سـەردەم.
٤- بابەتێ گۆتارێ ڕەنگڤەدانا بیرو هزرو هەست و سۆزا خودانێ وێ ب خۆ یە.

جۆرێن گۆتارێ:

گۆتـار بابەتێـن هەمـە جۆر ب خۆڤـە دگریت، وەک (گۆتارا سیاسـی، گۆتارا ئایینی، گۆتـارا ڕەخنەیی، گۆتـارا میژووی، گۆتارا جڤاکی، گوتـارا ئەدەبی . . .).
دڤۆناغێن بەرێ یێن خواندنێدا بەحسـێ دەسـتپێک و سـەرهلدانا گۆتارا کوردی هاتییە کـرن، لڤێرە دڕێڕەوا گەشـەکرنا گۆتارێ دا دێ بەحسـێ چەنـد ڤۆناغەکان کەین:

ڤۆناغا ئێکێ سالێن (١٩٣٩ - ١٩٥٨)ز:

بەلگـە پـێ نەڤێـت کـو هەمـی دەمـا گەشـە و وەرارو لاوازبوونـا بەرهەمـێ مـە یـێ ئەدەبـی گرێـدای وان بارودۆخێـن سیاسـی وجڤاکـی و ئابووریـیە، یێ وی دەمـێ بەرهەم تێـدا پەیـدا بووی.

ل عیراقـێ ل سـالا (١٩٣٩) گۆڤـارا (گەلاوێـژ) دەرکەفت، کو ب درێژاهیا (١٠) سـالان هەتـا (١٩٤٩) بەردەوامبـوو دمـاوێ دەرکەفتنـا ڤـێ گۆڤارێـدا هەمـی بەشـێن ئەدەبی ب تایبەتـی گۆتـارێ، گەشـەو وەرارەکا باش ب خۆڤـە دیتییە ژلایێ ڕۆخسـارو ناڤەرۆکێڤە.

هـەر ل سـالێن دەرکەفتنـا قـێ گۆڤارێ شـیانەکا دی یـا گۆتارێ دێ بینیـن ژئەگەرێ دامەزراندنا کۆمارا کوردستان (١٩٤٦) کو د وی ماوێ کورتێ ژیێ کۆماریدا ئەدەبی ب گشتی پێنـگاڤ بەرەف پێش هاڤێشـتینە، چەندیـن گۆڤارو ڕۆژنامەیێن هەمە جـۆر دەرکەفتینە ژوانا (ڕۆژنامەیا کوردستان ١٩٤٦، هەلالە ١٩٤٦، گڕۆگالێ منداڵانی کورد ١٩٤٦، نیشتمان ١٩٤٦...).

پشـتی هینگـێ دسـالێن چـل و پێنجییانـدا ل عیراقێ بـەری شۆڕەشـا (تیرمەها ١٩٥٨) چەندیـن ڕۆژنامـە و گۆڤاریـن دی پەیدابوون کو ب ئەگەرێ وانا گۆتـارێ پێنگاڤێن بەرچاڤ هاڤێشـتینە، ژوانا (ڕوناهی ١٩٤١، نزار ١٩٤٨ هیوا١٩٥٧). ژ گۆتار نڤیسـێن دیار دڤێ قۆناغێدا (حوزنـی موکریانـی، عەبدولڕەحمانـی زەبیحی، جەلادەت بەدرخان، ڕوقیـەی قادری،....).

گرنگترین تایبەتمەندیێن گۆتارێ دڤێ قۆناغێدا:

١- زمانێ گۆتاران وەرار و گەشە ب خۆڤە دیتییە، چنکو پتر بەرەف کوردیەکا پەتی دبرن (هـەر چەندە هنـدەک جاران دەق و دەق پەیڤێن عەرەبی دنڤیسـینێدا هاتینـە بکارئینان).

٢- پتر گرنگی ب نیشانێن خاڵبەندیێ هاتییە دان.

٣- ژ ئەگـەرێ سـەرهلدانا گۆتارنڤیسـێن ژن ، ژنـا کـورد بۆ خواندن و خوێندەواریێ پالدایـە و ئەڤـە بابەتێ سـەرەکی یێ ناڤـەڕۆکا گۆتاریـن وان بوو.

٤- زۆر گۆتاریـن وەرگێـڕای ژ زمانیـن دی دهاتنـە وەرگێـڕان بـۆ زمانـێ کوردی و ناڤـەڕۆکا گۆتاریـن کـوردی پـێ دهاتـە دەولەمەندکرن.

ئەڤ پارچەیا خوارێ نمونەیا گۆتارەکا ئەدەبی یە کو دگۆڤارا (دەنگی گێتی تازە)دا ب خامەیێ (کامەران موکری)یە ل سالا (١٩٤٦)دا هاتییە بەلاڤەکرن ب ناڤ و نیشانێ (شەونمی بەری بەیان).

شـەونمی بەری بەیـان

((بەری بەیان بـوو، هێشتا جیهـان پەردەی دەستی لانەدابـوو، ڕووم کـردە باخێـك، ئـەم هەمـوو گـوڵ و گوڵزارانـە ئامادەبـوون بـۆ هاتنـی بلبـل دەسـت لـە ملیـان کات. دڵۆپـی شـەونم بریسـکەی ئەهـات، بـە چەشـنی فنجانـی زیـوی سـەرژێـرپیاڵـەی ئاڵتـون، کاتێکـم زانـی بلبـل بـە ناڵینـەوە دەرکـەوت، کەچـاوی کـەوت بـە گـوڵ گەشاوە، ئـەوە و قەتـرەی شـەونمی زێڕینـی لەسـەر لێویەتـی، تـۆزێ دڵـی هاتـەوە جێـی خـۆی و دەسـتی کـرد بـە خوێنـدن و خەریـك بـوو دەم بـەرێ دڵۆپـێ لـەو ئاورنگـەی سـەرلێوی گـوڵ بخواتـەوە، خـەوی لێکـەوت...)).

(بۆ خواندنێیە)

قۆناغا دووێ سـالێن (١٩٥٨- ١٩٧٠)ز:

دڤـان سـالاندا گەلەک گۆڕانکاریێن سیاسـی و جڤاکی و ئابـووری و رووناکبیری رویداینە، کـو کارتێکرنەکا کویر ل سـەر ئەدەبێ کوردی دروسـتکر.

پشـتی شۆڕەشـا (١٤ی تیرمەهـا ١٩٥٨) یاسـایێن رژێمـا بـەرێ هاتنـە گوهۆڕیـن، ژوانـا بیاڤـێ ڕادەربڕیـن و چاپەمەنیـێ بەرفرەهتـر و ئازادتربـوو، ئەڤـە بوونـە ئەگـەرێ بـەرەف پێشـڤەچوونا گۆتـارێ دڤـێ قۆناغێـدا، ب تایبەتـی ژ ئەگـەرێ وان گۆڤـارو ڕۆژنامەییـن کـو دهاتنـە بەلاڤەکـرن ژوانـا (شـەفەق ١٩٥٨، ڕای گەل ١٩٥٩، بلّیسـە ١٩٥٩، ڕۆژی نوێ ١٩٦٠، . . .).

لێ ل دەستپێـکا سـالّێن شێسـتاندا ژ ئەگەرێ دەسـتپێکرنا شۆڕەشا ئەیلولێ و تێکچوونا کاودانێـن سیاسـی ییـن کوردسـتانێ بابەتێ گۆتـارێ بـەرەف لاوازیێ و سسـتیێ چوویە. ل ناڤەڕاستا سالّێن شێستان و ددویڤدا ژ ئەگەرێ دەرکەفتنا چەند ڕۆژنامە و گۆڤارەکان بیاڤ بۆ گەشەو وەرارا گۆتارێ ڤەژی ژوانا ڕۆژنامەیا (برایی، برایەتی ١٩٦٧) ، (گۆڤارا سلێمانی ١٩٦٨)ز. ژ نڤیسەرێن ناڤدارێن گۆتارێ دڤێ قۆناغێدا (عیزەدین مستەفا، شێخ محەمەدی خاڵ، ڕەمزی قەزاز، ئەبو زەید مستەفا سندی . . .).

گرنگترین تایبەتمەندییێن گۆتارێ دڤێ قۆناغێدا:

١- زمانـێ گۆتـارێ پوختەتـر بـوو، ژلایێ پەیـڤ و زاراڤانڤـە دەولەمەندتـر بوون، ب تایبەتـی کـو زمانێ نڤیسـینا گۆتـارێ ب دیالێـکتا کرمانجییـا خوارێ بـوو، هاتییە تێکەلکـرن ب پەیـڤ و زاراڤێـن دیالێکتێـن دی.

٢- بزاڤ هاتییەکرن ڕێنڤیسـەکا راسـت و دروسـت بهێتە پەیڕەوکرن، شێوازێ هونەریا وێ ژی بلنـد و پڕی جوانکاری بیت.

٣- ژلایێ ناڤەڕۆکێڤە بابەتێ سیاسـی سـەرەکیترین بابەتێ گۆتارێ بوویە، کو بەحسـێ هـزرا ئازاددیخـوازی و پێشـکەفتنخوازیێ هاتییـە کرن. پتر ژی ڕژدی ل سـەر بیرو باوەریـا نەتەوەیـی و مافێن کـوردان و ئێکگرتنا کوردسـتانێ هاتییەکرن.

٤- دگـەل گەشـەو وەرارا گۆتارا سیاسـیدا، ئاسـۆیەکێ بەرفرەهتر بۆ گۆتـارا جڤاکی و مێژوویـی پەیدابـوو ب تایبەتـی بەحسـێ وان بابەتـان هاتەکـرن کـو پەیوەندی ب نەتەوەیـا کورد ڤـە هەبوویە.

٥- دڤێ قۆناغێ ژیدا گەلەک گۆتار ژ زمانێن بیانی دهەمی بیاڤێن ئەدەبی و رووناکبیریدا بۆ زمانێ کوردی هاتنە وەرگێڕان.
نمونەیا گۆتارەکا ڤێ قۆناغێ کو ب خامەیێ (ڕەمزی قەزاز) هاتییە نڤیسین ول سالا (١٩٦٧) و دژمارەیا (٢٩) ێ روژنامە (برایی)دا بەلاڤەکرییە و نڤیسییە:

((... ئەم گرانییە ئێستا بلاوبووەتەوە بە وڵاتا، گرانییەکی ڕاستەقینە و تەواو نییە، بەڵکو گرانییەکی دروستکراوە لەلایەن چەند جامباز‌ێکی دڵ ڕەقی بێ بەزەییەوە، ئەمانە وەك زەروو وانە، هەمیشە خەریکی مژینی خوێنی چینی هەژارو کرێکارن، ئەمانە لەسەر لاشەی چینی هەژارو کرێکار بناغەی سامان و کۆشك و تەلاریان دادەنێن و ئەیەن بە ئاسمانا، هەموو بیرو باوەڕو ئامانجیان لە ژیانا پارە کۆکردنەوەو دەستکەوتی خۆیانە...)).

(بۆ خواندنێیە)

قۆناغا سێیێ سالێن (١٩٧٠-١٩٩١)ز

پشتی ڕێککەفتنا (١١ی ئادارا ١٩٧٠) و هەتا ڕادەیەکی سەربەخۆیا کوردستانێ بۆ چەند سالەکێن کێم پێنگاڤەکا دی یا بزاڤا ئەدەبی هاڤێشتییە و گەلەک یانەو کۆمەلە دەرکەفتن هەر ئێک ژوانا بۆ گەهاندنا هزروبیرا خۆ چەند گۆڤارو ڕۆژنامە دەرئێخستن کو ئەڤە ب خۆ پێنگاڤەکا دی بوو گۆتار بەرەف پێشڤەبری. هەروەکی ئەڤ کاودانە بوویە ئەگەرێ وێ چەندێ بزاڤەکا ڕەوشەنبیری و هۆشیاری دناڤ نڤیسەران و جەماوەریدا پەیداکر و گەلەک ڕۆژنامە و گۆڤارێن ئەدەبی و زانستی و رووناکبیری ژوانا (زانیاری ١٩٧٠)، (نووسەری کورد ١٩٧١)، (گۆڤارا ڕۆژی کوردستان ١٩٧١)، (گۆڤارا کۆڕی زانیاری کورد ١٩٧٣. . .) هاتنە دەرئێخستن.

بێگومان ئەڤ رویێ گەشێ بەرەڤ پێش چوونا گۆتارێ هەتا سالا (١٩٧٤)ێ ڤەکێشا، لێ خۆپانا شوڕەشێ و هەلبوونا چرایێ شوڕەشێ ل سالا (١٩٧٥)و چەند سالەکێن دویڤدا، وێ رویدانێ بۆ خۆ هندەک جۆرە ئاستەنگ ل بەرسینگێ ئەدەبێ کوردی ب گشتی و هونەرێ گۆتارێ دروستکرن، ب تایبەتی ل دەمێ ڕاگەهاندنا کوردی دوان چەند سالاندا ئەو رویێ گەشێ بەری نوکە هەی نەما و کەفتییە ژێر فشارێڤە.

دگـەل ڤـان هەمی ئاسـتەنگان ژیـدا نڤیسـەرێن کورد دباژێراندا‌پشـتی خۆپانـێ و چەند ژمارەیێـن کێـم ییـن ڤـان گۆڤـارو رۆژنامەیـان کـو ل وی سـەردەمی دەرکەفتیـن وەکی (هـاوکاری، بەیان، ڕۆشـنبیری نـوێ) بەردەوامبوون و شـیان گۆتارێ بەرەف پێشـڤەببەن.

دگـەل ڤـێ چەندێـدا نڤیسـەرێن چیـای ژی پشـتی خۆپانـێ د بەلاڤۆکێـن شوڕەشـێدا چالاکانـە گرنگـی دایـە گۆتـارێ ب تایبەتـی گۆتـارا سیاسـی، ژبەلاڤۆکێـن چیـای وەکـی (نووسـەری کوردسـتان، گزنگ، هەڵمەت، قەندیل، هەلویسـتی ئەدەب، بانگ، . . .)، ژ دەنگێن دیـار و قەلـەم ڕەهوانێـن گۆتارێ دڤان سـاڵاندا (تەها بەرواری، مسـتەفا نەریمـان، جەمال خەزنـەدار . . .).

هەروەسـا د سـاڵێن هەشـتێیاندا ژ سـەدێ بـوری نڤیسـەرێن کـورد ب ڕێـکا بەرهەمێن ئەدەبـی دژی سیاسـەتا بنبڕکرنـا نەتەوەیـا کـورد خەبـات دکـر، هـەر ژبـەر ڤـێ چەندێ گۆتارێـن وان سـاڵان ئەو ب خـۆ دبوونە بنیات و پێـک هێنەرەکێ موکمـێ ئەدەبێ کوردی.

گرنگترین تایبەتمەندیێن گۆتارێ دڤێ قۆناغێدا:

١- ل دەستپێـکا سـاڵێن حەفتیاندا زمانێ گۆتارێ گەشـەیەکا زۆر دیار ب خۆڤە دیت کو ل قۆناغێـن پێشـتر ب وی رادەی نەهاتبـوو دیتن، ب تایبەتی کـو پرۆگرامێ خواندنێ دقۆناغێـن ناڤنجـی و ئامادەییدا بووینە کـوردی، ئەڤێ ژی وەکر کـو هژمارەکا پەیڤ و زاراڤێـن نـوی بهێنـە دنـاڤ فەرهەنگا زمانـێ کوردیـدا و دەولەمەندتر لـێ بکەت.

٢- پشـتی خۆپانـا شۆڕەشـا ئەیلولـێ ل سـاڵا (١٩٧٥)ێ کـو ب ئاشـکرا هەسـت ب دیاردەیەکـێ دهێتـە کـرن ب تایبەتـی د بەلاڤکرییـن نـاڤ باژێرانـدا پێـک هاتبـوو ژ دەربڕینـا نەراسـتەوخۆ ئانکـو هێمـا و نیشـانە بکاردئینـان، ئەڤـە دەدەمەکیـدا ل دەسـپێکا حەفتیانـدا نڤیسـەران بێـی تـرس و خـۆ دانەپـاش هەسـت و سـۆزو هزرێـن خـۆ دەردبڕیـن، چنکـو وی کاودانـی ئـازادی وسەربەسـتی بۆ نڤیسـەران دروست کربوو.

٣- دڤێ قۆناغێدا گۆتار وەکی هۆکارەک بۆ پاراستنا زمانێ کوردی دهاتە بکارئینان، چنکو رژێمـا دوژمنـێ نەتەوەیـا کورد بزاڤ دکر زمانـێ کوردی تێک بـدەت و ژناڤ ببەت.

٤- پشتی خۆپانا (١٩٧٥) جوداهی کەفتە دناڤبەرا نڤیسەرێن باژێرو چیایدا د بەرچاڤکرنا بابەتاندا، چنکو ئەو سەربەستییا نڤیسەرێن چیای هەی چ جارا نڤیسەرێن باژێران نەبوو.

ژبەر هندێ گۆتارا سیاسی د ڕۆژنامە و گۆڤارێن دناڤ باژێراندا پاشڤەچوون، بەرانبەری هندێ دبەلاڤکێن چیایدا ئانکو دناڤ شۆڕەشێدا گرنگییەکا زۆر پێ دهاتە دان، پتر گۆتارێ گەشە دکر. چونکو نڤیسەرێن باژێران بزاڤ دکر دریکا گۆتارێن جڤاکی و میژوویی و ڕۆشنبیریێن گشتیدا بیروبۆچوون و هەست و سوزێن نەتەوەییێن خۆ نیشابدەن.

وەکو دڤێ دەقا (سەبری بۆتانی) دا

((ئەدەبا کوردی ژ سترانا زمانێ کوردیڤە دەستپێکریە. لێ مخابن نەهاتیە نڤیساندن....ئەز ڤێ دیژم چکۆ بێگومان ئەگەر سترانەك تەنێ ژی بەری چەند هزار سالەکا بهاتا نڤیساندن مەو بیانیا ژی دێ بگۆتا ژهنگێ ڤە پەیدا بوویە. ڤێجا گەرەکە باشتر بهێتە زانین کو سترانا کوردی شعرە، سەر هاتیە، چیرۆکە، پەسنە، ڕێزگرتنە، بیروباوەڕە، شیرەتە، ئەفینە، ئۆل و ئایینە، کورت و کرمانجی شین و شادی وفەلسەفا ژینا میللەتێ مەیە.....)).

(بۆ خواندنێیە)

چیرۆکا کوردی ل جەنگێ دووێ یێ جیهانی

چیرۆکا هونەری وەک بابەتەکێ نوی یێ بیانی هاتە دناڤ ئەدەبێ کوردیدا، دبنیاتدا هونەرەکێ ئەوروپی یە، پێدڤیا ژیانێ وەکرییە وەک ڕۆخسارەکێ هونەری دناڤ هەمی نەتەوەییێن جیهانێدا بەلاڤە ببیت، ودناڤ جڤاک و کۆمەلگەها کوردیدا دەست و دارەکێ تایبەت بۆ هەلکەفت، ئەڤجا سەرهلدا و پێگەهشت، وئاشکرایە هەر داهێنانەکا نوی ب شێوەیەکێ سادە وساناهی دەست پێ دکەت، ئەڤجا قۆناغ لدویف قۆناغێ گەش وەرارێ دکەت و پێشدکەڤیت، دڤێت وێ ڕاستیێ ژی بزانین ئەگەر ئەو دەستپێک نەبایە ئەوا ئەڤرۆ ژی نەدبوو، قۆناغێن بەری نوکە ییێن خواندنێ مە بەحسێ دەستپێک و سەرهلدان و دەرکەفتنا چیرۆکا هونەری یا کوردی کرییە، ئەڤە ل ڤێرێدا و پشتی جەنگێ دووێ یێ جیهانی دێ چیرۆکا هونەرییا کوردی ب چەند قۆناغەکێن دیرۆکیدا دابەش کەین ب ڤی رەنگێ خوارێ:

١-چیرۆکا هونەری یا کوردی ل سالا ١٩٣٩ هەتا سالا ١٩٥٨

٢- چیرۆکا هونەری یا کوردی ل سالا ١٩٥٨ هەتا سالا ١٩٧٠

٣- چیرۆکا هونەری یا کوردی ل سالا ١٩٧٠ هەتا سالا ١٩٩١

قۆناغا ئێکێ چیرۆکا هونەری یا کوردی ل سالێن (١٩٣٩ - ١٩٥٨)ز

ئەم دشێین ڤێ قوناغێ ب قۆناغا گەشەکرنا چیرۆکا هونەری یا کوردی دانین، چنکو دڤێ قۆناغێدا هونەرێ نڤیسینا چیرۆکا کورت گەشەکر، ل ڤێرێ قۆناغێدا دەرکەفتنا چەند گۆڤارو ڕۆژنامەیەکان ڕۆلەکێ بەرچاڤ هەبوو دگەشەکرنا چیرۆکا هونەرییا کوردیدا، وەکی (گەلاوێژ ، دەنگی گێتی تازە ل بەغدا، هاوار ، ڕۆژا نوو ل شامێ، ڕۆژنامە ژین و ژیان ل سلێمانیێ).

چیرۆکا کوردی د گۆڤارا گەلاوێژدا (١٩٣٩ - ١٩٤٩)ز

ئێک ژوان هونەرێن ئەدەبی یێن گۆڤارا گەلاوێژ ل (١٩٣٩ – ١٩٤٩ ز) رۆلەکێ ئاشکرا و دیار دبنەجهبوون و ڕهـ داهێلانێدا هەبوویە (چیرۆکا هونەری یا کوردی یە). گەلاوێژ هەر ئێکەمین هژمارا خۆدا گۆشەیەکا تایبەت بۆ چیرۆکێ تەرخانکربوو، ناڤێ وێ کربوو (چیرۆکا ڤێ مەهێ) کو دهەمی ژمارەییێن ئەڤێ گۆڤارێدا هەتا هژمارا دوماهیێ (١١٦) ئەڤ گوشەیە دهێتە دیتن، چنکو ب بەشەکێ سەرەکی یێ ئەدەبێ نوی زانییە، هەر دڤێ گۆڤارێدا ئاڤردانەک بۆ چیرۆکا وەرگێرای هەبوو کو کارەکێ دجهێ خۆدا بوو بۆ چاڤ ڤەکرنا لاوێن وی سەردەمی یا مفادار بوویە، چیرۆکێن وەرگێرای یێن وان نڤیسەران بوون یێن کو ناڤ و دەنگی یا خۆ ل جیهانێ هەی، سەرنجا خواندەڤان و نڤیسەرێن کورد بۆ ڤان ناڤان رادکێشا، ئەڤ چیرۆکە ژی بەهرا پتر ژ زمانێ ئینگلیزی دهاتنە وەرگێران و هندەک ژێ ژ زمانێ عەرەبی.

بابەتەکێ دیار دناڤەڕۆکا چیرۆکێن (گوڤارا گەلاوێژ) دا ناکوکی و ململانا دناڤبەرا دوو تەخێن سەرەکی یێن جڤاکی بوون، دەرەبەگ و ئاغا ژلایەکیڤە و جوتیار و کاسبکارێن کوردستانێ ژلایەکێ دیڤە، کو دیمەنێ ژیانا پڕ دەردەسەری ژ ڕۆژانێن شەڕێ دووێ یێ جیهانی بوو، هەروەسا دگەل وی بابەتی ڕەخنەگرتن ل نەریت و تیتالێن پاشکەفتی یێ جڤاکا کوردەواریێ بوویە بابەتەکێ دی یێ چیرۆکێ دڤی ماوەیدا، دچیرۆکێن (گەلاوێژ) یدا ئەو ژی دهێتە دیتن کو چیرۆکنڤیس ب دروستی پشتەڤانێ جوتیارانن، هەر وەسا دبەشەکێ چیرۆکێن (گەلاوێژ)یدا ئافرەت کرییە قارەمانا چیرۆکێ، بەحسێ هندەک دەردێن تەپەسەرکرنا ئافرەتێ هاتییەکرن وەک شیربایی و کچ فرۆشتن.

هەر ئەڤ جۆرێ گرنگیدانا چیرۆکنڤیسێن کورد ب وان کێشە و دیاردەییێن جڤاکی بوویە ئەگەرێ ڤێ چەندێ کو چیرۆکا کوردی ئێکسەر بەرەڤ ریبازا ڕیالیزمی پێنگاڤان بهاڤێژیت. دیارترین چیرۆک نڤیسێن گۆڤارا گەلاڤێژ (شاکر فەتاح، عەلائەدین سوجادی، برایم ئەحمەد) بوون.

تەکنیك و زمانێ داڕشتا چیرۆکان:

چیرۆکێن دەستپێکا گۆڤارا گەلاوێژ ژلایێ زمان و تەکنیکێڤە پێشکەفتنەکا وەسا ب خۆڤە نەدیتییە، ئانکو زمانێ نڤیسینا چیرۆکان کوردییەکا پەتی نەبوو وەکو زمانێ نڤیسینا وی سەردەمی، پڕبوون ژپەیڤێن عەرەبی و فارسی. هەروەسا ژلایێ تەکنیکێڤە ب گشتی شێوازێ چیرۆکان ڤەگێڕانەکا ئاساییە و چ کاریگەریەکا هونەرێ نوی یێ چیرۆکێ پێڤە دیار نینە، بەهرا پتر شێوەیێ ڕاپۆرت نڤیسینێ پێڤەدیارە، ئانکو گەلەک چیرۆکنڤیسان هەول و بزاڤا وان ئەو بوو بەحسەکێ فۆلکلۆری یان ئەفسانەیی بینن و بەرگێ چیرۆکەکا هۆنەری بکەنە بەر.

زمانێ نڤیسینا چیرۆکێن گۆڤارا گەلاوێژ بەرەف کوردییەکا پەتی و ڕەوان دچیت و پاقژ دبیت ژ پەیڤێن بیانی ول شوینا وان پەیڤێن کوردی یا ڕەسەن یان پەیڤێن گونجای هاتینە بکارئینان. هەروەسا شێوەیێ هۆنەری یێ نوی و تازەتر بکارهاتییە، ئانکو ئەم دشێین بێژین چیرۆکێن گەلاوێژ ژ لایێ تەکنیکا هونەریڤە ل چاڤ یێن پێش خۆ بەرەف پێش چوون، سیمایێ هونەریێ نوی پێڤەدیارە، ڕستە و وەسف ب سۆزو کاریگەرن و زنجیرەیا بەحس و رویدانێن وان هەر ژ دەستپێکێ هەتا ئەنجامێ دوماهیێ پێکڤە دگرێداینە وخواندەڤانی ڕادکێشن کو تامەکێ ژێ وەربگرن.

چیرۆکا کوردی دگۆڤارا هاواردا (١٩٤١ - ١٩٤٣)ز

گۆڤارا هاوار ل سالا (١٩٣٢) ل شامێ دەرکەفتییە، ول سالێن (١٩٤١ هەتا ١٩٤٣) گرنگیەکا زۆر دایە بەلاڤەکرنا چیرۆکێ، دبهایێ ئەڤی هونەرێ نوی باش تێگەهشتییە.

ل سەر بەرپەرێن ئەڤێ گۆڤارێ چەند چیرۆکنڤیسێن خودان شیان وبەهرەدار پەیدابوون ژوانا (جەلادەت بەدرخان، کامەران بەدرخان، قەدری جان، ئوسمان سەبری، نورەدین زازا .... هتد) بوون. چیرۆکێن گۆڤارا هاوار ب زارێ کرمانجییا ژووری وپشکا بوتانی هاتینە نڤیسین، هندەک ژوانا ب چیرۆکا هونەری دهێنە دانان، چنکو پلەیا هونەری یا وان یا بلندە، هندەکێن دی ژی سیمایێ چیرۆکا فولکلۆرێ کوردی پێڤە دیارە و هندەکێن دی ژی ل سەر زمانێ گیاندااران هاتینە نڤیسین.

ژلایێ ناڤەرۆکێڤە پتر بزاڤ هاتییە کرن پرسا نەتەوایەتی و خەباتا چینایەتی بەرچاڤ بکەن، رەخنەیێ ل نەڕاستییێن دناڤ جڤاکیدا بگرن، هەروەسا دەردێ هەژاریێ و نەخوێندەواریێ بەرچاڤ بکەن، ئەڤێ گۆڤاریێ پویتە دایە ب چیرۆکا وەرگێڕای وب تایبەتی ژ زمانێ فەرەنسی و عەرەبی دکرنە کوردی، هندەک جاران ژی چیرۆکێن کوردی دهەمان ژمارەدا دهاتنە وەرگێڕان بۆ سەر زمانێ فەرەنسی کو ئەڤە ژی ئەزموونەکا نوی بوویە دناڤ ئەدەبێ کوردیدا.

ژلایێ تەکنیکیڤە ژی پشکا زۆرا چیرۆکێن هاتینە نڤیسین وبەلاڤەکرن ل ئاستەکێ هونەری یێ پێشکەفتیدانە د تەمام و موکم بوون، چنکو چیرۆکنڤیسان زمانێ فەرەنسی و ئەلمانی و ئنگلیزی دزانی.

قۆناغا دووێ — چیرۆکا هونەری یا کوردی ل سالێن (١٩٥٨- ١٩٧٠)

دڤێ قۆناغێ و ددویڤدا، ژئەگەرێ ئالۆزبوونا بارێ سیاسی یێ وەلاتی و سەرهلدانا شۆرەشا ئەیلولێ ل سالا ١٩٦١ ئاستەنگ درێکا چاپەمەنیا کوردیدا دهاتنە دانان، ئەڤ کاودانێ کوب سەر دیرۆکا نەتەوەیا مەدا هاتی بێ هیڤیەک دئەدەبێ کوردیدا پەیداکر و چەند سالەکا ڤەکێشا، دیارە کو چیرۆکا کوردی ژی کپی و سستی و پاشکەفتن ب خۆڤە دیت، لێ ئەڤ کاودانە وەسا نەما، ل ناڤەڕاستا سالێن شێستێ دا چیرۆکا کوردی هەتا رادەیەکی بهێنڤەدانەک ب سەرداهات، چەند گۆڤار و رۆژنامەک دەرکەفتن و زەمینە و دەلیڤەکا باش بۆ هەلکەفت کو جارەکا دی پێش بکەڤیتەڤە.

چیرۆکا کوردی د گۆڤارا شەفەقدا (١٩٥٨)

ل دەستپێکا سالا ١٩٥٨ ل باژێرێ کەرکووکێ گۆڤارا (شەفەق) دەرکەفتییە کو رولەکێ بەرچاڤ هەبوو دپێشڤەبرنا چیرۆکا هونەریا کوردی دا بۆ نمونە:-

وێ بەریکانەک رێکخست بۆ باشترین سێ چیرۆکێن کورت بۆ ڤێ مەرەمێ ژی سێ خەلات تەرخان کرن کو دئەنجامدا (حسین عارف) ب چیرۆکا (چای شیرین) خەلاتێ ئێکێ وەرگرت کو ب ناڤەکێ خواستی (محەمەد سەدیق عارف) بەلاڤەکرییە، (مستەفا سالح کەریم) ب چیرۆکا (چەندم لێ ئەستێنی) خەلاتێ دووێ وەرگرت،

هۆزانڤـان (محەمەد سـالح دیلان) ب چیرۆکا (شەوێـکی دریژ) خەلاتێ سـێیێ وەرگرت.
دڤـی ماوەیـدا چەنـد چیرۆکنڤیسـان بـۆ جارا ئێکێ دەسـت دایـە بەلاڤەکرنـا چیرۆکێن کـورت کـو دقۆناغێـن ددویڤـدا ناڤێ وان هـەر یێ دیارە. وەک (حسـێن عـارف، جەمال بابـان، محـەرەم محەمـەد ئەمیـن، حەسـەنی قزلچـی ... هتد)

دڤـێ قۆناغێـدا چەند چیرۆکنڤیسـان چیرۆکا ناڤنجـی (مام ناوەندی) بـۆ ئێکەمین جار بەلاڤەدکـەن و جێگیـر دکەن ژوانـا (جەمال بابان) ب چیرۆکا (خانـزاد) و (پەلّە هەورێکی چلّکن)، (جەمال نەبەز) ژی ب چیرۆکا (لالۆ کەریم)، و (محەمەد صالح سعید) ژی ب چیرۆکا (کاروانـی)، (کـو ئەڤان چیـرۆکان دەمێ رویدانێـن وان پترە ژ چیرۆکا کـورت و هژمارا کەسـانێن وێ ژی زێدەتـرە ژ چیرۆکا کورت، لێ ناگەهنە چیـرۆکا درێژ ئانکو (رۆمان)).

دڤێـت ئـەوێ ژی بزانیـن کـو بـەری ئەڤـان چیـرۆکان دوو چیرۆکێـن دی ییـن ناڤنجـی هاتبوونـە نڤیسـین، لێ ژبەر هنـدێ کو ددەمێ خـۆدا ب پەرتـووک نەهاتبوونە بەلاڤەکـرن، ئەڤجـا نەشـیان ڤـی جـۆرێ چیرۆکـێ د دەمـێ خـۆدا جێگیـر بکـەن، ئەو چیـرۆک ژی(لەخەومـا) یـا (جەمیل صائیب) ل سـالا (١٩٢٥) هاتییە نڤیسـین و ل سـالا (١٩٧٥) هاتییـە چاپکـرن. و(مەسـەلەی ویـژدان) یـا (ئەحمـەد موختـار جاف)، ل سـالا (١٩٢٩) هاتییـە نڤیسـین و ل سـالا (١٩٧٠) هاتییـە چاپکرن.

چیرۆکێن ڤی سەردەمی دوو جۆرێن سەرەکینە:

هنـدەک ژوان گەلـەک د سـادە بـوون و بابەتێـن وان دویـر ژ روخسـارێ هونەری دهێنـە دیتـن، دبازنەکـێ بێ هیڤییـدا دزڤرن و پێشـکەفتن بدەسـت خۆڤـە نەئینایە.

پشـکا دی ژی گەشـە و پێشـکەفتن پێڤـە دیـارە، چ ژلایـێ ناڤەرۆکـێ و روخسـارێ هونـەری وزەلالیـا زمانیڤـە بیـت وچ ژلایـێ هنـدێ ڤەبیت کـو نیشـانا کوردەواریێ پێڤە دیاربیـت، قارەمانێـن وێ کەسـانێن دناڤ جڤاکێ کـوردەواری بـوون، رویدانێن وێ ژی رویدانێـن سـەردەمی بوون، ناڤـەرۆکا چیرۆکان دڤـێ قۆناغێدا پویتە ب دۆزێن سیاسـی و جڤاکـی و چینایەتـی ییـن وی سـەردەمی دایە.

دڤێ قۆناغێ و ددویڤدا چیرۆکنڤیسان بزاڤ کرینە گەلەک ب ئاشکرایی بەحسێ بابەتێن سیاسی بکەن، چنکو بەهرا پتر ژ چیرۆکنڤیسان دگەل شۆرەشا کوردی و بزاڤا نیشتمانی بوون، چ ب کریار بیت یان ب بیروباوەران،

رۆژانە ژی ب چاڤێن خۆ تەپەسەرکرن و زۆلم و زۆرداری و ئەشکەنجەدانا گەلێ خۆ ب دەستێ رژێما داگیرکەرا کوردستانێ ددیت، ئەڤەژی بوویە ئەگەرێ وێ چەندێ کو بهایێ هونەری یێ چیرۆکان بهێتە خوارێ وژداهێنانێ بکەڤیت، زمانێ چیرۆکان سادەبن، شێوە و تەکنیکا وان لاوازبیت، ب ئاشکرا مەرەمێ بدەنە دەست.

هندەک جاران ژی کاودانێ سیاسی و پوختە و ڕەوانیا چیرۆکا بەری نوکە لاواز کرییە وژلایێ دارشتنێ ڤە چیرۆکێن وێ بەرەف همبزکرنێ (چرکرنێ) بریيە هەتا ڕادەیەکی ژی هێما بکارئینان.

قۆناغا سێیێ
چیرۆکا هونەریا کوردی ل سالێن (١٩٧٠ - ١٩٩١)ز

سالا (١٩٧٠ز) ب قۆناغەکا نوی دهێتە دانان ددیرۆکا گەلێ عیراقێدا ب گشتی وگەلێ کورد ب تایبەتی، چنکو دڤێ سالێدا بۆ جارا ئێکێ حکومەتا عیراقێ دان پێدان ب مافێن ڕەواییێن گەلێ کورد کر، دریکەفتنامە (١١)ی ئادارا (١٩٧٠ز) کو دگەل سەرکردایەتییا شۆڕەشا گەلێ کورد مۆر کربوو، ئەڤ چەندە ژی ب ماوێ گەشەکرن ولێکگوهۆڕینێ ژهەمی لایەکیڤە دهێتە دان، دیارە ئەڤە ژی کاودانەکێ باش و ڕێخوشکەر بوو بۆ دامەزراندنا چەند دەزگەهێن ڕەوشەنبیری بێن کوردی، هەروەسا کۆمەکا رۆژنامە و گۆڤارێن هەمە جۆر ب زمانێ کوردی دەربکەڤن وەک رۆژنامەییێن (هاوکاری، بیری نوێ، ژین) هەروەسا گۆڤارێن (بەیان، رۆژی کوردستان، روشنبیری نوێ) کو ئەڤان هەمیان زەمینەیەکا باش بۆ بەلاڤەکرنا کۆمەکا چیرۆکان دناڤ ئەڤان گۆڤار و رۆژنامەیاندا خۆشکر، دگەل چاپکرنا چەندین کۆمەلە چیرۆکان کو ددویڤدا بوونە ئەگەرێ پتر گەشەکرنا چیرۆکا کوردی چ ژلایێ رووخساریڤە بیت یان ژلایێ ناڤەرۆکێ. دەرکەفتنا بەیانا (ڕوانگە) ل بهارا سالا (١٩٧٠ز) ئێک بۆ ژوان بزاڤ و ڕێبازێن نوی کو وەکر هژمارەکا چیرۆکنڤیسان پەیدابن ژبلی گێران و سازدانا کۆڕێن ئەدەبی، وزالبوونا سەقایەکێ باش بۆ دان وستاندنێ دبیاڤێ ڕەوشەنبیریا گشتیدا، ڕوانگە یێ چیرۆکا کوردی ژ سستی ودووبارەبوونێ رزگار کر، زەمینەکا نوی بۆ چیرۆکا کوردی ئامادەکر، دیوارەک دناڤبەرا چیرۆکا کەڤن و

نویـدا دروسـتکر، ب تەکنیکـەکا نـوی و بکارئینانـا دیالـۆگ* و مەنەلۆکـێ** و همبزکرنـا ڤەگێڕانـێ و بکارئینانـا شـیانێن هـزری ئاسـتێ چیـرۆکا کـوردی بلندکرەڤە.

ل دەسـتپێکا سـالێن حەفتیاندا کۆمەکا چیرۆکنڤیسـێن قۆناغا بەرێ، لێ ب هزرو بۆچوون و کەرەسـتێن نـوی بەردەوام بوون وەک (حسـێن عـارف، محەمەد مەولـوود (مەم)، و کاکە مەم بۆتانی، مسـتەفا سـالح کەریم) . . . هەروەسـا چەند چیرۆکنڤیسێن نوی ژی بۆ ئێکەمین جـار دەسـت ب نڤیسـینا چیرۆکێ کـر کو د دویڤـدا نـاڤ و دەنگییا وان بـەلاڤ بوو وەکی (محەمـەد موکـری، محەمـەد فەریـق حەسـەن، رەئـووف بێگەرد ، شـێرزاد حەسـەن . . .)

دڤـێ قۆناغێـدا دوو ڕویدانێن دی کاریگەری ل سـەر کاروانێ چیرۆکا کوردی هەبوو کو ئـەو ژی خۆپانـا شۆڕەشـا مەزنـا ئەیلوڵـێ بوو ل ناڤەڕاسـتا سـالێن حەفتیاندا، هەروەسـا دەسـتپێکرنا شـەڕێ ١٩٨٠ – ١٩٨٨ ئانکو شـەڕێ دریژخایەن ئەوێ بۆ ماوێ هەشت سالان دناڤبـەرا عێراقـێ و ئیرانێدا ڤەکێشـای، ئەڤان رویدانـان کاریگەریەکا مەزن ل سـەر ئەدەبێ کـوردی ب گشـتی و چیرۆکا کـوردی تایبەتی هەبوو. ل سـالا ١٩٧٠ و ددویڤدا ب ڕەنگەکێ گشـتی بابەتێـن چیرۆکێـن کـوردی هاتنـە گوهۆڕین هـەر چەنـدە هنـدەک ژ بابەتێن بەری نوکـە دووبـارە دبـن، لێ دگـەل پرسـەیێن کرێـکار و خـودان کارێ دەولەمەنـد، گرفتاری و ئالۆزییـێن باژێـری ژی بووینـە هێڤینـێ چیرۆکێ. پشـتی سـالا ١٩٧٥ جۆرەکـێ چیرۆکێ پەیدابـوو ئەم دشـێین ناڤـێ وێ بکەینە چیـرۆکا (بەرەڤانیـێ ژمافێن ڕەواییـێن گەلێ کورد)، چنکـو پشـتی خۆپانـا ١٩٧٥ هەبوون ومانا کـوردان کەفتە دمەترسـییدا.

تاوانـا ژنـاڤ برنـێ و (جینوسـایدێ) ب ئاشـکرایی بەرانبـەر گەلێ کـورد دهاتنە کرن، کـورد کەفتنـە بەرانبـەر هێزەکا درندە یا رژێمـا بەعس کو خودانا نویترین چەک بوو، ژبەر هنـدێ ئەرکەکـێ پیرۆز کەفتە سـەر ملێن چیرۆکنڤیسـێن کـورد ئەو ژی داکوکـی کرن بوو ژ نەتەوەیـا خـۆ و هاندانا خەلکـی بۆ بەرەڤانیکرن و هوشـیارکرنێ ژلایـێ بیروباوەرانڤە.

(*) دیالۆگ: دان و ستاندن دناڤبەرا دوو کەساندا.

(**) مەنەلۆگ : دگەل خۆ ئاخفتن.

تەکنیکا چیرۆکا کوردی ل قۆناغا (١٩٧٠ - ١٩٩١):

١- چیرۆکا کوردی دڤێ قۆناغێدا مفا ژ بەیت و لاوک و داستانێن کەڤنێن فۆلکلۆرێ وەرگرتییە، ئەو ژی ئاوڕدانەکا پیرۆز و دەسپێکەکا ڕێخۆشکەربوو بۆ چیرۆکنڤیسێن مە، کو بڤەگەڕێنە گەنجینەیا (بەیت ولاوک) ا کوردی و بکاربینن ژبۆ بەرچاڤ کرن و بەرجەستەکرنا هیڤی و خەمێن مرۆڤێ کوردێ هەڤچەرخ وەک د چیرۆکا (لاوکی سوارە)یا محەمەد فەریق حەسەن، و (بەیتی سمۆ) یا رەئووف بێگەرد، و (هێلەگ) یا عبدوللا سەراجدا.

٢- هەروەسا دچیرۆکا کوردیدا (جەفەنگ) ئانکو هێما ب شێوەیەکێ بەرفرەھ وبەربەلاڤ هاتە بکارئینان کو شێوەیەکە ژ شێوەیێن تەکنیکی بۆ جوانکاریێ بکاردهێت، هەروەسا بۆ نخافتن و ڤەشارتنا بنیاتێ مەرەما چیرۆکنڤیسی ب تایبەتی دوان کاودانێن کو ڕێک ل دەربڕینا ئێکسەر ل نڤیسەران دهاتە گرتن ژئەگەرێ کاودانێ سیاسی و توندوتیژیا داگیرکەران، بۆ نمونە (ڕەڤدا بەرازن) هێمایەک بوو بۆ داگیرکەر و شەڕخوازان، (داربەڕی) هێمایێ کورد و خۆڕاگریا کوردان و ڕەھ داهێلانا وان دناڤ ئاخا کوردستانێدا بوو، (هەسپ) گەلەک جاران هێمایێ شۆڕەشێ بوو.

٣- چیرۆکا کوردی دڤێ قۆناغێدا مفا ژ هونەرێ (سینەمایێ) وەرگرتییە ئەڤێ ژی چەکەکێ نوی دایە دەستێ نڤیسەران، بوویە ئەگەرێ شکاندنا قالبێ خۆ گرێدانا چیرۆکنڤیسی ب دەمەکێ دیارکریڤە، ئەڤ چەندە ژی دناڤ چیرۆکێن (ئەحلام مەنسوور، ئەنوەر محەمەد تاهر، عبدوللا سەراج)دا دهێنە دیتن.

٤- کارتێکرنا چیرۆکێن ئەدەبێ بیانی ئانکو چیرۆکێن گەلێن دی ل سەر چیرۆکا کوردی دڤێ قۆناغێدا ب تایبەتی چیرۆکێن ئەمریکا لاتینی و ئەلمانی و ڕوسی، ب رەنگەکێ ئاشکرا ل نیڤا دووێ ژسالێن هەشتێیاندا، ئەڤ چەندە ژی تشتەکێ ئاسایی بوو، چنکو چێدبیت مفا ژ ئەزموونا چیرۆکا گەلێن دی بهێتە وەرگرتن بۆ دەولەمەندکرن و پێشڤەبرنا سەربۆرا چیرۆکا مە.

٥- ژلایێ زمانیڤە ئەم نەشێین بێژین کو زمان ل دەڤ هەمی چیرۆکنڤیسێن ڤێ قۆناغێ وەکی ئێکە، یان ژی دئێک ئاستدایە، ئەڤ چەندە لدەڤ هندەک چیرۆکنڤیسان ژڤێ کۆمەلە چیرۆکێ بۆ کۆمەلەکا دی وەک ئێک نینە، زمان لدەڤ هندەک چیرۆکنڤیسان

زۆر ساده و ب ساناهییه، دریژه پێدانا زمانێ نڤیسینا چیرۆکێ بوو د قۆناغێن بەرێدا، دگەل گوهۆڕینەکا کێم، لێ لدەف هندەک چیرۆکنڤیسێن دی زمانێ نڤیسینا چیرۆکان جیاوازترو همبزتر و موکمتربوو، بۆ نمونە چیرۆکنڤیس (شێرزاد حەسەن) ب ئاشکرا خۆدانێ زمانەکێ دەولەمەند و تایبەت ب خۆ ڤەیە، زمانێ هۆزانێ یێ زالە ب سەر زمانێ چیرۆکێن وی کو خواندەڤانی ڕادکێشیت، وەلێ دکر کو تامەکا خۆش ژخواندنا چیرۆکێن وی وەربگرن، ئەڤ چەندە ژی ب رەنگەکێ ئاشکرا یا دیارە د هەردوو کۆمەلە چیرۆکێن ویدا (تەنیایی) ل سالا ١٩٨٣ز و (گولّی ڕەش) سالا ١٩٨٩ز هاتینە بەلاڤەکرن . . .

زمان لدەف (حسێن عارف) ژی زمانەکێ کوردی یێ بێ وێنە وب تامە، ب تایبەتی دکۆمەلە چیرۆکێن (تۆپشووی سەفەرێکی سەخت) سالا ١٩٧٩ز و (گەلەگورگ) ل سالا ١٩٨٣ هاتییە بەلاڤەکرن وبتایبەتی دکۆمەلە چیرۆکا (گەلە گورگ)دا زمان گەلەک دەولەمەندترو شرینترو وسەرنج راکێشتربوو ل چاڤ هەمی چیرۆکێن وی یێن بەرێ.

”رۆمان د ئەدەبێ کوردیدا“

رۆمان، ئانکو چیرۆکا دریژ کو رویدانێن وێ گەلەک دچرو پرن، دەمێ رویدانێن وان گەلەک دوور و دریژن ژ چیرۆکا کورت و چیرۆکا ناڤنجی هەروەسا کەسێن پشکدار زێدەترن ژ بێن چیرۆکێن کورت و چیرۆکا ناڤنجی.

رۆمان نڤیسین ئێکە ژ هونەرێن ئەدەبی بێن گران ل سەدێ هەڤدێ ل ئەوروپا سەرهلدایە، لێ چەرخێ زێرینێ رۆمانێ ل ئەوروپا سەدێ نوزدێ و نیڤا ئێکێ ژ سەدێ بیستێ یە، گەلەک ژ رەخنەگران رۆمانێ ب داستانا سەدێ نوی ل قەلەم ددەن، نڤیسینا رۆمانێ ل ناڤ گەلێن رۆژهەلات گەلەک یا پاشکەفتییە ل چاڤ گەلێن رۆژئاڤا ... د دەمەکیدا ب دەهان رۆمان نڤیسێن ناڤدار ل ئەوروپا ول هەمی جیهانێ ناڤێ وان دیارە، رۆمانێن وان ب شێوەیەکێ بەردەوام دهێنە وەرگێڕان بۆ سەر پتریا زمانێن جیهانێ، گەلەک کێم مە گوهل ناڤێ رۆمان نڤیسێن عەرەب و تورک و فارس دبیت. نڤیسینا رۆمانێ دناڤ کوردانداگەلەک پاشکەفتیترە ل چاڤ نەتەوەیێن عەرەب و فارس و تورک، چنکو ئەو دەلیڤا بۆ نڤیسەرەکێ عەرەب و فارس و تورک هەلکەفتی چ جاران بۆ نڤیسەرەکێ کورد هەلنەکەفتییە، زۆر جاران ژی نڤیسەرێ کورد دژایەتی ل هەمبەری وی دهاتە کرن و دەلیڤا چاپکرنێ بۆ نڤیسەرێ کورد گەلەک ب زەحمەت بوو .

دەسپێکا رۆمان نڤیسینێ دئەدەبێ کوردیدا

بۆ ئێکەمین جار نڤیسینا رۆمانێ ب زمانێ کوردی دناڤ کوردێن ئێکەتیا سۆڤێتا بەرێ دەست پێکرییە، ئێکەمین بزاڤ ژلایێ نڤیسەرێ مەزن (عەرەبێ شەمۆ) بوو کو ل سالا (١٩٣٥)ز رۆمانا (شڤانێ کورد) ب زارێ کرمانجییا ژووری ب پیتێن لاتینی نڤیسییە، پاشان ئەڤ رۆمانە بۆ زمانێ ڕووسی و فەرەنسی و ئەرمەنی هاتییە وەرگێڕان. ئەڤجا هەر (عەرەبێ شەمۆ)ی رۆمانێن (کوردێ ئەلەگەز) و (بەربانگ) و پاشی ل سالا (١٩٦٦ ز) (کەلها دمدم) نڤیسییە، پشتی عەرەبێ شەمۆی چەند

نقیسـەرەکێن دی یێـن کوردیـن سـوقێت دەسـت دایـە نقیسـینا ڕۆمانـێ ژوان (حاجی جنـدی) کـو ڕۆمانا (هـەواری) و (بەهار هات) نقیسـین، (عەلـی عبدولرحمـان) ڕۆمانێن (خاتـێ خانم) و (گوندێ میرخاسـا) نقیسـین، ئـەڤ ڕۆمانێن ناڤبری کارتێکرنەکا وەسـا نەبوو ل سـەر ڕەوشـا گەشـەکرنا ڕۆمانی دناڤ کوردسـتانێدا، چنکو هەتـا درەنگ ژی نەگەهشـت بوونـە پارچەیێـن دی یێـن کوردسـتانێ، نقیسـەرێن کورد دنـاڤ پارچەیێن کوردسـتانێدا ئەڤ ڕۆمانـە نەخواندینـە و نەدیتینە.

- ئـەڤ ڕۆمانـە ب زارێ کرمانجییا سـەری ب ڕێنڤیسـا پیتێـن لاتینی هاتینە نقیسـین، زمانـێ نقیسـینێ گەلەکـێ سـادە و زەلالە.
- بیروباوەرێن سۆشیالیزمێ ب سەر ڕویدانا زاڵبوویە.
- شـێوەیێ ڕۆمانـان ڤەگێڕانـە وەکـو داسـتان و چیرۆکێـن فۆلکلۆری، چنکـو بناغێ نقیسـینا ڕۆمانـان داسـتان و ئەفسـانە و حیکایەتـا فۆلکلـۆرێ کوردییـە، دویرن ژ تەکنیـکا نـوی و هەڤچـەرخ.

قۆناغا جێگربوونێ

ل کوردسـتانێ هەروەکـی بـەری نوکـە مە ئاماژە پێ دای هەتا سـاڵێن دوماهیێ ژ سـەدێ بیسـتێ هیچ ڕۆمانەک ب زمانێ کوردی نەهاتییە نقیسـین، لێ ددویڤدا دوو بزاڤێن بەرچـاڤ و دیـار هەنـە کـو دشـێین بکەینە بناغـێ دانانا ڕۆمانـا کوردی. ئەگـەر د هەر بیاڤەکیدا تەماشـە بکەین، نەشـێین ب دەسـت پێشـخەریەکا مەزن نەدانین ئەو ژی ڕۆمانا (پێشـمەرگە) یـا (ڕەحیمێ قـازی) و (ژانی گەل) یـا (برایم ئەحمەد)ی نە، ل سـاڵا (١٩٦٠) ز ڕۆمانـا (پێشـمەرگە) یـا ڕەحیمی قازی ل بەغـدا هاتییە چاپکـرن، ڕویدانێن ڤێ ڕۆمانێ دەربـارەی سـەردەمێ دامەزراندنـا (کۆمارا کوردسـتانێ) ل مەهابـادێ ل دەوروبەرێن سـاڵا (١٩٤٦)ز نە، چنکو نقیسـەری ب خۆ پشـکداری دڕویدانانداکرییـە ودناڤ جەرگێ ڕویدانان دا بوویە، ژبەر هندێ بەحسـێ خەباتا کوردان د وان سـاڵاندا دکەت، و ڕویدانان تێکەلـی چەنـد کێشـەیەکێن دی دکـەت ب تایبەتی کێشـەیا جوتیاران دگـەل دەرەبەگاندا. پاشـی ل سـاڵا (١٩٧٢)ز ڕۆمانـا (ژانـی گـەل) یـا (برایـم ئەحمـەد)ی هـەر

ل بەغدا هاتییە چاپکرن نڤیسەر ب خۆ دبێژیت کو ل سالا (١٩٥٦ز) نڤیسییە لێ ژبەر نەبوونا دەلیڤەکا گونجای نەشیا ل دەمێ وێدا چاپبکەت.

ئەڤێ ڕۆمانێ پتر ژ (ڕۆمانا پێشمەرگە) دەنگ ڤەدایە ل ڕۆژنامە و گۆڤارێن وی دەمی کۆمەکا گۆتار و ڤەکۆلین ل سەر هاتینە بەلاڤەکرن، پێدڤییە ئاماژە ب وێ ژی بهێتە کرن کو ل سالا (١٩٧٦)ز ڕۆمانا (کەلها دمدم) یا عەرەبێ شەمۆی ژلایێ شوکر مستەفا ژ دیالێکتا کرمانجییا ژووری هاتییە ڤەگوهاستن بۆ سەر دیالێکتا کرمانجییا خواری.

زمانێ نڤیسینا ڕۆمانێن کوردی دڤێ قۆناغێدا زمانەکێ بێ وێنەیە و زەلاڵە کو خواندەڤانی بۆ خۆ ڕادکێشیت، ناڤەڕۆکا ئەڤان ڕۆمانان سیما و شەقلێ خەباتا نەتەوایەتی پێڤە دیارە و رویدان دخۆمالینە ژناڤ جەرگێ جڤاکێ کوردەواریدا هاتینە وەرگرتن، شێوازێ نڤیسینێ پتر ڤەگێڕانە و دویرە ژ تەکنیکا هەڤ چەرخ هەروەسا دویرە ژ مژ و ئالۆزیێ.

قۆناغا گەشەکرنێ

ئەڤ قۆناغە ل سالێن هەشتیان ژ سەدێ بیستێ دەست پێ دکەت کو دوو دیاردەییێن ئاشکرا دهێنە دیتن:

١) هژمارا ڕۆمانێن خۆمالی ب زمانێ کوردی هاتینە نڤیسین ل چاڤ قۆناغێن بەری نوکە پتر دهێنە دیتن.

٢) هژمارا ڕۆمانێن وەرگێڕای ژ زمانێن بیانی ب رەنگەکێ بەرچاڤ زێدە دبن.

ئەڤ دوو دیاردەیە دڤی سەردەمیدا دوو دیاردەییێن دلخوشکەربوون دا ببنە ڕێخوشکەر بۆ گەشەکرنا ڕۆمانێ دزمانێ کوردیدا، چنکو بەری نهۆ هژمارا ڕۆمانێن کوردی ژ هژمارا تلێن دەستان دەرباز نەدبوون، بۆ نمونە:

١- حسین عارفی دسالێن هەشتیاندا هەردوو ڕۆمانێن (شار و ئەندێشەی مرۆڤێک) چاپکرن.

٢- عەزیزێ مەلا ڕەش (کوێخا سێوێ و غەوارە) چاپکرن.

٣- خەسرەو جاف (کوردەرە و هیچ) چاپکرن.

٤- عبدوڵلا سەراج (هەڵکشان بەرەو لووتکە) چاپکر.

٥- دکتور نافع ئاکرەیی (بوهژین) چاپکر.

٦-محەمەد موکری ل چیای دویر ژ زێرەڤانیا حکومەتێ ڕۆمانێن (سەگوەر و تۆڵە و هەرەس)چاپکرن.

٧- حەمە کەریم عارف ژی (کۆچی سوور) ل چیای دویر ژ زێرەڤانیا حکومەتێ چاپکر.
٨- محەمەد ئوزۆن ل سویدێ ڕۆمانێن (مرنا کالەکێ ڕەند) و (هاوارا دیجلەیێ) ب زارێ کرمانجییا ژووری چاپکرن.

دیارە رویدانێن سیاسی و بەحسێ خەباتا ڕەوایا کوردان، ژیانا پێشمەرگەی ل چیای بووینە هێڤێنێ دەرکەفتنا ئەڤان بەرهەمێن نوی، ئەڤ ڕۆمانە بەحسێ کێشا ئاکنجیێن گوندان دکەن وەکو ڕۆمانێن (عەزیزێ مەلا ڕەش). زمانێ ڕۆمانان پتر یێ زەلال و پوخت وهمبز بوو دگەل دیاردەیا پویتەدان ب شێوەزارێ دەڤەرێن جوتیاران. ژلایێ شێوازیڤە ڤەگێران ب پتریا ڕۆمانانڤە دهێتە دیتن و هەست ب هندێ ژی دهێتە کرن کو ڕۆمان نڤیسان پویتە ب تەکنیکا نوی و دگەل خۆ ئاخفتن (مۆنۆلۆگ) دایە ب شێوەیەکێ سەرکەفتیانە بکارئینایە.

دڤێت وێ چەندێ ژی بزانین کو ئەڤێ قۆناغێ ڕێک خۆشکر دا ڕۆمانا کوردی ل قۆناغا (نوتاندا) پتر پێشبکەڤیت و گەشەکرنەکا وەسا ب خۆڤە ببینیت کو چ جاران نە دیتبیت.

دگەل ئەڤان ڕۆمانێن کوردی کۆمەلەکا ڕۆمان نڤیسێن کورد هەنە کو ب زمانێن بیانی ڕۆمان دنڤیسن، هەر چەندە ب نفش کوردن، و ناڤ و دەنگییا جیهانی هەیە وەک: (یەشار کەمال) ب تورکی دنڤیسیت وهندەک ژ ڕۆمانێن وی هاتینە وەرگێڕان بۆ زمانێ کوردی وەک: (ئەفسانەی چیای ئاگری) و (حەمە دۆک) و (کاریتە) . (سەلیم بەرەکات) ب عەرەبی دنڤیسیت کو کوردەکێ سوریا یە ڕۆمانێن (پەڕ) و (دلشاد) نڤیسینە بێن هاتینە وەرگێران بۆ زمانێ کوردی، (ئیبراهیم یونسی)ی ب فارسی دنڤیسیت ڕۆمانا وی (دایکم دوو جار گریا) هاتییە وەرگێڕان بۆ سەر زمانێ کوردی ئەڤ ڕۆمانە دەربارەی کارەساتا ئەنفالکرنا گەلێ کورد ژلایێ رژێما بەعسا درندەڤە، هەروەسا (عبدولمەجید لوتفی) ئەوی ژی ب زمانێ عەرەبی ڕۆمانێ دنڤیسیت وەک ڕۆمانا (پێشبینی لێزانە قەرەجەکە) کو هاتییە وەرگێڕان بۆ سەر زمانێ کوردی ژلایێ (شوکر مستەفا)یڤە.

هەر چەندە ئەڤ ڕۆمانێن ناڤبری ژلایێ زمانیڤە ب کوردی ناهێنە هژمارتن لێ ژلایێ ناڤەرۆکێڤە پشکەکا زۆر ژوانا بەحسێ ژیان و خەباتا ڕەوایا گەلێ کورد دکەن.

پێشکەوانبێژی

”ڕەوانبێژی“

ڕەوانبێــژی ئەوە کو ئاخفتن و هۆزان ڕەهوان و جوان و کاریگەربن و دگەل ڕەوشــا گوهدێری و هولّویســتێ ئاخفتنێ بگونجیــت، دا مەرەما خۆ ب ڕوون و ئاشــکەرایی بگەهینیتــە خوێندەڤانــی وتامەکــێ بدەتێ وکارتێکرنــێ لێ بکــەت، ئەڤە ژی ب هەلبژارتنــا (پەیڤەکا گونجای و دارشــتنەکا موکم و ڕێکخســتنەکا ژیریێژیانە بدەســتڤە دهێت).

زانســتێ ڕەوانبێژیێ ل وان هونەر و دەســتوور و بنەمایان ڤەدکۆلیــت کو دبنە جهێ ڕەهوانــی و جوانــی و کاریگەریا ئاخفتنــێ و پاراســتنا وێ ژ سســتی و تاریاتی و تێک شێلانێ .

ل ڤێرە دێ بەحسێ هندەک ژیابەتێن ڕەوانبێژیێ کەین:

ئێک ڕەگەزدۆزی (هەڤڕەگەز)

دوو پەیــڤ یــان پتــر د ڕۆخســاریدا، وەکــو ئێک بن یان نێزیکــی ئێک بن، لــێ ڕامانا وان یا جودا بیــت. نمونە:

ئەگەر خاڵت بڵێم مشکی خەتایــە

عەزیزی من ئەمەم عەینی خەتایە

(حاجی)

ل دویماهییــا هــەردوو نیڤــە دێرانــدا پەیڤــا (خەتا) هاتییــە، هەردوو پەیڤ دڕۆخســاریدا وەکــو ئێکــن، بەڵێ دڕامانێــدا جودانە. یا ئێکــێ (خەتا)جهەکــە ل (تورکســتانا چینی)یە، لێ یا دووێ ب ڕامانــا گونەهـ یان تــاوان هاتییە.

نمونەیەکا دی:

بە ئاهـ و گریان دیسان هاتەوە هەورێ نیسان

جگەر پڕ ئاو و ئاور وەک عاشقێ بێ قــەرار

(وەفایی)

دڤێ دێرا هۆزانێدا ڕەگەز دۆزی د پەیڤێن (ئاو) و (ئاور-ئاگر) دایە وەکو ئێک نینن، لێ نێزیکێ ئێکن، جوداهیا وان تنێ دپیتەکێدایە کو پیتا (ر) یا زێدەیە، هەر دیسان پەیڤێن (دیسان) و (نیسان) پیتەکا جودایە .

جۆرێن ڕەگەزدۆزیێ

ڕەگەزدۆزیێ دوو جۆرێن سەرەکی هەنە، ئەو ژی ئەڤەنە:

- ڕەگەز دۆزیا تەمام.
- ڕەگەز دۆزیا نەتەمام.

ئ ڕەگەز دۆزیا تەمام

د ڕەگەزدۆزیا تەمامدا پەیڤێن وێ دڕۆخساریدا وەکی ئێکن. ئانکو دئەڤان خالاندا وەکو ئێکن:

(هژمارا پیتان - جۆرێ پیتان - ڕێزا پیتان) نمونە:

ئەوەی ڕێگەی لە کوردەکان گۆڕی

لەعنەتی خوا لە ئەلحەد و گۆڕی

(مەلای گەورە)

ڕەگەزدۆزیا تەمام دهەردوو پەیڤێن (گۆڕی - گۆڕی)دا دنیڤ دێرا ئێکێ و دوویدا دەردکەڤیت، ئەڤ دوو پەیڤە د ڕۆخساریدا، وەکو ئێکن، لێ ڕامانا وان جودایە، دنیڤ دێرا ئێکێدا ڕامانا وێ ڕێک گوهۆڕینە ئانکو کارە، و دنیڤ دێرا دوویدا (گۆڕ) ناڤە، ئانکو (قەبرە).

ئ ڕەگەزدۆزیا نەتەمام

د ڕەگەزدۆزیا نەتەمامدا پەیڤێن وێ درۆخساریدا ب تەمامی وەکو ئێک نینن، لێ نێزیکی ئێکن:

(هژمارا پیتان - جۆرێ پیتان - ڕێزا پیتان)

» چێدبیت ئەو پەیڤ دهژمارا پیتاندا دجودابن، ئانکو پەیڤەکێ پیتەکا زێدەتر هەبیت ئەو زێدەهی ژی رەنگە ل دەستپێکا پەیڤێ یان ناڤەڕاستا پەیڤێ یان دوماهیا پەیڤێ بیت.نمونە:

مەعشوق تویی ب فەخرو نازی

عاشق تویی لێك بێ نیـــازی

(خانی)

رەگەز دۆزی دپەیڤێن (ناز) و (نیاز) دایە، پەیڤا دووێ ئێک پیت (یـ) ژ یا ئێکێ (ناز) زێدەترە و پیتا زێدە (یـ) کەفتییە ناڤەڕاستا پەیڤێ.

» چێدبیت ئەو پەیڤ دجۆرێ پیتێ دا دجودا بن، ئانکو هژمارا پیتان هندی ئێک بیت، لێ پیتەکا جودابیت، و ئەڤ جوداهیە ل دەسپێکێ یان ناڤەڕاستێ یان دوماهیا پەیڤێ بیت. نمونە:

پیرێ بە تەنیا رەحمەتە

پیرێ و هەژارێ زەحمەتە

(حەمدی)

رەگەزدۆزیا نەتەمام دڤێ دێرا هۆزانێدا هەیە دناڤ بەرا هەردوو پەیڤان (رەحمەتە) و (زەحمەتە)، چنکو پیتا وان یا ئێکێ جودایە.

» چێدبیت ئەو پەیڤ دزنجیرەیێ و ریزبەندییا خۆدا د جودا بن. نمونە:

خاترێکی شۆخ و خۆش و بێ غەم و جەمعم هەبوو

ئێستا بۆ زولفی کەسێ مەشقی پەرێشانی دەکا!

(نالی)

دنیڤ دێرا ئێکێدا رەگەز دۆزی دناڤ بەرا پەیڤێن (شۆخ) و (خۆش)دا هەیە، ئەڤ دوو پەیڤە دهژمار و جۆرێ پیتاندا وەکو ئێکن، لێ ریزبەندییا پیتێن وان هاتییە گوهۆڕین.

	١	٢	٣
پەیڤا ئێکێ	ش	ۆ	خ
پەیڤا دووێ	خ	ۆ	ش

ڕاهێنان

دئەڤان دێرێن هۆزانێدا، ڕەگەز دۆزیێ بینەدەر، جۆرێ وێ دیاربکە:

١- ئەی خامە تەژی گەلەك درێژكر
ئەف نامە بەسە تە پڕ قڕێژكر

(خانی)

٢-ئێمە هەر چەندە قەومێكی زۆرین
بەڵام چونكە قەومێكی خۆخۆرین
بۆیە دائیما وا لەژێر دەستی زۆرین

(بێكەس)

٣- كاوە كە هەڵی كرد ئاڵا
گەل لە قەڵای زۆردار ئاڵا

(كامەران موكری)

٤- گەلو بۆچی ئەف ژیان
ئەف بوویە ژان و زیان

(صەبری بۆتانی)

٥- ئەم وەتەن و ئاو و گڵـــە
پشت و ئەژنۆ و جەرگ و دڵە

(شێخ سەلام)

٦- قژ كاڵی، لێو ئـــاڵی، پڕشنگی نیگا كاڵ
ئەی كچە جوانەكەی سەرگۆنا نەختێ ئاڵ

(گۆران)

دوو لێکچواندن

لێکچواندن ل سەر بنەمایێ بەراوردیێ هاتییە، بۆ روون کرن و چەسپاندنا سیفەتێ تشتەکی، ئەو تشت دگەل تشتەکێ دی دێ هێتە بەراوردکرن کو سیفەتێ مەرەم ژێ تێدا ئاشکرایە، دا ئەو سیفەت ب وێ بەراوردیێ روون ببیت و زێدەتر دەربکەڤیت. نمونەیەک:

منیش ئارەزووی ئەوسام نەماوە عەشقم گۆڕاوە

دڵم هەروەکو گوڵی بێ باران سیس و ژاکاوە

(بێکەس)

دئەڤێ دێرێدا ، لێکچواندن دنیڤا دوویدایە . (بێکەس) ی دڤێت بەحسێ دلێ خۆ بکەت. بۆ روونکرنا دلێ خۆ دگەل گولا سیس هەڤبەرکرییە . بابەتێ بەحس کرنێ دلێ هۆزانڤانییە ، ئەڤە (لێچوو) یە ، گولا سیس بۆ روونکرنا دلێ هۆزانڤانی هاتییە ، ئەڤە (لە وچوو) یە . سیفەتێ هەڤپشک (سیس و ژاکاویی) یە ، ئەڤە (ڕوویێ لێکچوونێ) یە ، و (هەر وەکو) ژی ئامرازێ لیکچواندنێ یە .

بنەڕەتێن لێکچواندنێ:

لێکچواندنێ ب گشتی چوار بنەڕەت هەنە:

١- (لێچوو): ئەڤە بابەتێ بەحسکرنێیە. ژ هەمی بنەڕەتان پێشترە، چنکو بەحس بەحسێ وییە. ئەوێن دی بۆ خزمەتا ئەڤی هاتینە.

٢- (لەوچوو): ئەڤە بۆ روونکرنا لایەنێ (لێچوو)ی دهێت، کو بەراوردی ل سەر دهێتە دانان.

ئەڤ هەردوو بنەڕەتە (لێچوو) و (لەوچوو) بنەڕەتێن بنیاتینە دلێکچواندنێدا، بێی ئەڤان هەردووکان لێکچواندن دروست نابیت، و هەر ئێک ژ ئەڤان هەردووان بهێتە لادان لێکچواندن نامینیت.

٣- (ڕوویێ لێکچوونێ): سیفەت ولایەنێ هەڤپشکە دناڤبەرا هەردوو بنەڕەتێن بنیاتدا، ئەڤ سیفەتە دلێکچواندنا ئاساییدا د(لێچوو)یدا بێهێز ود (لەوچوو)یدا بهێزە.

٤- (ئامراز): ئەو پەیڤە یا کو رۆلێ پێکڤەگرێدانا هەردوو بنەڕەتێن بنیات ییێن لێکچواندنێ (لێچوو و لەوچوو) دگێڕیت. ئەڤە ژی هندەک ئامرازێن لێکچواندنێنە (وەک، وەکی، مینا، وەسا، عەینی، شوبهی، چون، وێنە، نموونە، لەوەدەچێ ، چەشنی،لەوەدەکا،ئاسا.....) .

ئـەڤ هـەردوو بنەڕەتێن دوماهیـێ (رویێ لێکچوونـێ و ئامراز) بنەڕەتێـن بنیاتی نینن، ئەڤجـا چێدبیـت د لێکچواندنێـدا هەبن یان نەبـن. نمونە:

دڵـم زنجیـر ئەکـەم ئەممـا لـە یـاری دڵڕوبـا چ بکەم؟

ڕەگم وشـکە وەکو پووشـە، لە قـووەی کارەبا چ بکەم؟

(قانیع)

لێکچواندن دنیڤا دوویدایە (ڕەگم وشـکە وەک پووشـە ..) قانیعی ڕەهێن خۆ دهشـکاتێیدا ب پووشـی وەکهـەڤ کرییە، بنەماییـن لێکچواندنێ ئەڤەنە :

١- ڕهێن هۆزانڤانی: لێچوویە .

٢- پـووش: لەوچوویە.

٣- هشکاتی (وشکە): رویێ لێکچوونێ یە.

٤- وەك: ئامرازێ لێکچواندنێ یە.

بنەماین بەحسلێکرین لێکچواندنێ

١. چێدبیت هەر چوار بنەڕەت دلێکچواندنێدا هەبن. وەك هەردوو نمونەیێن بەری نوکە.

٢. چێدبیت هەرسێ بنەما هاتبن ئەڤە ژی دوو جۆرن :

أ چێدبیـت هەرسـێ بنەڕەتێـن لێکچواندنـێ (لێچـوو و لەوچـوو و ئامـراز) هەبـن و رویـێ لێکچوونـێ نەبیـت، نمونە:

قەسـەم بـەو شـەربەتی دیـداری پاکـت

شـەرابم عەینـی زەهـری مـارە بـێ تـۆ

(نالی)

دنیڤە دیرا دوویدا لێکچواندن پێکهاتییە ژ (شەرابم عەینی زەهری مارە) بەبێ یار، هۆزانڤانێ شـەرابا خـۆ ب (ژەهرا مـاری) وەکهەڤ کرییە. دڤێ لێکچواندنێدا تنێ سـێ بنەما هاتینە.

١- شەرابا هۆزانڤانی : لێچوویە.

٢- زەهری مـار: لەوچوویە.

٣- عـەینـی: ئامرازە

(رویێ لێکچوونێ) کو کوشتنە، نەهاتییە چونکی خواندەڤان ب خۆ دزانیت.

ب چێدبیت هەر سێ بنەڕەت (لێچوو و لەوچوو و رویێ لێکچوونێ) هەبن و ئامرازێ لێکچواندنێ نەهاتبیت، بۆ نمونە:

کــوڕ ئایینەیــێ جەمالــێ زاتـــــــن

کەچ مەظهـــــەرێ پورتەوا صیفاتن

(خانی)

دنیڤـا ئێکێـدا، لێکچواندن د (کوڕ ئایینەیێ جەمالێ زاتن) دایـە، خانی (کوڕ) ب (خودیکێ) وەکهەڤ کرییە کو جوانییا زاتی نیشـاددەن.

ا- کوڕ: لێچوویە.

٢- ئایینە: لەوچوویە.

٣- جەمالێ زات : رویێ لێکچوونێیە.

(ئامراز) نەهاتییە.

پ چێدبیـت تنـێ دوو بنەڕەتێـن بنیاتـی (لێچـوو و لەوچـوو) هەبـن و بنەڕەتێـن نەبنیـات (رویـێ لێکچـوون و ئامـراز) نەهێـن وەک:

دەمێـك بوو چاوەڕیـێ بەفرێکـی وا بـووم مژدەبێ بارێ

سـەرم بەفـرە کەچـی هێشـتا شـەڕەتۆپەڵمە بۆ یـــــارێ

(پیرەمێرد)

لێچواندن د (سەرێ هۆزانڤانی) دایە کو ب (بەفر)ێ وەکهەڤ کرییە.

سەرم: لێچوویە.

بەفر: لەوچوویە.

(ئامراز و رویێ لێکچوونێ) نەهاتینە.

ڕاهێنان

د ئەڤان دێرێن هوزانێدا ، لێکچواندنێ بینەدەرێ و بنەمایێن وێ ژێك جودابکە:

١- ئـەمـن کێوم، سـەرم شـاخە، هـەناسـەم
نـەسـیمـە، دیـدە کانی، مـێژەرم تـەم
(حاجی قادری کۆیی)

٢- قـەلبێ مە شـوبهێ زێڕی ژ فەیزاتە جـەلاگرت
ما ڕووسـیە و سـیفر سیفەت ڕەنگی سـەداگرت
(جزیری)

٣- چ سـرێکت لە ناو دڵدا حەشـارداوە بە پەنهـانی
کە چاوت چەشنی ئاوێنە وەها بێ پەردە درکانی
(ئەحمەد هەردی)

٤- تاکـەی چـون مـەجنون وێڵی هـەردان بم؟
تاکـەی خـەمـزەدەی باری هیـجران بـم؟
(مەولەوی)

٥- بـەژن و باڵاکـەت نمـونەی هەیکەلی یۆنانییە
لارو لەنجەت، مۆسیـقایە، بەستەیە، گـۆرانییە
(هەردی)

٦- نـەیلـوفـەر دل، تـو ئافـتابی
تـەن شـبهی کـەتان، تـو مـاهتابی
(خانی)

سێ خواستن

خواستن بکارئینانا پەیڤەکێیە بۆ دەربڕینا ڕامانەکا دی، ژبلی وێ رامانا کو دبنجیدا بۆ هاتییە دانان، د خواستنێدا تنێ ئێک ژ دوو بنەڕەتێن بنیات پێن لێچواندنێ دهێت و ئەوێ دی ناهێت*.

نمونە:

ئیلاهی! نەرگزا مەی مەست و نازك

ژدەستی خوار و بەدخواهان بپارێز

(جزیری)

(ئیلاهی: خودێ یە ، خوار: خراب، بەدخواهـ : بێبەخت).

خواستن دپەیڤا (نەرگز) دایە، ڕامانا پەیڤێ جۆرە گولەکە، جزیری یارا خۆ ب (نەرگز) وەکهەڤ کرییە (یار) لێچوویە، (نەرگز) لەوچوویە، (مەست و نازک) (نیشانەیا خواستێنە) یە، (ئامراز) نەهاتییە. بەلێ دڤێ لێکچواندنێدا وەسا دیارە کو (جزیری) ژ هەردوو بنەڕەتێن بنیات (یار، نەرگز) تنێ ئێک ئینایە (لەوچوو – نەرگز). ئەوا دی لادایە (لێچوو – یار). دڤێ دێرا هۆزانێدا (نەرگز) بۆ (یار) بکارهاتییە.

نمونەیەکا دی:

وانەزانی دەستی غەم یادت لە دڵدا دەرئەکا

ئەشکی خوێنینم دەلیلە بۆ کەسێ باوەڕ نەکا

(هەردی)

دئەڤێ دێرا هۆزانێدا خواستن د (دەستی غەم) دایە، چنکو پەیڤا (دەست)ئێکسەر هزرا مە بۆ هندێ دچیت کو (غەم) ب (مرۆڤ)ی وەکهەڤ کرییە ئانکو وەک ئێک کرینە. غەم (لێچوو)یە. مرۆڤ (لەوچوو)یە. ئەڤە هەردووک بنەڕەتێن بنچینەنە پێن لێکچواندنێ، ژ ئەڤان دووان تنێ (لێچوو– غەم)هاتییە ، (لەوچوو–مرۆڤ) نەهاتییە.

(*) دخواستنێدا دڤێت نیشانەیەک هەبیت هەتا کو بزانین ئەو پەیڤ بۆ ڕامانا بنجی یا خۆ بکارنەهاتییە.

جۆرێن خواستنێ

خواستن ژلایێ دەرکەفتنا ئێک ژ دوو بنەڕەتێن بنیات (بنچینە) دبیتە دوو جۆر:

١- خواستنا ئاشکرا

ئەو خواستنەیە کو ژ دوو بنەڕەتێن بنیات پێن لێکچواندنێ تنێ (لەوچوو) بهێت و (لێچوو) هاتبیتە لادان. نمونە:

هەرچەند گوڵ سیس ئەبێ بگرین
ئاڵتونی دار ئەرژێ بگرین

(گۆران)

خواستن د پەیڤا (ئاڵتون)دایە ژبەر پەیڤا (دار)، ئەم دزانینن مەبەست ب پەیڤا (ئاڵتون) ئالتونێ ڕاستەقینە ئانکو زێر نینە ، بەلگێ زەرە، ئانکو گۆرانی بەلگێ زەر ب زێری وەکهەڤ کرییە، بەلگێ زەر (لێچوو)یە، ئاڵتون (لەوچوویە)یە. ژ ئەڤان هەردووان (لێچوو-بەلگێ زەر) هاتییە لادان و ب تنێ(لەوچوو-ئاڵتون)هاتییە بەحسکرن . ئەڤ جۆرێ خواستنێ کو (لەوچوو)هات بیت و (لێچوو) هاتییە لادان د بێژنێ (خواستنا ئاشکرا) .

٢- خواستنا درکاو

ئەو خواستنەیە کو ژ دوو بنەڕەتێن بنیات پێن لێکچواندنێ تنێ (لێچوو) بهێت و (لەوچوو) هاتبیتە لادان.

تا نەگریا ئاسمان و تەم وڵاتی دانەگرت
گوڵ چەمەن ئارا نەبوو، هەم لێوی غونچە وا نەبوو

(نالی)

(چەمەن ئارا: خەملێنەرێ چیمەنێ ، وانەبوو: نەهاتە ڤەکرن)

دنیڤا ئێکێدا خواستن د (تانەگریا ئاسمان) دایە ژ بەر پەیڤا (نەگریا) ، دزانین (ئاسمان) ب (مرۆڤی) هاتییە وەکهەڤکرن. ئاسمان (لێچوو) یە ، مرۆڤ (لەوچوو) یە. دڤێرەدا بتنێ (لێچوو – ئاسمان) هاتییە و (لەوچوو – مرۆڤ) هاتییە لادان ، وهند هەیە کو (گریانا) مرۆڤی هاتییە دان بۆ (ئاسمان) ی کو نیشانەیا خواستنی یە . دنیڤا دوویدا، خواستن د (لێوی غونچە وانەبوو) دایە ژ بەر پەیڤا (لێو) ، دزانین (غونچە) ب (مرۆڤ) ی وەکهەڤ کرییە، غونچە (لێچوو) یە . دڤێرەدا بتنێ (لێچوو – غونچە) هاتییە و (لەوچوو – مرۆڤ) نەهاتییە. (لێو) نیشانەیا خواستنێ یە.

ڕاهێنان

ژ ئەقان دێرێن هۆزانان خواستنێ بینەدەر وبنچینەیێ وێ روون بکە و جۆرێ وێ دیاربکە:

١- لایدا سەرپۆش و پەرچەمی بای شەمال
مانگێك هاتە دەر پڕلەخەت و خاڵ!!
(حەمدی)

٢- شێرلە بێشە دەرپەڕی دەست بە خەنجەر
ڕوو بەڕوو ئەیدا لە زومڕەی دوژمنان
(سالم)

٣- کە دەستی ڕۆژگار بایدا سەری من
سەری شوشەی شەراب وا چاکە بادەم
(هێمن)

٤- ڕۆژتە ئەی بادی نەورۆزی لەبنی بەفری گران
کانی پێی سڕبوو، چناریش دەستی چوو، پەنجەی تەزی
(حاجی)

٥- ئەڵێن ساڵ دوانزە مانگە
من مانگم دی چواردە ساڵە
(پیرەمێرد)

٦- چاوەکەم ئەمڕۆ لە گوڵشەن گوڵ بەعیشوە خۆی نواند
نەك نمەك گیربم بە مەرگی تۆ قەسەم هیچ نەمدوانـد
(حەریق)

چوار دژی ئێك (هەڤدژی)

دوو پەیڤ دژو بەروڤاژی ئێک بن. وەکو: (مەزن و بچویک، خۆش و نەخۆش، مرن و ژیان، بهێز و بێهێز..) نمونە:

مەژی بۆ مردن، بمرە بۆ ژیان
چۆن قازانج ئەکەی تا نەکەی زیان

(برایم ئەحمەد)

دئەڤێ دێرا هۆزانێدا دژی ئێك دناڤبەرا ئەڤان پەیڤان دا هەیە:		
مردن	X	ژیان
قازانج	X	زیان
ئەکەی	X	نەکەی

جۆرێن دژی ئێکێ

دژی ئێك دوو جۆرە:

أ- دژی ئێکا ئەرێ

ئەو پەیڤێن دژی ئێک هەر ئێک ژوان ژ ڕەگەزەکێ سەربەخۆیە، و دڕامانا خۆدا هەڤدژ و بەروڤاژی ئێکن. وەکو (خەندە و گریان، تاڵ و شرین، هاتن و چوون، . . هتد)نمونە:

چ ڕوناکی بێ، چ تاریکی، چ نزمی بێ یا بەرزی
بە خۆشی بێ وەیا تاڵی هەمووی ئەڕوا لەسەر ئەرزی

(پیرەمێرد)

دژی ئێکا ئەرێ دڤێ دێرا هوزانێدا ئەڤەنە:		
ڕوناکی	X	تاریکی
نزمی	X	بەرزی
خۆشی	X	تاڵی

ب- دژی ئێکا نـــەرێ:

ئەو پەیڤێن دژی ئێک ب نەرێ کرنێ ییّن بووینە هەڤدژ، وەکو:

مەرد × نامەرد، خۆش × نەخۆش، بهێز × بێهێز

نمـونە:

ئەی کوردی جەفا دیدە بەسە قەیدی ئەسارەت
نادان بە کوتـەك حـــالّی دەبێ، دانا ئیشـارەت

(قانیع)

دژی ئێک دناڤبـەرا پەیڤێن (دانـا × نـادان)دا هەیـە، هـەردوو پەیـڤ ژ ئێک ڕەگـەزن، لـێ ب نـەرێ کرنـێ بووینـە هەڤدژ.

ڕاهێنان

دئەڤان دێڕێن هۆزانێدا چ دڕی ئێك هەبیت بینە دەرێ، و جۆرێ وێ دیاربكە:

١- گەلێكم ڕۆژگاری تاڵ و شیرین ڕابوارد ئاخۆ
مەرگ مەودا دەدا ببینم سەردەمێكی تر
(هێمن)

٢- ئەوەی ڕزقی موقەڕەڕە بۆ خۆی دێ
سەد دەفعە بخوازێ یا نەخوازێ
(حاجی)

٣- یارم لە ئەندەروون هات دەستی ڕەقیب لەدەستا
غەمناك و شادمانم، ڕەحمەت عەزابی هێنا
(سالم)

٤- نێرگزێن شەنگ و مەستن چەپ و ڕاست
ساقیان جام و دەستن چەپ و ڕاست
(جزیری)

٥- لە گریەی زۆری من و خەندەی كەمی تۆ
هەموو دنیا بووەتە شین و ڕۆڕۆ
(ڕەمزی)

٦- ئەگەر دۆستم، ئەگەر دوژمن بزانم
ئەوەندەم تێگەیێنە كامەیانم
(مەدهۆش)

پێنج جـوانیی بایس

ئـەوە دیاردەیەکـێ هۆیەکـێ دروسـت و ڕاسـتەقینە هەبیت، لێ ئـەڤ هۆیە بهێنـە لادان، بۆ جوانکـرن و خەملاندنـا هۆزانـێ هۆیەکـێ دی یـێ هونەرمەندانە بـۆ بهێتە دروسـتکرن کو زۆر دویـر بیت ژ هۆیێ دروسـت وڕاسـتەقینە.

نمونە:

مانگی بـــەجێماو لە ســـەفـــەری شـەو

زەردە لـــە تـــرسی قاســـپە قاســـپی کـەو

(گۆران)

زەربوونـا هەیقێ ل بەرێ سـپێدێ دیاردەیەکا سروشـتییە ، لـێ هۆزانڤانی هۆیەکێ دی بۆ دروسـتکرییە ، ودبێژیـت هەیڤ ژ ترسـێن دەنگێ قەپ قەپا کـەوی رەنگێ وێ زەربوویە .

ڕاهێنان

د ئەڤان دێڕێن هۆزانێدا جوانیی بایسێ بینەدەرێ، و هۆیێ جوانێ دروستکری روونبکە:

١- لە خـەوفی تەلعەتی، ڕۆژهەروەکو شـێت
بـە ڕووزەردی هـەڵات و کـەوتـە کێوان
(نالی)

٢- شـەماڵ لە ترسـی شـنەی نسـێی سەخت
پـەنای بۆ باسـك و پێدەشـت هـێناوە
(دیلان)

٣- نـارنـج و تـورنـج شـوبهـی زینێ
زەربـوێـێ ل عیللـەتـا ئـەڤـینێ
(خانی)

٤- لـە لێوار حـەوزا گـوڵاڵە و بەیـوون
سـاوان، ئـەلـەرزن، لـە تـاو نقووم بوون
(گۆران)

٥- پـەڵـەی گـوڵانـە لە ترسـی چنـور
نـاو جـەرگی سـوتا و ڕەش هـەڵگەڕاوە
(دیلان)

٦- خوێنی پاکی لاوی کوردانە ڕژاوە کێو و کـەژ
بۆیە وا ئێستاکە سوورە، ڕەنگی گوڵناری هەیە!!
(ئەحمەد موختار جاف)

شەش تێ هەڵکێش

تێ هەڵکێش: ئەوە هۆزانڤان یان نڤیسەر (نیڤ دێرەکێ یان دێرەکێ یان پارچە هۆزانەکێ یان گوتنەکا مەزنان یان ئایەتەکێ یان فەرموودەیەکێ) بێی دەستکاری وەربگریت ودناڤبەرا دوو کڤانانـدا بێخیتە ناڤ بەرهەمێ خۆ، ڤێجا ناڤێ خودانی بێژیت یان نەبێژیت، نمونە:

جـاهیل زلیش بێت وەك کەندوی بۆشـە

(دەنگێ دەهۆلیش هەر لەدوور خۆشـە)

(پیرەمێرد)

دڤێرە دا دیارە (پیرەمێرد) گوتنەکا مەزنان تێکەلی هۆزانا خو کرییە.

نمونەیەکا دی:

دەمێ کۆچبارەکەت ناچـێ لە یادم

دەبێ وەك کوشتمت بشپرسی دادم

(کە بارگەت بۆ هەوار تێك نا عـەزیزم

شـکا ئەستوندەگـی تاولی مـرادم)

(هەژار)

دڤـێ پارچـە هۆزانێـدا (هـەژار) دێـرەکا هێمنـی بێـی کـو ناڤـێ وی بینیـت وەردگریت و دئێخیتـە ناڤبـەرا دوو کڤانانـدا و دبەرهەمـێ خـۆدا بکاردئینیت.

نمونەیەکا دی:

بۆچـی فـەرمـویەتی نەبیی ئـەمین

(اطلـبوا العـلم ولـو بـالصیـن)

(حاجی)

دڤـێ دێـرە هۆزانێـدا (حاجـی) فەرموودەیـەکا پێغەمبـەری سـلاڤ لـێ بـن تێ هەڵکێشـی هۆزانـا خـۆ کرییـە، بێی کـو دەسـتکاریێ بکەت، یـان بکەتـە کوردی.

تێبینی

دڤێ پێنج خشتەکێیدا (بێکەس)ێ هوزانڤان دوو نیڤ دێرێن (پیرەمێرد)ی تێهەلکێشی هۆزانا خۆ کرییە، هەردیسان پێنج خشتەکی بەر ب هونەرێ تێ هەلکێش دکەڤیت.

قەدری میللەتان بەجارێ شکان
نە حەیاتان ما نە ناو ونیشان
بارێ تەعنەتان واهاتە سەرشان
(وەفدی کوردستان، میللەت فرۆشان
هەرزە وەکیلی شاری خامۆشان)

(بێکەس)

ڕاهێنان

دڤان دێرێن هۆزانانداهۆنەرێ (تێهەلکێشێ)ێ دەستنیشان بکە:

١- (چلکی دەستە مالێ دنیا) وەك دەلێن:
مالپەرست پەیمان شکێن و بێ بەلێن
(هێمن)

٢- گول لەسەر لقی خۆیا ڕەنگینە
(بەردیش لە جێگای خۆی سەنگینە)
(پیرەمێرد)

٣- ڕۆژێ فەرموو (لیس للانسان الا ما سعی)
هیچ کەسیش هێزی فەلاح ئیش کێلانی نییە
(دڵدار)

٤- لە دوو ئاوان کە یەکدەگرێ — دوو میسرەعی بەیتی مەولەوی
(سیروانی ئەم چەم تانجەڕۆی ئەوچەم — بدەن بە یەکدا ئەم چەم بۆ ئەو چەم)
(پیرەمێرد)

٥- حالێ مە کورمانجا ئەڤە ئەم دێ چەوا سەربەست بین
هەچی کو چوویە گوە مە دێ (سلاف ل سفرا حازرە)
(جگەرخوین)

٦- تا نەتناسی ئایەت و سەعاتی ئەوقاتی دوعا
فائیدەی چی (ربنا انزل علینا مائدە)
(صابری)

بەرسڤا راست هەلبژێرە

١- ئێک ژ ئەڤان جۆرە هۆزانان ب گشتی دبیتە تێهەلگێش:

ئ- دوو بەیت ب- غەزەل پ- موستەزاد د- پێنج خشتەکی

٢- چ بابەتەکێ رەوانبێژیێ دڤێ گووتنا مەزناندنا هەیە؟

(دونیا بییتە بۆست دوژمن نابیتە دۆست)

ئ- دژی ئێک و ڕەگەزدۆزی ب- خواستن پ- تێهەلکیش د- لێکچواندن

٣- ئەو هونەرێ رەوانبێژیێ یە ،کو ژ چوار بنەمایان پێکدهێت:

ئ- جوانیی بایس ب- لێکچواندن پ- خواستن د-دژی ئێکا نەرێ

٤- (پیری بەتەنیا رەحمەتە – بیری و هەژاری زەحمەتە) ڕەگەز دۆزی یا نەتمامە د :

ئ- هژمارا (پیتان) ب- جۆرێ (پیتان)

پ- ڕێزا (پیتان) د- ڕێز و جۆرێ (پیتان)

٥- چ بابەتەکێ رەوانبێژیێ یە ،کو دیاردەیەکێ هۆیێ دروست و راستەقینە دئێخیتە لایەکی.

ئ- خواستن ب- جوانیی بایس پ- ڕەگەزدۆزی د- لێکچواندن

٦-رەگەز دۆزی وەکی دژی ئیکێ یە :

ئ- ئێک جۆرە ب- دوو جۆرە پ- سێ جۆرە د- چوار جۆرە

٧- ئێکە ژ بنەمایێن رەوانبێژیێ، ل پێشییا هەمی بنەمایانە ،ئەوێن دی بۆ خزمەتا ئەڤی هاتینە.

ئ- ڕوویێ لێکچواندن ب- لەوچوو پ- ئامراز د- لێچوو

٨- ئەڤێ دێرا هوزانێ یا لێکچواندنێ یە:

(کورِ ئایینەیێ جەمالی زاتن - کەچ مەڤهەری پورتەوا صفیاتن)

ئ- ئێک بنەما تێدایە ب- دوو بنەما تێدانە

پ- سێ بنەما تێدانە د- چوار بنەما تێدانە.

٩- گڵۆپەکانی سەر جادە و کۆڵان ــ زەرد هەڵگەڕابوون. کزکز ئەسوتان.
دڤێ دێرێدا چ بابەتەکێ رەوانبێژیێ هەیە ؟

ئ- خواستن ب- جوانیی بایس پ- دژی ئێک د- لێکچواندن

١٠- دڤێ دێرێدا (مەژی بۆ مردن، بمرە بۆ ژیان - چۆن قازانج ئەکەی، تا نەکەی زیان)

ئ- دژی ئێکا ئەرێ هــەیــە ب- دژی ئێکا نەرێ هەیە
پ- ڕەگەزدۆزی یا نەتەمام هەیە د- هەرسێک تێدا هــەیە

١١- دڤێ دیرێدا ، چ باتەکێ رەوانبێژیێ هەیە؟
(ئەم جووتە شێرە دلێرەی شەرزە - لەناو مێژوودا ناویان زۆر بەرزە)

ئ- دژی ئێک ب- ڕەگەزدۆزی یا نەتەمام
پ- خواستن د- خواستن و ڕەگەزدۆزی یا نەتەمام

١٢- دکێژ هونەرێ رەوانبێژییدا مەرجە جووت کڤان هەبیت ؟

ئ- جوانیی بایس ب- خواستن پ- تێهەڵکێش د- لێکچواندن

پشکا خواندنێ

شێخ سەعیدێ پیران
(١٨٦٨ - ١٩٢٥)ز

شـێخ سـەعید کـوڕێ مەحمـوودێ (کلّـدار)ە، ژبنەمالّەکا ئاییـن پەروەر و خـودێ نیاس بوویـە، ل گونـدێ (پیران) کـو دکەڤیتە ژووریا (دیاربەکـرێ) هاتییە سـەر دونیایێ، (کلّدار) نازناڤـێ بنەمالّا بابـێ وی بوویە، مرۆڤەکێ زانا ونیشـتمان پەروەر بوویـە، ژ گەلەک لایانڤە خزمەتـا میللەتـێ خـۆ کرییـە، ئێـک بـوو ژ خەلیفەییـن (مەولانا خالـد) ئەوێ کـو تەریقەتا (نەقشـەبەندی) ل دەڤەرێـن کوردسـتانا تورکیـا بەلاڤەکرییـە، دڤـی بواریدا ئـەو ژی بوویە شـێخەکێ مـەزن و پایە بلنـد، هەتـا دوازدە هزار موریـد پەیرەوکـەر هەبووینە.

دبیاڤـێ (عیلـم و زانینێـدا) وەک چـەوان شـێخەکێ ب نـاڤ و دەنـگ بوویـە هەروەسـا زانایەکـێ ناڤداربوویـە، گەلـەک موڵەتێـن (دینـی و دەرس گوتنێ) داینـە وان فەقییێن دوازدە عیلمـی ییّن ڤـی وەلّاتی دبیاڤـێ نیشـتمان پـەروەری و وەلّات پاریّزییّدا.

* ئەرشیفێ وێنەکێش : ریبوار خالد.

بیروباوەرێن شێخ سەعیدی، ئەو بوو کو حکومەتا وی سەردەمی یا عوسمانیان ژ رێکا شەریعەتا ئیسلامی دەرکەفتیە، و بۆ هندێ دا حکومەت بهێتە سەر رێکێ و ژبۆ کێمکرنا زۆلم و زۆرداریا حکومەتێ ل سەر خەلکی، دگەل نیشتمان پەروەرێن دی ییّن کورد ب شورەشا کوردی (١٩٢٥ - ١٩٣٠) ل وەلاتێ تورکیا رابوویە ژ ئەگەرێ پەیدابوونا هندەک کێم و کاسییان شورەش سەر نەکەفت، شێخ سەعیدێ پیران هاتە گرتن وژلایێ تورکانڤە هاتە سێدارەدان.

ئەڤ مرۆڤە شیا دوی ژیێ کێمێ ژیانا خۆدا ببیتە پێشەوایەکێ مێژوویی بۆ نەتەوەیا خۆ ل وەلاتی. ل پلە و پایێن زانینێ و بیاڤێ ئەدەب و هونەریدا ئێکەمین کەس بوو ل وێ دەڤەرێ، هۆزانێن کوردی و فارسی و عەرەبی گوتینە دا هەست و سۆزەکا مەزن بدەتە مرۆڤان. مرۆڤەکێ خودان سامان بوو. دنان دەهی و مێڤاندارییّدا، ئەو بتنێ بۆ بەس بوو کو پێشرەو وپێشەوایێ شورەشەکا کوردی بوویە. تەریقا (مەولانا خالد) ل سەر دەستێ شێخ سەعیدێ پیران ل وێ دەڤەرێ بەلاڤە بوویە وناڤ و دەنگیا خۆ پەیداکرییە.کۆڕ و مەدرەسە و تەکیا هەمی دەمان وەک شانا مێشا هنگڤینی بوویە و خەلکی بۆ دوو مەرەمان قەست دکرێ بۆ وەرگرتنا پێزانینێن (تەریقێ) و شریعەتی. ئەڤ هەردوو رێکە بوون کو دئەنجامدا رێکا شورەشا کوردی ڤەبیت، شێخ سەعیدی ئەڤ هەرسێ رێکە گرتبوون، لەوا موریدو پەیرەوکەرێن وی ژی لدویڤدا سەر وێ رێکێ چووینە دا هەردەم ئەڤ ماله تاری نەبیت و هەر یا ئاڤابیت.

میرشەرەفخانی کوڕی میرشەمسەدین بدلیسی پۆژکی

شــەرەفخان ل رۆژا بیســتێ ژ مەها زولقەعیدێ ســالا (٩٤٩) مشــەختی هەمبەری (١٥٤١) ێ زایینــی ل باژێرکــێ (گرهــرود) ل نێزیکــی باژێــری (قوم) ژمــالا قازیێ قومــێ کو دگەهنە (ســەر قازی شــریحی کوفی) ژدایک بوویــە، دایکا وی کچــا میرخانی بوو.

دژییێ (٩) ســالیدا دگەل شــازادان ل کوچکا شــاهێ (تۆماســیی) یێ ســەفەوی بۆ ماوێ ســێ ســالان خواندییــە، دژییێ (١٢) ســالێیدا لدویــڤ داخوازا (هــۆزا) وی هاتــە دانان وەک میــرێ وان، ژبــەر کــو بابــێ وی کۆشــەگیری (زوهد) هەلبژارتییە، پشــتی ماوەکــی یان ژی دەمەکــی هاتــە هنارتن بــۆ (سەرســالیان و مەحموود ئاباد ل شــێروانان)، پشــتی هینگی ب چەندەکــێ چــوو دەف خالــێ خۆ (مەحمــەد بەگ) حاکمــێ هەمەدانێ بــوو، ول هەمەدانێ یێ ژیــای وکچ خــالا خۆ مەهرکرییە، وســێ ســالان ل هەمەدانــێ مایە.

پشــتی ســولّتان بایەزید هیڤییّن خۆ گەهاندینە شــاهێ ئێرانێ بابێ وی کرە میر، و دەڤەرا (گــرو هــرود) دایــێ..... پشــتی چەند ســالان بابێ دەســت ژ حوکمی بــۆ کوڕێ خــۆ بەردا.

* ئەرشیفێ وێنەکێش : رێبوار خالد.

شەرەفخان بۆ ماوێ دوو سالان وەک هۆگر و راوێژکارەک دگەل شاهیدا بوویە، ژ شاهی جودا نەبوو و دویر نەکەفت. ب لەشکەرەکی قە هاتە هنارتن بۆ سەر ئەحمەد خانی (بیە) وب سەر وەلاتێ وی دا گرت، سولتان هاشمی حاکمێ گەیلان ب (١٨) هزار سیارانقە هێرشەک کرە سەر (شەرەفخانی) کو بتنێ ژ چوار سەد و پێنجی سیاران زێدەتر نەبوون لەشکرێ (گەیلانی) شکاند و سێ منارە ل سەر وان بلندکرن و باژێرێ گەیلان ژی داگیرکر و ئێخستە بن دەستێ خۆ، پاشی ب حەزا خۆ هاتە قەزوین. دیسان ل سەر حەزا وی هاتە هنارتن بۆ دەڤەرێن (تەرکات، ئەرش، وئاق داش، قەبالّە، باکۆ) ودەڤەرێن کناری دانێ، دا ئەو و هۆزا وی پێ بژین. پشتی هەشت مەهان ل وێرێ مای، شاه تۆماسب وەغەر کر، ئیسماعیل میرزا ئەو هنارتە دەڤەرا قەزوین و هاتە دانان وەک میرێ کوردستان و لوڕستان و گۆران، وهەر کوردەکی کارەک ب شاهێ ئیرانێ هەبایە ڤیابا ب ریکا میر شەرەفی گەهشتبا دەف شاهی.

پشتی ماوەکی ناحەزان شاهـ ژێ تۆڕەکرو هاتە هنارتن بۆ دەڤەرا سەر نەخچەوان. سالّەک و چوار مەهان فەرمان ڕەوایێ نەخچەوان بوو، سولّتان مرادێ سێیێ ب ریکا (خوسرەو پاشا)ی میرێ میرێن وانێ نامەیەکا لێ بورینێ بۆ هنارت و ڤەگەڕیا بدلیسێ وارگەهێ باب و باپیران، دەڤەرا موش و چەند جهێن دی ژی ل سەر بدلیسێ بۆ هاتنە زێدەکرن و سالانە (٤١٠) هزار ئاقچە داهاتێ وی بوو.

ئەو ب خۆ دبێژیت: ئەڤرۆ ڕۆژا دوویێە ژ مەها قوربانێ سالا (١٠٠٥)ک بەرامبەر (١٥٩٦)ز و ژ دەولەت سەرێ سولّتان مەحەمەد خانڤە، من دەستەلاتا بدلیسێ و کارو باریّن وێ دانە دەستێ کوڕێ خۆ میر شەرەفخان. ل سالا (١٠٠٥ک) بەرانبەر (١٥٩٦)ز من پەرتووکا (شەرەفنامە) ب دوماهی ئینایە. تێدا بەحسی میرێن کوردان دکەت.

مەلا محەمەدی کۆیە
١٨٧٦ - ١٩٤٣

مــەلا محەمەدێ کۆیی ب مەلایێ گەورە هاتییە نیاســین کــورێ حاجی مەلا عەولایێ جەلی زادەیــە، ل ســالا (١٨٧٦ز) ل باژێــرێ کۆیێ هاتییە ســەر دونیایێ بنەمالا جەلــی زادە هەر ژ کەڤندا ب زانست و زانستێ دبەرنیاسن، هەردەم گرنگیەکا زێدە ب زانستێ داینە دڤی وەلاتیدا، مــەلا محەمــەد ب خــۆ رەوشــەنبیریەکا تەمام هەبوویــە. ئەم دشــیین بێژین دنــاڤ مەلایێن کوردەواریــدا پێشــڕەو پێشــەوا بــوو چ دبیاڤێ نەتەوایەتیێ و نیشــتمان پەروەریــێ ودبیاڤێ جڤاکیــدا، دپەرتــووکا مەزنــا ژیانــا خۆدا گەلــەک بەرپەڕ ڤەداینــە، هــەر ژ وانەگوتنێ و هەتا قازیاتیــێ و کاریــن میری هەتا ئەندامەتیا جڤاتا دامەزراندنا عیراقێ کو دکەڤیتە ســالا (١٩٢٨) ێ ڤێجــا ب تەمامــی دهەمــی فەرمــان و کارێن میریــدا جهێ خۆ گرت وب تەمامــی ژیانا خۆ تەرخانکــر بۆ وانە گوتن و پەرتووک دانان و هوشــیارکرنا و روهنکرنا بیروباوەرێن خەلکی،

* ئەرشیفێ وێنەکێش : رێبوار خالد.

هندی مایە ئەقە کاری وی بوو. کۆیە جهێ هاتنا وی یا سەردونیایێ بوو مەلبەندێ هەتا هەتایێ و وەغەرکرنا وی ژی بوو .

ژبلی وان ریبازێن مەلا محەمەدێ کۆیی گرتین ئەو ریبازا کو ئاوردانەکێ ل کچ و ئافرەتا کورد ددەت کو ریک پێ بهێتە دان بۆ سەربەستیا وێ ئافرەتێ ئەقە ژی گرنگترین ریباز ژ ریبازێن وی بوو دناڤ کۆمەلگەها کوردەواریدا.مەلا محەمەد دوێ باوەرییدا بوو کو ئافرەت نیڤا جڤاکییە و بیێ وێ جڤاک پێش ناکەڤیت، دڤێت ئافرەت ریکا خواندنێ بگریت بۆ ڤی چەندێ داکو ب رەنگەکێ تەمام بهێنە دناڤ جڤاکیدا و مل ب ملێ زەلامی بۆ پێشکەفتنا جڤاکی بچن، ول سالا (١٩٢٦ز) ئەوی بتنێ کچێن خۆ هنارتینە قوتابخانێ، بەلکی ئەو ژی کوتبوو کو دڤێت ل قوتابخانێ دگەل کوڕاندا ل سەر ئێک کورسی روینن داکو پێکڤە وانەیا پاشەڕۆژا نەتەوەیا خۆ ودیرۆکا نەتەوەیێن دی بخوینن.

ئەڤ پێنگاڤا وی هاڤێژتی مەزنترین پێنگاڤ بوو بۆ وێ رۆژی، چنکو ئافرەت دوی دەمیدا ژ گەلەک مافان بێ بەهر ببوو، وئەڤ بیروباوەرێن کو ددلێ ویدا هەبوون بۆ سەربەرستی و ئازادییا ئافرەتان نیشا هەمی کەسان ددان وب زمانەکێ پاقژ وبژین پشتەڤانێ سەربەست بوونا ئافرەتێ بوو و پڕ ژ دل گازی دکەت، دبێژیت:

ژن زینەتی دونیایە ... ئەمانەتی خودایە
حەبیبی مستەفایە ... قەڵاتن لەبۆ مێردان
ژن ئەگەر بەحورمەت بێ ... بێ زیللەت و زەحمەت بێ
بەتەربیە و رەحمەت بێ ... دڵ گوشادو لێو خەندان
کوڕی دەبێ وەك شێر ... عاقڵ ودانا و دلێر
بە دڵ غەنی بە چاوتێر ... سەردار و مەردی مەیدان
دەرحەق ژنان بێ باکن ... بۆیە بێ داکی چاکن
سەیری حاڵی خۆ ناکەن ... وەك درکن لە نێو عەردان

ژیـــش وەکـــو مـوزەکـەرە　　عـــەینەن ئـەوەیش بەشەرە
چـــاولادانـی لـــە ســـەرە　　هەردوو لەیەك حـوکمـدان
وەزیـفـــەی زۆرگـــەورەیـــە　　دەزانـــی ئـــەوەیـش چییـە؟
منـداڵ بـــوون و تـەربیـــە　　بێ مەسـخەرەو جـوێن پێدان

ئەگـەر بـەرێ خـۆ بدەینـێ مـەلا محەمـەد چ ب کریـار چ ب گوتـن دبیاڤـێ ئازادکرنا و سەربەسـتیا ئافرەتـێ هندەک هێما بکارئینانە وپشـتی هنگی شـیرەت ئاراسـتەکرینە و هەتا نوکـە دهێنە پەیرەوکـرن.....

کەلها دمدم

شەڕێ کەلها دمدم ل سەردەمێ حوکمڕانییا شاهـ عەباسێ ئێکێ شاهێ ئیرانێ ل سالا (١٦٠٨)ز رویدایە دیرۆک نقیسێ شاهـ عەباسی کو ناڤێ وی (ئەسکەندەر تورکمان) بوو وەکی پەیامنێرەکی دشەڕیدا بێ پشکدار بوو، پاشی پێزانینێن گەلەک ب مفا دەربارەی ئەڤی بابەتی ل پەرتووکا خۆ یا بناڤ و دەنگ (میژووی عالەم ئارایی عەباسی) تۆمارکرییە، دیرۆکنڤیسێ کوردێ ب ناڤ و دەنگ ژی محەمەد ئەمین زەکی گەلەک رویدانێن پڕ بها دەربارەی کەلها دمدم ل (میژووی کورد و کوردستان) بەلاڤە کرینە..

ل سەدێ شازدێ و دەسپێکا سەدێ هەڤدێ خانێ لەپ زێرین میرێ دەڤەرێن (تەرگەوەڕ) و (مەرگەوەڕ) و (ئورمێ) و (شنۆ) بوویە ل کوردستانا ئیرانێ، سەروکێ هۆزێن برادوستیان ژی بوو، خانێ لەپ زێرین جهێ شینوارێن کەلها هەرە کەڤنا ل

دەوروبەرێن ساسانیان دا کەلهەیەکا دی یا ئاسێ و موکم ئاڤاکر بۆ پتر ب هێزکرنا کەلها دمدم. دناڤدا کەلهەکا دی یا بچویک ئاڤاکر ناڤێ وێ کرە (نارین).

بهێزکرن و موکم کرن و قایم کرنا کەلها دمدم کارتێکرنەکا مەزن ل سەر میرگەهێن هەڤسوییێن خانێ لەپ زێرین کر، ئەڤانا ژی شاهێ ئێرانی ئازراند دژی خانی، داکو هێزا وی مەزنتر لێ نەهێت دپاشەرۆژەکا نێزیکدا سەربخۆیێ رانەگەهینیت.

هەر ل وی سەردەمیدا بیست هزار کەس ژهۆزا جەلالی ژ کوردستانا عوسمانی بەرەڤ کوردستانا ئیرانێ مشەخت بوون. ئەڤە دەلیڤەکا بهادار بوو، بۆ شاهێ ئیرانێ بریاردا هزار کەسان ژوان ل دەڤەرا برادۆستی ئاکنجی بکەین، لێ خانێ لەپ زێرین ب دژواری بەرانبەری ئەڤێ بڕیارا شاهی راوەستیا.

شاهـ عەباس لەشکەرەکێ مەزن و بهێز هنارده دەڤەرا خانێ لەپ زێرین، بەلێ کوردان بڕیاردا تاکو ئێک کەس ژ شەرڤانێن کورد بمینیت کەلهێ نەدەنە دەستێ دوژمنان، ب ڤی رەنگی کوردان بۆ ماوێ چوار هەیڤان بەڕەڤانی ژ کەلها خۆیا خوشتڤی دکر. دوژمنی شیان نەبوون ب سەر کوردان زاڵ ببیت، لێ مەزنا گووتی یە (کرمێ داریێ ژ داریێ نەبیت زەوالا داریێ نابیت). ئێکی ژ کوردان تاوانەکا مەزن کر، ئەو ژی سەروکانیا کەلها دمدم نیشا لەشکریێ دوژمنی دا. ئەڤە بوویە ئەگەریێ قڕبوونا هەمی شەڕڤانێن (کەلها دمدم)ی، لێ یا هەژییە بهێتە زانین کوردان کەلهە بۆ دوژمنان نەهێلا هەتا کو شەڕڤانێ وان یێ دوماهیێ شەهیدبووی.

ل دەسپێکا سەدێ هەڤدێ تا نوکە قەهرەمانی و میرخاسیا شەڕکەرێن کەلها دمدم ل سەر دەڤێ سترانبێژ و چیرۆک بێژێن کوردە، ل هەمی دەڤەرێن کوردستانێ ب هەمی شێوەزاران دهێتە گوتن.

ئەو ئەدەبێ فۆلکلۆری کو ژ ئەنجامێ شەڕێ کەلها دمدم پەیدابووی گەلەک زۆرە. وهندەک ژێ هاتییە بەلاڤەکرن، وپشکەکا دی تا نوکە ل دەڤێ خەلکی مایە، ژلایەکێ دیڤە ئەگەر ئەم هەڤبەرکرنەکێ بکەین بۆ ڤی کاری، دێ بۆمە دیاربیت کو رۆژهەلاتناسان پتر ژمە گرنگی وپویتە ب چیرۆک وبەیتێن کەلها دمدم دایە، نەک ب تنێ ب بەلاڤەکرنا وان ب زمانێ کوردی بەلکی وەرگێڕایە بۆ زمانێن روسی وئەلمانی و فەرەنسی و ئەرمەنی.

شەڕێ کەلها دمدم نە بتنێ فۆلکلۆرێ کوردی دا رەنگڤەدایە، بەلکی بوویە ژێدەرەک بۆ دانانا چیرۆک و رۆمانا کوردی ژی، بەڵگە ژی ژبۆ ڤێ چەندێ نڤیسەرێ کوردێ سۆڤێتا بەرێ (عەرەبێ شەمۆ) (عەرەب شایلوت) ل بەر روناهییا رویدانێن مێژوویی بێن کەلها دمدم رۆمانەک نڤیسییە ئەڤ رۆمانە ل سالا ١٩٦٦ ب زمانێ کوردی وب پیتێن روسی (سلاڤی) ل باژێرێ (یەریڤان) پایتەختێ ئەرمەنستانا سوڤێتیا بەرێ. پاشی هاتییە وەرگێران بۆ سەر زمانێ رۆسی ل سالا ١٩٦٩ ل مۆسکۆ هاتییە بەلاڤەکرن.

عەرەبێ شەمۆ درۆمانا خۆدا بزاڤا ڤێ چەندێ کرییە کو پەیوەندییێن دوستایەتی بێن کوردان دگەل میللەتێن هەڤسۆیێن خۆ روون بکەت، ب تایبەتی خەباتا ئەڤان میللەتان دژی داگیرکەرێن ئیرانی و عوسمانی، هەروەها دیمەنێ بژارەیێ ژیانا چڤاکی و ئابوریا کوردستانێ ل دەسپێکا سەدێ هەڤدێ بەرچاڤکرییە.

و رویدانێن شەڕێ کەلها دمدم ژێدەرەکێ ب مفایە بۆ دروست کرنا گەلەک بابەتێن نڤیسینێ و بێن هونەری، وەکو چیرۆک و پەخشان و هۆزانێ، هەروەسا کەرەستەکێ بێ هەڤکویفە بۆ شانۆیا سینەمایێ، لێ ژبەر دەست کورتیا گەلێ مە هەتا نوکە دەلیڤەکا وەسا بۆمە هەلنەکەفتییە کو ئەڤ ئارمانجە ب دەستڤە بهێت، دڤێت وێ ژی بێژین کو ل سالا ١٩٣٨ تیما زارڤەکرنێ یا ئاشۆرییێن سوریایێ ب زمانێ عەرەبی ل شانۆیێن گەڕۆک ل باژێرێن سوریایێ چیرۆکا کەلها دمدم پێشکێش دکر.

ژێدەر

١. زمـان و ئەدەبـی کوردی ـ بـۆ پـۆلا دوازدێ ئامادەیی چاپـا هەولێـر ٢٠٠٢ز ـ ٢٧٠٢ کوردی.

٢. د. ئاوەرحمانـی حاجی مـارف، ڕێزمانی کوردی بەشـێ (١- ٥) کۆمکـرن د چاپکرنا واندا د ئێـك پەرتووکێدا سـلێمانی ـ ٢٠٠١

٣. نوری علی امین، قەواعدی زمانێ کوردی د (صرف نحو)دا، بەغداد، ١٩٥٦.

٤. د. کوردسـتان موکریانی، سینتاکسـی ڕستەیا سـادە د زمانێ کوردیدا، دەزگایێ ڕۆشنبیری و بلاڤکرنا کوردی زنجیـرا ژمارە ١٣٣.

٥. نوری علی امین،(ئەرك و شوێنی ڕاناوە کەسییەکان لە ئاخاوتنی کوردیدا ١٩٨٦).

٦. دیوانا شاعیرە کورد.

٧. گۆڤارێـن (گەلاوێژ، ڕۆژی نوێ، هیوا، نووسـەری کـورد، کۆڕی زانیـاری، (المعلم الجدید) و ئەوانیتر.....)

٨. نڤیسینێن سوجادی، خاڵ، شاکر فتاح و گۆران.

٩. پەرتووکا خواندنا عەرەبی بۆ پۆلێن قوتابخانێن بنەڕەتی و ئامادەیی.

١٠. (مختصری صرف نحوی) سعید صدقی.

١١. دەستورێ زمانێ کوردی تۆفیق وەهبی.

١٢. ڕێزمانێن نوری عەلی ئەمین.

١٣. زاراڤێن کۆڕێ زانیاری.

١٤. الواقعیه في الادب الکردي الدکتور عزالدین مصطفی رسول.

١٥. دوکتور مارف خەزنەدار سەرەتای میژووی ئەدەبی کوردی (بەڕوسی).

١٦. محمد عارفێ جزیری - سگڤان عبدالحکیم - ١٩٨٤- بغداد

١٧. گۆڤارا سلێمانی ژ(٩)ی سالا ١٩٦٩ - د. شوکریە ڕەسول -١٩٨٩ – هەولێر

١٨. المدخـل لدراسـه الادب الکردي المـدون باللهجه الشـمالیه ـ جـزء الاول - تحسـین ابراهیم الدوسـکی -١٩٩٣ .

١٩. ڕۆلێ گۆڤـارا هیوا لە پێشخسـتنێ هونەرێن ئەدەبـێ کوردیدا - نامەی ماسـتەر ـ هیمداد حسین بکر - ١٩٩٥

٢٠. هونەرەکانی ئەدەب لە پرۆژنامەگەری نێهنی کوردیدا (١٩٦١ ـ ١٩٩١) -نامەیا ماستەری ـ نەوازد علی ئەحمەد
٢١. مێژووی پەخشانی کوردی تا ساڵی (١٩٨٠) - عەلادین سجادی - ٢٠٠٠ هەولێر.
٢٢. ئەدەبی پرۆژنامەنووسی سەردەمی کۆماری کوردستانی (١٩٤٣ ـــ ١٩٤٧) - نامەیا دکتۆرای ـــ هیمداد حسین بکر- ٢٠٠١
٢٣. (گۆڤاری دەنگی گێتی تازە)سەرهلدان و رولێ د پێشخستنا زمان و هۆنەرێن ئەدەب و وەرگێرانێدا - پ. د. شوکریە ڕەسول - ٢٠٠٣ سلێمانی.
٢٤. پرۆژنامەی (برایی ـــ برایەتی ١٩٦٧ ـــ ١٩٧٤)و پرۆلی لە پێشخستنی ئەدەب و ڕۆشنبیری کوردیدا - نامەیا ماستەری ـ ئاریان ابراهیم احمد -٢٠٠٤ سلێمانی.
٢٥. چیرۆکی هونەریی کوردی - حسین عارف- ١٩٧٧ بەغدا.
٢٦. لێکۆڵینەوەو بیبلۆگرافیای چیرۆکی کوردی - عومەر مەعروف بەرزنجی - ١٩٧٨ بەغدا.
٢٧. چیرۆکی نوێی کوردی - حەسەن جاف - ١٩٨٥ ـ بەغدا.
٢٨. بیناى هونەرى لە کورتە چیرۆکى کوردیدا - ئەحلام مەنسور - ١٩٩٩ ـ سلێمانى.
٢٩. گەڕانەوە لە خەیاڵەوە بۆ واقیع - عەتا قەرەداغی - سلێمانی ـ ٢٠٠٤ .
٣٠. ڕۆڵێ گۆڤارا گەلاوێژ د گەشەسەندن و پێشخستنا ئەدەبی کوردیدا - محەمەد دلێر ئەمین محەمەد - سلێمانی ـ ٢٠٠٤
٣١. الروایه الکوردیه - عبدالرحمن پاشا - اربیل ـ ٢٠٠١ .
٣٢. خۆشخوانی - عەلائەدین سوجادی - بەغدا ـ ١٩٧٨
٣٣. ڕەوانبێژی د ئەدەبێ کوردیدا - عەزیز گەردی - ب١ بەغدا ـ ١٩٧٥ .
٣٤. ڕەوانبێژی د ئەدەبێ کوردیدا - عەزیز گەردی - ب٢ هەولێر ـ ١٩٧٥.
٣٥. ڕەوانبێژی د ئەدەبێ کوردیدا - عەزیز گەردی - ب٣ سلێمانی ـ ١٩٧٩.
٣٦. ڕەوانبێژی - عەزیز گەردی - هەولێر ـ ١٩٩٢ .
٣٧. دیوانا مەولەوی
٣٨. مێژویا ئەدەبێ کوردی د. مارف خەزنەدار.

٣٩. لیژنەیا پێداچوونا زانستی جارا ئێکێ:

د. فەرەیدوون عەبدول بەرزنجی	د. مصطفى محمد زنگەنە
د.عزیز گەردی	عطا حمەصالح امین
أحمد محمود محمد	عبدالستار فتاح
محمد احمد محمد	ناظم حسن أحمد
محسن احمد کر	سامان نوری عزیز
هوشیار درویش نامق	طە یاسین طە
د. دلشاد علی محمد	انور علي قادر
حمە یوسف عثمان	احمد محمد رشید
سەگفان جمیل محمد	هێرۆ عبدالطیف یونس

عبدالرحمن رشید أحمد

٤٠. لیژنەیا کرمانجیکرنا جارا ئێکێ:

طە یاسین طە	عبدالستار فتاح
حمید مجید محمد	عجیب عبدالله محێ